

॥ श्रीजिनाय नमः ॥

(श्रीसुधर्मास्वामीए रचेलुं अने श्रीश्रुतकेवलीभद्रवाहुरचित निर्युक्तिसहित)

॥ आचाराङ्गसूत्रम् ॥ भाग बीजो

(मूळ अने शीलाङ्काचार्ये रचेली टोकाना भाषांतरसहित)

जामनगरनिवासी स्व० पण्डित हंसराजभाइ शामजीना स्मरणार्थे
छपावी प्रसिद्ध करनार—पंडित श्रावक हीरालाल हंसराज (जामनगरवाळा)

संवत् १९८९

पडतर किंमत रु. २-८-०

प्रति २००

श्रीजैनभास्करोदय प्रिन्टिंग प्रेसमां छाप्युं जामनगर.

આચા૦

॥૨૨૧॥

॥ શ્રીજિનાય નમઃ ॥

॥ શ્રીઆચારાંગસૂત્રમ્ ॥

(મૂઠ અને શીલાંકાચાર્યે રચેલી ટોકાનું ભાષાન્તર)
(ભાગ બીજો)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર—પણ્ડિત શ્રાવક હીરાલાલ હંસરાજ (જામનગર)

સૂત્રમ્

॥૨૨૧॥

નમઃ શ્રીવર્દ્ધમાનાય, વર્દ્ધમાનાય પર્યયૈઃ । ઉક્તાચાર પ્રપશ્ચાય, નિષ્પ્રપશ્ચાયતાયિને ॥ ૧ ॥

શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કાર થાઓ જેઓ પર્યાય (આત્માના ઉત્તમ ગુણો) વડે નિરંતર વધેલા છે. તથા આચારનો વિસ્તાર જેમણે કહ્યો છે તથા સંસારી પ્રપંચ (રાગદ્વેષ) થી સર્વથા મુક્ત છે અને સર્વ જીવોના રક્ષક છે.

શસ્ત્રપરિજ્ઞાવિવરણમતિગહનમિતીવ કિલ વૃત્તં પૂજ્યૈઃ । શ્રોગન્ધહસ્તિમિશ્રૈર્વિવૃણોમિ તતોઽહમવશિષ્ટમ્ ॥ ૨ ॥

આચા૦

॥૨૨૨॥

શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામનું પહેલું અધ્યયન જે ઘણું ગંભીર છે, તેનું વિવરણ ગંધહસ્તિનામના શ્રેષ્ઠ આચાર્યે કહેલું છે તેમાંથી હું કંઈકવિશેષ સુલાસો કરું છું. તે પહેલું અધ્યયન પૂર્વે કહી ગયા. હવે બીજું અધ્યયન કહેવાય છે. તેનો આવીરીતનો સંબંધ છે.

આ સંસારમાં મિથ્યાત્વ-ઉપશમ-ક્ષય ક્ષયઉપશમ એ ત્રણમાંથી કોઈપણ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયેલા જ્ઞાની સાધુ પુરુષને અત્યંત એકાન્ત બાધા રહિત પરમાનંદરૂપ સ્વતત્ત્વનું સુખ જે આવરણ રહિત જ્ઞાન દર્શન (કેવલજ્ઞાન કેવલદર્શન) પ્રાપ્ત થયેલાને મોક્ષનું જ કારણ છે. અને આશ્રવનો નિરોધ અને નિર્જરાની પ્રાપ્તિ છે. તથા મૂલ-ઉત્તર એવા બે ભિન્ન ગુણો છે એવું ચારિત્ર છે અને બીજા બધા વ્રતોની વૃત્તિ (નિર્વાહ) નો કલ્પ ઉત્પન્ન કરેલ છે, તથા નિર્વિઘ્ને બધા પ્રાણીને સંઘટ્ટન પરિતાપ અપદ્રાવણ વિગેરેથી દુઃખ ન દેવારૂપ જે સર્વોત્તમ ચારિત્ર છે. તે ચારિત્રની સિદ્ધિ માટે આ અધ્યયન છે.

મરણના અભાવના પ્રસંગથી પાંચભૂત રહિત (ચેતનરૂપ) આત્માનો ધર્મ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ છે, જેથી એવા ચારિત્રની તથા આત્માની તથા આત્માના ગુણજ્ઞાનની તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે આ સૂત્રનું અધ્યયન છે તે બતાવ્યું છે—

“ ઉપરના વાક્યથી જ્ઞાન પ્રાપ્તિ ” તેથી બૃહસ્પતિના નાસ્તિક મતનું સ્તંભન કર્યું, કારણ કે તે પાંચ ભૂત માને છે તે ભૂતો જડ છે અને આત્મા ચેતન છે. તેનો ગુણજ્ઞાન છે તે બતાવ્યું છે. આ પ્રમાણે સામાન્યથી જીવનું અસ્તિત્વ સ્વીકારી વિશેષણથી જીવનો મોક્ષ બતાવવાથી બૌદ્ધ વિગેરે મતનું સ્તંભન થયું. કારણ કે જીવનને કાલમાં હોય તો તેના મોક્ષનો સંભવ થાય.

એકેન્દ્રિય પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, પવન, વનસ્પતિ વિગેરે ભેદબાળા જીવોને બતાવી અનુક્રમે સમાન જાતીયવાળા પથ્થરની શીલા

સૂત્રમ્

॥૨૨૨॥

આચા૦

॥૨૨૩॥

વિગેરેની ઉત્પત્તિ હરસ મસા જે માંસના અંકુરા છે, તેની માફક પૃથ્વીકાયની ઉત્પત્તિ છે.

અવિકારવાળી (પડતર) જમીન સ્વોદવાથી દેડકાની માફક પાણીની ઉત્પત્તિ છે, તથા વિશેષ ઉત્તમ આહારથી વધવું; અને વિપરીત આહારથી હાનિ થવી. તેજ પ્રમાણે અર્ધક (બાઝક) ના શરીરની માફક અગ્નિની તુલના છે.

બીજાનો પ્રેરેલો અટક્યા વિના અનિયત (એક સરસ્વી નહિ) એવી તિરછી ગતિવાળો ગાય ઘોડાની માફક પવન બતાવ્યો અઢતા (સ્ત્રીઓના શણગારમાં વપરાતો લાલ રંગ) થી, તથા જ્ઞાંઝરથી શણગારેલી જુવાન સ્ત્રીની લતાથી વિકાર પામતા કામીપુરુષની માફક વનસ્પતિ સ્ત્રીલે છે. એ પ્રમાણે અનેક પ્રયોગો છે, તથા ઝંચા અભિપ્રાયથી માથું ડઘાડીને (સુલાસાથી) સૂક્ષ્મવાદર-એકેન્દ્રિય બે ત્રણ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા, તથા પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી તથા પર્યાપ્તા તથા અપર્યાપ્તા વિગેરે જીવોના ભેદો બતાવી; તથા તેમના શસ્ત્ર સ્વ અને પરકાયવાળાં બતાવી તેના વધમાં બંધ, અને કર્મથી છુટવા વિરતિ બતાવી, તેનેજ ચારિત્ર બતાવ્યું; ઇટલે જીવની રક્ષા કરવી; તેજ ચારિત્ર છે, અને જીવરક્ષા કરનારજ ચરિત્રને અનુભવે છે, તેવું પહેલા અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે અને આ બીજા અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે કે:—

શસ્ત્રપરિજ્ઞા નામના અધ્યયનને સૂત્રાર્થથી મળેલા સાધુને અધ્યયનમાં બતાવેલા પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોના ભેદને માનતો તેની રક્ષાના પરિણામવાળો સર્વ ઉપાધિથી શુદ્ધ, અને તેના ઉત્તમ ગુણથી રંજીત થઈ; ગુરુણ વડીદીક્ષારૂપ પંચમહાવ્રત જેને અર્પણ કર્યા છે તેવા સાધુને જેમ જેમ રાગાદિકષાયવાળા લોક, અથવા શબ્દાદિ વિષયલોક (રાગદ્વેષમાં, અથવા ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં રંજીત થયેલા

સૂત્રમ્

॥૨૨૩॥

આચા૦

॥૨૨૪॥

જીવો) નો વિજય થાયછે. અર્થાત્ જે સાધુ રાગદ્વેષ, તથા ઇન્દ્રિયોની રમણાતામાં રાગી ન થાય. તેણે લોક જીત્યો કહેવાય; તે આ અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે.

ટીકાકાર કહે છે કે:—જેવું હું કહું છું, તેજ પ્રમાણે નિયુક્તિકારે પણ અધ્યયનનો અર્થાધિકાર શસ્ત્રપરિજ્ઞામાં પૂર્વે કહેલો છે, તે સૂત્ર આ છે.

“લોઓ જહ બજ્ઝઈ જહ ય તં વિજાહિયવ્વં”

આ પદવડે સૂચવ્યું છે કે, “લોક (સંસારી-જીવો) જેમ બંધાય છે, તેમ સાધુએ ન બંધાતાં તે બંધાનાં કારણને છોડવાં જોઈએ;” તેથી પૂર્વે પહેલા અધ્યયનમાં બંધ બતાવ્યો; તેમ આ બીજા અધ્યયનમાં બંધને છોડાવાનું સૂચવ્યું; એટલે શસ્ત્રપરિજ્ઞામાં બંધ, અને લોકવિજયમાં બંધથી છુટવાનું બતાવ્યું છે તે સંબંધ છે.

તેના ચાર અનુયોગદ્વાર છે. તેમાં સૂત્ર અને અર્થનું કહેવું, તે અનુયોગ છે, તેમાં ચાર દ્વાર (ઉપાયો, વ્યાખ્યાંગ) કહેવાં તે ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અનુગમ, નય છે. ઉપક્રમ બે પ્રકારે છે. શાસ્ત્ર સંબંધી, શાસ્ત્રીય અને લોક સંબંધી તે લૌકિક છે.

નિક્ષેપા ત્રણ પ્રકારના છે. ઓઘ, નામ અને સૂત્રાલાપક નિષ્પન્નનિક્ષેપ એમ ત્રણ ભેદ છે. અનુગમસૂત્ર, અને નિર્યુક્તિ એમ બે પ્રકારે છે, નયોનૈગમ વિગેરે છે.

શાસ્ત્રીય ઉપક્રમ,

આ ઉપક્રમમાં અર્થ અધિકાર બે પ્રકારે છે. અધ્યયન અને ઉદ્દેશાનો અર્થ અધિકાર છે, તેમાં અધ્યયનનો અર્થ અધિકારશસ્ત્ર

સૂત્રમ

॥૨૨૪॥

આચા૦

॥૨૨૫॥

પરિજ્ઞામાં મેં કહ્યો છે, અને દરેક ઉદ્દેશાનો અધિકાર નિર્યુક્તિકાર પોતે કહે છે.

સયણે ય અદ્દત્તં, વીયગંમિ માણો અ અત્થસારો અ । ભોગેસુ લોગનિસ્સાઈ, લોગે અમમિજ્જયા ચેવ ॥૧૬૩॥

પહેલા ઉદ્દેશાના અર્થ અધિકાર (વિષય) માં માતાપિતા વિગેરે સંસારી-સગામાં સાધુએ પ્રેમ ન કરવો. (ન કરવો, એ સૂત્ર સૂત્રમાં નથી; તે ઉપરથી લીધું છે,) તે પ્રમાણે આગળ સૂત્ર આવશે કે, મારી માતા, મારા પિતા ઇત્યાદિ સાધુને ન જોડે.

બીજા ઉદ્દેશામાં સંયમમાં અદ્દપણું (ઢીલાપણું) ન કરવું; પણ વિષય અને કષાય વિગેરેમાં સાધુએ અદ્દપણું કરવું; અને તેજ સૂત્ર કહે છે કે, અરતિમાં બુદ્ધિમાન પુરુષ આસક્તિ ન કરે.

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં માન એ અર્થસાર નથી; કારણકે, જાતિ વિગેરેથી ઉત્તમ સાધુએ કર્મવશથી સંસારની વિચિત્રતા જાણીને બધા મદનાં ઠેકાણામાં પણ માન ન કરવું. કહ્યું છે કે:—કોણ ગોત્રનો વાદ કરનારા? કોણ માનનો વાદ કરનારા છે ?

ચોથા ઉદ્દેશામાં કહે છે કે ભોગમાં પ્રેમ ન ધારવો કારણ કે સૂત્રમાં કહેશે, સ્ત્રીઓથી લોકમાં દુઃખ પામશે. અને તેનો મોહ છોડે તો તેથી તેમાં ભોગીઓને ભવિષ્યમાં થતાં દુઃખો બતાવશે.

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં સાધુએ પોતાનાં સગાં ધન માન અને ભોગ ત્યાગ્યા છતાં સંયમધારક સાધુએ શરીરની પ્રતિપાલના માટે ગૃહ-સ્થોળ પોતાના માટે કરેલા આરંભથી બનેલી વસ્તુ લેવાની નિશ્રાએ વિચરવું. તેજ સૂત્ર કહેશે કે સમુસ્થિત અણગાર હોય વિગેરે જ્યાં સુધી નિર્વાહ કરે વિગેરે છે. છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં લોકનિશ્રામાં વિચરતા સાધુએ તે લોકો સાથે પહેલાં કે પછીનો પરિચય થયો હોય

સૂત્રમ્

॥૨૨૫॥

આચા૦

॥૨૨૬॥

અથવા પરીચય ન થયો હોય તો પળ મમત્વ ન કરવો ઇટલે કમલ પાણીમાં ઉત્પન્ન થયા છતાં નિર્લેપ રહે છે, તેમ સાધુએ તે ગૃહસ્થોથી ગોચરી વિગેરેનો સંબંધ છતાં પળ તેનાથી લેપવાઝા થવું નહીં. તે સૂત્ર કહેશે આ મારો છે તે મારાપણું મૂકે તેજ સાધુ છે વિગેરે તાત્પર્યવાળું સૂત્ર આગલ કહેશે.

આ અધ્યયનનું નામ લોક વિજય છે.

હવે લોક અને વિજય એવા બે પદના નિક્ષેપા કરવા જોઈએ, તેમાં સૂત્રા આલાપક નિષ્પન્ન નિક્ષેપમાં નિક્ષેપને યોગ્ય જે સૂત્રપદો છે તેમના નિક્ષેપા કરવા, અને સૂત્રપદમાં બનાવેલ મૂલશબ્દ (લોક) નો અર્થ કષાય નામનો કહ્યો છે તેથી લોકને બદલે કષાયના નિક્ષેપા કહેવા જોઈએ તે પ્રમાણે નામનિષ્પન્નનિક્ષેપમાં બતાવેલા સામર્થ્યથી આવેલા નિક્ષેપમાં જે બતાવવાનું છે તે નિર્યુક્તિકાર ગાથાને ઇકઠી કરીને કહે છે—

લોગસ્સ ય વિજયસ્સ ય ગુણસ્સ મૂલસ્સ તહ ય ઠાણસ્સ । નિરુલ્લેવો કાયવ્વો જંમૂલાગં ચ સંસારો ॥૧૬૪॥

લોકોનો વિજયનો, ગુણનો, મૂલનો, સ્થાનનો, એ પ્રમાણે પાંચ શબ્દનો નિક્ષેપો કરવો જોઈએ. અને જે મૂલ છે તે સંસાર છે તેથી તેનો નિક્ષેપો કરવો જોઈએ. તે સંસારનું મૂલ કષાય છે. કારણ કે નરકના જીવો તિર્યંચના જીવો તથા મનુષ્ય અને દેવતા એ ચાર ગતિરૂપ સંસાર વૃક્ષનુંજ સ્કંધ (થડ) છે, તથા ગર્ભ નિષેક કલલ અર્બુદ (વીર્ય અને લોહીથી બંધાતું શરીર) માંસની પેશી વિગેરે તથા જન્મ જરા (બુઢાપો) અને મરણ આ સંસારઝાઢી શાખા (ઢાઢીઓ) છે, અને દ્રારિદ્ર વિગેરે અનેક દુઃખોથી ઉત્પન્ન થયેલા

સૂત્રમ

॥૨૨૬॥

આચા૦

॥૨૨૭॥

પાંદડાંનો સમૂહ છે. વઢી વહાલાંનો વિયોગ, અપ્રિયનો સંબંધ, પૈસાનો નાશ, અનેક વ્યાધિ વિગેરે રૂપ સેંકડો ફુલોનો સમુહ છે, તથા શરીર અને મન સંબંધી અત્યન્ત પીડાજનક દુઃખનો સમૂહરૂપ-ફળ છે. આ બધું સંસારરૂપ-ઝાડનું વર્ણન કર્યું; તે સંસાર-ઝાડનું મૂળ કષાયો છે. કારણકે, કષય એટલે સંસાર. અને આય એટલે લાભ. જેનાથી સંસારનો લાભ થાય છે, તે કષાય છે. આ પ્રમાણે જ્યાં જ્યાં નામનિષ્પન્નનિક્ષેપામાં તથા મૂત્ર આલાપક નિક્ષેપામાં જે જે પદનો સંભવ થશે (જરૂર પડશે) ત્યાં ત્યાં તે તે પદો નિર્ણય-કાર સાચા મિત્ર બનીને વિવેકથી કહેશે.

લોગોત્તિ ય વિજઅત્તિ ય અજ્ઞયણે લક્ષણં તુ નિષ્કર્ણં । ગુણમૂલં ટાળંતિય, સૂત્રાલાવે ય નિષ્કર્ણં ॥૧૬૫

લોકવિજય, અધ્યયન, લક્ષણ, નિષ્પન્ન, ગુણ, મૂળ, સ્થાન, તથા સૂત્રાલાપકમાં નિષ્પન્ન વિગેરે ટુંકમાં જે કહ્યું; તેનું વિવેચન કરે છે; ઉદ્દેશ પ્રમાણે નિર્દેશનો ન્યાય છે, તે પ્રમાણે લોક, અને વિજયનો નિક્ષેપો કહે છે.

લોગસ્સ ય નિક્ષેવો અટ્ટવિહો છવિહો ડ વિજયસ્સ । ભાવે કસાયલોગો અહિગારો તસ્સ વિજયણં ॥૧૬૬॥

લોકનો નિક્ષેપો આઠ પ્રકારે તથા વિજયનો છ પ્રકારે છે. ભાવમાં કષાય લોકનો અધિકાર છે, અને તેનો વિજય કરવાનો છે તે કહે છે. જે દેશમાં તે લોક મૂત્ર પ્રમાણે લુઠ્ઠ ધાતુનો લોક શબ્દ થયો છે.

લોકનું વર્ણન.

ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયથી વ્યત્ત થયેલું તમામ દ્રવ્યના આધારભૂત, વૈશાખસ્થાન એટલે, કમરની બે બાજુએ બન્ને હાથ દઈને પગ પહોળા કરી ઉભા રહેલા પુરુષની માફક જે આકાશ, સ્વંદ રોકાયો છે, તે લેવો; અથવા ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ, પુદ્ગલ એ

સૂત્રમ્

॥૨૨૭॥

આચા૦

॥૨૨૮॥

પાંચ અસ્તિકાય. (પ્રદેશનો સમૂહ) છે, તે લેવો. તે લોકનો આઠ પ્રકારે નિષ્કેપો છે. નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભવ, ભાવ, પર્યવ. એમ આઠ ભેદ છે, અને વિજય, અભિભવ પરાભવ, પરાજય એમ પર્યાયો છે, તેનો નિષ્કેપો છ પ્રકારે છે. અર્હિયા લોકના આઠ પ્રકારના નિષ્કેપા છતાં ભાવ નિષ્કેપામાં ભાવ લોકનો અધિકાર છે. તે છ પ્રકારનો ઔદાયિક ભાવ વિગેરે છે. તે ઔદાયિક ભાવવાળા કષાય લોકવડે અધિકાર છે; અને તે સંસારનું મૂલ છે.

શિષ્યનો પ્રશ્ન—આ બધું શા માટે કહ્યું?

ઉત્તર—તેનો ઇટલે ઔદાયિક ભાવ કષાય લોકનો પરાજય કરવો. (ક્રોધ વિગેરે થાય તો તેને દાવી દેવા) લોકના નિષ્કેપા પછી વિજયના છ પ્રકારે નિષ્કેપા છે તે કહે છે—

લોગો ભણિઓ દ્વં ચિત્તં કાલો અ ભાવવિજઓ અ । ભવ લોગ ભાવવિજઓ પગયં જહ વડ્ઝઈ લોગો ॥

લોક દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવ, વિગેરેનું વર્ણન કરે છે.

ચતુર્વિંશતિ સ્તવ—(ચોવીસ ભગવાનનું સ્તવન જેનું વીજું નામ લોગસ્સ) છે, તે વીજો આવશ્યક છે. તેનું આવશ્યક સૂત્રની નિર્યુક્તિમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે.

શિષ્યની શંકા—આ વાચાની કઈ જાતની યુક્તિ છે? કે લોકોનું ત્યાં વર્ણન કરેલું છે. અને અહીં તેનો શું સંબંધ છે?

ઉત્તર—અહીં આં અપૂર્વકરણ (આઠમું ગુણસ્થાન) થી અનુક્રમે ચઢી ક્ષપકશ્રેણિ (કેવળજ્ઞાન પામવાનું ધ્યાન જેમાં મોહનો સર્વથા

સૂત્રમ્

॥૨૨૮॥

આચા૦

॥૨૨૯॥

નાશ થાય છે.) એ ચઢનારા પુરુષ જેમ અગ્નિ લાકડાંને બાળે તેમ પોતે કર્મરૂપી લાકડાંને ધ્યાનરૂપી અગ્નિવદે બાળી મૂક્યાથી આવરણરૂપ કર્મ નાશ થતાં નિર્મલ (કેવલ) જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં દેવતાઓનું આસન કંપતાં તેઓના આવવાથી કેવલ જ્ઞાની પૂજ્ય પુરુષ તરીકે પૂજાય છે. અને તેજ પુરુષ જ્ઞાન વદે સર્વ જીવોનું હિત થવા ઉપદેશ આપે તે તીર્થ છે. તેને કરવાથી તીર્થકર નામકર્મ હૃદયમાં આવે; અને તેમને સામાન્ય લોકથી વિશેષ એવા ચોત્રીસ અતિશયો પ્રાપ્ત થયા એવા અંતિમ તીર્થકર વર્ધમાનસ્વામીએ (લગભગ પચીસો વર્ષ ઉપર) ત્યાગવા યોગ્ય અને ગૃહણ કરવા યોગ્ય પદાર્થનો સુલાસો કરવા દેવ અને મનુષ્યની સભામાં આચારાંગસૂત્રનો વિષય કહ્યો. અને તે સાંભળી તેમના મહાન્ બુદ્ધિવાલા ગણધરો. જેઓ અર્ચિત્ય શક્તિના પ્રભાવવાળા હતા. તેવા ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ વિગેરેએ તે પ્રવચન (મહાન્ ઉપદેશના વાક્યનો સમૂહ) ને સર્વે જીવોના ઉપકારમાટે તેની સૂત્ર રચના કરી તેનું નામ આચારાંગ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયું. અને આવશ્યકની અંદર રહેલું ચતુર્વિંશતિ સ્તવની નિર્યુક્તિ તો ત્યારપછી હમણાંના કાલમાં થયેલા ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું છે તેથી તે અયુક્ત છે કારણ કે પૂર્વ કાલમાં બનેલું આચારાંગનું વ્યાખ્યાન કરતાં પાછલથી થયેલ ચતુર્વિંશતિ સ્તવનો અધિકાર જોવાનું અથવા કહેવાનું ક્યાંથી આવે! આવું કોઈ કોમલ બુદ્ધિવાળા શિષ્યને શંકાનું સ્થાન થાય તેનું આચાર્ય સમાધાન કરે છે કે આમાં કંઈ દોષ નથી કારણ કે આ નિર્યુક્તિનો વિષય છે. અને ભદ્રબાહુસ્વામીએ પ્રથમ આવશ્યકની નિર્યુક્તિ કરી, ત્યારપછી આચારાંગની નિર્યુક્તિ કરી તેથી તેમ થાય. તેમજ કહ્યું છે સૂત્ર—

સૂત્રમ્

॥૨૨૯॥

“ આવસ્સયસ્સ દસકાલિયસ્ય તહ ઉત્તરજ્ઞમાયારે ”

આચા૦

॥૨૩૦॥

આવશ્યક-દશ વૈકાલિક-ઉત્તરાધ્યયન તથા આચારાંગની નિર્યુક્તિ છે વિગેરે જાણવું—

વિજયના નિષ્કેપા નામસ્થાપના છોડીને દ્રવ્યમાં જ શરીર વિગેરે સિવાય વ્યતિરિક્તમાં દ્રવ્યવડે દ્રવ્યથી અથવા દ્રવ્યમાં વિજય તે છે, કે કડવો તીવ્રો કસાણો વિગેરે ઔષધથી સઢેસ્વમ વિગેરે રોગનો વિજય થાય, અથવા રાજા કે મહાનો વિજય થાય તે દ્રવ્ય વિજય છે. ક્ષેત્ર વિજય તે છ સ્વંડને ભરત વિગેરે ચક્રવર્તિઓ જીતે છે. અથવા જે ક્ષેત્રમાં વિજય થાય તે ક્ષેત્ર વિજય છે કાઠવડે જે વિજય થાય છે, તે જેમકે ભરતે સાઠ હજાર વર્ષે આશ્વો ભરતસ્વંડ જીત્યો તે કાઠ વિજય છે કારણ કે તેમાં કાઠનું પ્રધાનપણું છે. અથવા મૃતક (ભરવાના) કામમાં ણે માસ જીત્યો અથવા જે કાઠમાં વિજય થયો તે પળ કાઠ વિજય છે—

ભાવ વિજય તે ઔદયિક વિગેરે એક ભાવનું બીજા ભાવમાં બદલાવવા વડે ણ્ટલે ઔપશમિક વિગેરેથી થતા વિજયનું સ્વરૂપ બતાવીને ચાલુ વાતમાં જે ઉપયોગી છે તે કહે છે.

અહીં ભાવ લોક મૂલસૂત્રમાં લીધેલ છે તેથી ભાવ લોકજ કહ્યો છે (હંદમાં માત્રા વધવાથી ભાવને બદલે ભવ લીધો છે) (તે પ્રમાણે કહ્યું છે. નિર્યુક્તિ ગાથા ૧૬૬ ના છેલ્લા બે પદમાં કહ્યું છે કે ભાવમાં કષાય લોકનો અધિકાર છે વિગેરે જાણવું) તે ઔદયિકભાવ કષાય લોકનો ઔપશમિક વિગેરે ભાવ લોક વડે વિજય કરવો (કષાયો મોહનીય કર્મના ઉદયથી છે, તેને શાંત કરવા-ક્ષય કરવા તે કહે છે.) ચાલુ વિષયમાં તેજ જાણવાનું છે ટીકાકાર તેજ કહે છે. “આઠ પ્રકારનો લોક અને છ પ્રકારનો વિજય એ બન્નેનું સ્વરૂપ પૂર્વે કહ્યું. તે બન્નેમાં ભાવ લોક અને ભાવ વિજયથીજ અહીંઆં પ્રયોજન છે.” આઠ પ્રકારના કર્મ વડે લોક

સૂત્રમ્

॥૨૩૦॥

આચા૦

॥૨૩૧॥

(જીવોનો સમૂહ) બંધાય છે. અને ધર્મ કરવાથી મૂકાય છે. તે પળ આ અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે. તે ભાવ લોક વિજય વહેજ શું ફલ છે તે બતાવે છે.

વિજિઓ કસાયલોગો સેયં શુ તઓ નયત્તિઉં હોઈ । કામનિયત્તમઈં શ્વલુ સંસારા મુચ્છઈં શ્વિપ્પં ॥ ૧૬૮ ॥

જેને કષાય લોકનો વિજય કર્યો, તે સંસારથી જલ્દી મુકાય છે. તેથી કષાયથી દૂર રહેવું. તેજ કલ્યાણકારી છે. (શુ અવ્યય “જ” ના અર્થમાંજ છે.)

પ્રશ્ન—કષાય લોકથીજ દૂર રહ્યો. તેજ સંસારથી મૂકાય છે કે બીજા કોઈ પાપના હેતુઓ છે. કે જે દૂર કરવાથી મોક્ષ મળે ?

ઉત્તર—કામ ઇટલે સંસારી વિષયની જે સ્વોટી બુદ્ધિ છે તે પળ નિવારણ કરવાથીજ મોક્ષ મળે છે ?

નામ નિષ્પન્ન નિક્ષેપો પુરો થયો. હવે સૂત્ર આલાપક નિક્ષેપાને કહે છે તેને માટે સૂત્ર જોઈએ તે સૂત્ર નિર્દોષ ઉચ્ચારવું જોઈએ તે આ છે મૂલ સૂત્ર—

“જે ગુણે સે મુલઢાણે જે મૂલઢાણે સે ગુણે”

જે ગુણ છે તે મૂલ સ્થાન છે અને જે મૂલ સ્થાન છે તે ગુણ છે. એના નિક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમ વહે દરેક પદે નિક્ષેપો કરાય છે. તેમાં ગુણનો પંદર ભેદે નિક્ષેપો છે. તે કહે છે.

દઘ્વે શ્વિત્તે કાલે ફલ પજ્જવ ગણણ કરણ અઘ્ભાસે । ગુણઅગુણે અગુણગુણે ભવ સીલ ગુણે ય ભાવગુણે ॥ ૧૬૯ ॥

સૂત્રમ

॥૨૩૧॥

આચા૦

॥૨૩૨॥

નામ ગુણ, સ્થાપના ગુણ, દ્રવ્ય ગુણ, ક્ષેત્ર ગુણ, કાલ ગુણ, ફલ ગુણ, પ્રયત્ન ગુણ, ગણના ગુણ, કરણ ગુણ, અભ્યાસ ગુણ, ગુણ—અગુણ, અગુણ ગુણ, ભવ ગુણ, શીલ ગુણ, ભાવ ગુણ એમ પંદર ભેદ થયા તે ટુંકાંમાં કહું. હવે સૂત્ર અનુગમ વડે સૂત્ર ઉચ્ચારતાં નિષ્કેપ નિર્ધુક્તિના અનુગમ વડે તેના અવયવનો નિષ્કેપો કરતાં ઉપોદ્ધાત નિર્ધુક્તિનો અવસર છે—તે ઉદ્દેશ વિગેરેના દ્વારની બે ગાથા વડે જાણવા. હવે સૂત્રને સ્પર્શ કરનારા નિર્ધુક્તિનો અવસર છે, તે નામ સ્થાપના સુગમને છોડીને દ્રવ્યાદિકને કહે છે.

દ્વગુણો દ્વં ચિય ગુણાણ જં તંમિ સંભવો હોઈ । સચ્ચિત્તે અચ્ચિત્તે, મોસંમિ ય હોઈ દ્વંમિ ॥ ૧૭૦ ॥

દ્રવ્યગુણ તે દ્રવ્ય પોતેજ છે. પ્રશ્ન—શા માટે ? ઉત્તર—ગુણોનો ગુણપદાર્થમાં તેજરૂપે સંભવ થાય છે.

શંકા—દ્રવ્ય અને ગુણમાં લક્ષણ અને વિધાનના ભેદથી ભેદ છે. તેજ કહે છે. દ્રવ્ય લક્ષણ ગુણપર્યાયવાલું દ્રવ્ય છે. વિધાન પણ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, જીવ, પુદ્ગલ વિગેરે છે. દ્રવ્યની વ્યાખ્યા કહી; અને ગુણની વ્યાખ્યા કહે છે. દ્રવ્યને આશ્રયી સાથે રહેનારા ગુણો છે, અને તેનું વિધાન જ્ઞાન, ઇચ્છા, દ્રેષ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ વિગેરે છે, તે પોતાનામાં રહેલા ભેદે કરીને જુદા છે. આચાર્યનું સમાધાન—જો દોષ નથી; કારણકે, દ્રવ્યો સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર ભેદથી જુદાં છે, તેમાં ગુણ છે તે, તેજસ્વરૂપે રહ્યો છે, તેમાં અચિત્ત દ્રવ્ય બે પ્રકારે છે. અરૂપી અને રૂપી તેમાં અરૂપી દ્રવ્યમાં ધર્મ, અધર્મ, અને આકાશ. એમ ત્રણ ભેદે કરીને જુદા છે. લક્ષણો અનુક્રમે ગતિ સ્થિતિ અને અવગાહ આપવાનું છે અને એનો ગુણ પણ અમૂર્ત છે અને અગુરુલઘુ પર્યાય-લક્ષણવાલું છે તેમાં ત્રણેનું અમૂર્તપણું છે તે પોતાના રૂપભેદ વડે વ્યવસ્થાવાલું નથી. (અમૂર્તપણામાં ભેદ નથી) તેમ અગુરુલઘુ પર્યાય પણ છે તે તેના પર્યાય-

સૂત્રમ

॥૨૩૨॥

આચા૦

॥૨૩૩॥

પણાથીજ છે જેમકે માટીનો પીંડ (ગોઠો સ્થાસ કોશ કુશૂલ પર્યાયો (માટીનો ઘડો બનાવતાં ચાક ઉપર જુદા જુદા આકારો બને છે તે) રૂપવાલી માટી છે. ઇટલે માટીથી આકારો જુદા નથી, તેજ પ્રમાણે રૂપી દ્રવ્યપણ સ્કંધ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ ભેદોવાળું છે તેના ગુણો રૂપ વિગેરે છે તે અભેદપણે રહેલાછે અર્થાત્ એમાં ભેદવડે પ્રાપ્તિ થતી નથી જેમરૂપ પદાર્થથી જુદું પડે તેવો સંભવ નથી. જેમ પોતાનો આત્મા પોતાના જ્ઞાનગુણથી જુદો પડે તે અશક્ય છે તેમ બીજાઓમાં પણ સમજવું.

તેજ પ્રમાણે સચિત્ત એવું જીવદ્રવ્ય ઉપયોગ લક્ષણવાળું છે ઇટલે ઉપયોગ રાખે. તોજ જીવને વસ્તુનું કે પોતાનું ભાન રહે છે તે આપણા આત્માથી જુદા જ્ઞાન વિગેરે ગુણ નથી. કોઈ જુદા માને તો જીવને અચેતનાપણાનો પ્રસંગ આવે.

વાદીની શંકા તે પ્રમાણે માનતાં તો તેના સંબંધથી જીવને અજીવ પણ થશે. ?

આચાર્યનો ઉત્તર—તમારું વચન ગુરુની સેવા કર્યા વિનાનું છે, કારણ કે જેને પોતાનામાં શક્તિ નથી તેને બીજાની કરેલી કેવી રીતે થાય ? દાઘલા તરીકે સેંકડો દીવાનો સંબંધ થાય તો પણ આંધળો રૂપ જોવાને શક્તિવાન ન થાય. એજ પ્રમાણે મિશ્ર દ્રવ્યમાં પણ ગુણ સાથે એકપણાની યોજના પોતાની બુદ્ધિ કરી લેવી.

આ પ્રમાણે દ્રવ્ય અને ગુણ તેને એકાન્તથી એક પણે સ્વીકારે છતે શિષ્ય કહે છે. શું વસ્ત્રો ને બીલકુલ ભેદ નથી ?

ઉત્તર—તેવો એકાન્ત અભેદ નથી, કારણકે જો સર્વથા અભેદ માનીએ તો એકજ ઇન્દ્રિય વડે બીજા ગુણોનું પણ ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થઈ જાય અને બીજી ઇન્દ્રિઓ નકામી થાય. જેમકે કેરીનું રૂપ જોવામાં ચક્ષુ કામ લાગે' અને તેના સાથે એકપણું માનીએ તો ગુણ-

સૂત્રમ્

॥૨૩૩॥

આચા૦

॥૨૩૪॥

વાલું દ્રવ્ય એકપણે હોવાથી આંખથીજ રસ પળ સ્વાદો-મીઠો પરસ્વાદો જોઈએ, કારણકે રૂપ દેસાય તેમ રસ પળ જણાવો જોઈએ, ઇટલે રૂપ અને રસ સાથે દેસાય. તો સર્વથા અભેદપણું છે, પળ તેમ તથી. રસ પારસ્વાદમાં જીભનુંજ કામ છે માટે કંઈ અંશે ઘટ અને વસ્ત્ર જેમ જુદા છે તેમ કંઈ અંશે ગુણ આત્માથી જુદા છે. આ પ્રમાણે ભેદ અને અભેદ એમ બે બતાવવાથી શિષ્ય ગભરાઈને આચાર્યને પૂછે છે કે વસ્ત્ર રીતે માનવામાં દોષ આવે છે. તો કેમ માનીએ? આચાર્ય કહે છે—ઇટલા માટેજ દરેકમાં કંઈ અંશે ભેદ અને કંઈ અંશે અભેદ માનવું સારું છે ઇટલે અભેદ પક્ષમાં દ્રવ્ય પોતેજ ગુણ છે. અને ભેદ પક્ષમાં ભાવ ગુણ જુદો છે. તેજ પ્રમાણે ગુણ અને ગુણી પર્યાય અને પર્યાયી સામાન્યને વિશેષ અવયવ અને અવયવીનો ભેદ અને અભેદની વ્યવસ્થા બતાવવા વહેજ આત્મભાવનો સદ્ભાવ થાય છે. કહું છે કે—

દઢ્ઢવં પજ્જવવિજુયં, દઢ્ઢવિઉત્તા ય પજ્જવા ણત્થિ । ઉપ્પાયટ્ઠિહમંગા, હંદિ દવિયલક્ખણં ઇયં ॥ ૧ ॥

દ્રવ્ય તે પર્યાયથી જુદું છે. અને દ્રવ્યથી જુદા પર્યાયો છે એવું ક્યાંય નથી. પળ ઉત્પાદ, સ્થિતિ અને નાશ એવા પર્યાયોવાલું દ્રવ્યલક્ષણજાણવું નયાસ્તવ સ્યાત્પદલાંછિતા ઇમે, રસોપવિદ્ધા ઇવ લોહધાતવઃ । ભવન્ત્યભિપ્રેતફલા યતસ્તતો, ભવન્ત-માર્યાઃ પ્રણતા હિતૈષિણઃ ॥ ૨ ॥

હે ભગવંત ! તમારા કહેલા નયો સ્યાત્ પદે કરીને શોભે છે. જેમ લોહ ધાતુ રસે કરીને વ્યાપ્ત થયેલી (સોનું બનેલી) ઇચ્છિત ફળને આપનારી છે. તેથી ઉત્તમ પુરુષો જે હિતના વાંચ્છકો છે તેઓ નમસ્કાર કરીને આપને આશરે રહેલા છે. સ્પાદનાદ મતને

સૂત્રમ્

॥૨૩૪॥

આર્ચા

॥૨૩૫॥

સ્વીકારે છે. આવું દ્રવ્ય ગુણું સ્યાદ્વાદ સ્વરૂપને બતાવનાર આપણાં આચાર્યોં ઘણું લખ્યું છે માટે વધારે કહેતા નથી. તેજ નિર્યુક્તિકાર કહે છે કે બધા દ્રવ્યમાં પ્રધાન એવા જીવ દ્રવ્યમાં ગુણ ભેદ વડે રહેલ છે તે કહે છે.

સંકુચિયવિયસિયતં, ઇસો જીવસ્સ હોઝ જીવગુણી । પૂરેઝ હંદિ લોગં, બહુપ્પણ્ણસેત્તણગુણેણં ॥૧૭૧॥

જીવ છે તે સંયોગિ વીર્યવાલો છતાં, દ્રવ્ય પળે પ્રદેશ સંહાર વિસર્ગ વડે આધારના વશ પળાયી દીવાની માફક સંકોચ અને વિકાસ પામે છે. જીવનો આજ ગુણ આત્માની સાથે આત્મભૂત થઈ રહેલ છે, આમ ભેદ વિના પળ છટ્ટી વિભક્તિનો સંબંધ થાય છે. જેમ કે રાહુનું માથું. શિલા પુત્રક (દસ્તો. યા વાટા) નું શરીર વિગેરે છે. તેજ ભવમાં સાત સમુદ્ઘાત (આત્માનું વધવું ઘટવું તે) ના પરવશપણથી આત્મા સંકોચ વિકોચ પામે છે, તેજ કહે છે. બરોબર રીતે ચારે બાજુ જોરથી હળવું. અને આત્મ પ્રદેશોને આમતેમ ફેંકવું. એ સમુદ્ઘાત છે, એ સાત સમુદ્ઘાતનાં નામ બતાવે છે. કષાય,; વેદના; મારણ અંતિક, વૈક્રિય, તૈજસ, આહારક, અને કેવલિ સમુદ્ઘાત છે. તેમાં પ્રથમનો કષાય. સમુદ્ઘાત. અનતાનુબંધી ક્રોધ વિગેરેથી, જેનું ચિત્ત (જ્ઞાન) નાશ પામ્યું છે, તેઓ પોતાના આત્માના પ્રદેશને આમ તેમ ફેંકે છે. તથા અતિશય વેદના થતાં નાડીઓ તૂટતાં વેદના સમુદ્ઘાત થાય અને મરવાનો અણીમાં જીવ આમ તેમ ઉત્પન્ન થવાના પ્રદેશમાં લોકના અંત સુધી આત્મ પ્રદેશોને ષોતે વારંવાર ફેંકે છે. અને સંકોચી છે છે. વૈક્રિય સમુદ્ઘાત વૈક્રિય લઙ્ઘિવાલો, નવું વૈક્રિય શરીર બનાવવા માટે, આત્મ પ્રદેશોને બહાર કાઢે છે, તેજ પ્રમાણે તેજસ શરીર બનાવવા તથા તેજોલેશ્યાની લઙ્ઘિવાલો તપસ્વી તેજોલેશ્યા ફેંકવા વચ્ચે તેજસ સમુદ્ઘાત કરે છે તથા આહારક શરીર

સૂત્રમ

॥૨૩૫॥

આચા૦

॥૨૩૬॥

બનાવવા ચૌદ પૂર્વ ધારી આહારક લબ્ધિવાલા સાધુ કોઈપણ વસ્તુ સંદેહ દૂર કરવા તીર્થંકર પાસે પોતાનું શરીર મોકલવા આહારક શરીર બનાવવા બહારના પ્રદેશોને લેવા આત્માના-પ્રદેશોને બહાર ફેંકે છે, અને કેવલિ સમુદ્ઘાત સમસ્ત લોકવ્યાપી છે એટલે તેની અંદર બધા સમુદ્ઘાત છે, એવું નિર્યુક્તિકાર પોતેજ કહે છે. ચૌદ રાજ લોક પ્રમાણ આકાશ ટુંડ છે તેમા વ્યાપે છે કારણકે બહુ પ્રદેશનું ગુણ પશું છે. આ કેવલિ સમુદ્ઘાત કેવલ જ્ઞાન થયા પછી કેવલ જ્ઞાની પ્રભુ જુએ છે કે મારું આયુષ્ય થોડું છે, અને કર્મ વધારે ભોગવવાનાં છે તેથી દંડ કપાટ મંથન આંતરા પૂરવા, તે પ્રમાણે સંકોચમાં પણ જાણવું એટલે પહેલે સમયે ઉપર નીચે દંડ સમાન બીજે સમયે વન્ને છેડે કપાટ સમાન ત્રીજે સમયે મથની (રવૈયા) ના આકારે તથા ચોથે સમયે આંતરા પૂરે છે; તે પ્રમાણે પાછું ચાર સમયમાં મૂલ શરીર કરી નાખે છે. આ દ્રવ્ય ગુણ છે હવે ક્ષેત્ર ગુણ વિગેરે કહે છે.

દેવકુરુ સુસમસુસમા, સિદ્ધી નિબ્ભય દુગાદિયા ચેવ । કલ ભોઅણૂજ્જુ વંકે જીવમજીવે ય ભાવંમિ ॥૧૭૨॥

ક્ષેત્ર તે દેવ કુરુ વિગેરે જુગલીઆના ક્ષેત્ર છે. ત્યાં સદાઈ કલ્પ વૃક્ષ રહે છે, કાલ ગુણમાં સુખમ સુખમ વિગેરે નામના આરા જાણવા, જેમાં કાળે કરીને વસ્તુમાં ફેરફાર થાય છે. ફલ ગુણમાં સિદ્ધિ ગતિ છે. પર્યવ ગુણમાં નિર્ભજના (નિશ્ચિત ભેદ) છે. ગણના ગુણમાં બે ત્રણ ચાર વિગેરે નું ગણવું છે. કરણ ગુણમાં કલ્પાકૌશલ્ય છે, અભ્યાસ ગુણમાં ભોજન વિગેરે છે. ગુણ અગુણમાં સરલતા છે, અગુણ ગુણમાં વક્રતા છે, ભવગુણ અને શીલગુણનો ભાવગુણનો વિષય લેવાથી જીવનું ગ્રહણ લેવાથી તેમાં સમાવેશ થઈ ગયો છે, તેથી ગાથામાં જુદું બતાવ્યું નથી. ભાવગુણ તે જીવનો નારક વિગેરે ભવ જાણવો, શીલગુણમાં જીવનો ક્ષમા વિગેરે ગુણ યુક્ત આત્મા

સૂત્રમ

॥૨૩૬॥

આચા૦

॥૨૩૭॥

લેવો, અને ભાવગુણ તે જીવ અને અજીવનો જાણવો, આ પ્રમાણે થોડામાં બતાવી તેની વિશેષ વ્યાખ્યા કરે છે.

ક્ષેત્ર ગુણ.

દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ, હરી વર્ષ, રમ્યક, હેમવત, હૈરણ્યવત આ છ યુગલિકનાં ક્ષેત્ર છે. તે સીવાય છપ્પ અંતર દ્વીપ છે. તેમાં પળ યુગલિક છે, તેઓને રેતી વિગેરે કૃત્ય કરવા વીના જે જોડે તે કલ્પ વૃક્ષમાંથી મલી શકે છે, તેથી તે અકર્મ ભૂમિ કહેવાય છે. આ ક્ષેત્રને આશ્રયી ગુણ જાણવો, વલી ત્યાં જન્મેલા મનુષ્યો દેવ કુમાર જેવા સુંદર રૂપવાલા સદા જુવાની ભોગવનારા પુરે આયુષ્યે મરનારા અનુકૂળ સુંદર પાંચે ઇન્દ્રિયનું વિષય સુખ ભોગવનારા સ્વભાવથીજ સરલ કોમલ સ્વભાવવાળા અને ભદ્રક ભાવના ગુણથી દેવ લોકમાં જનારા હોય છે (સાથે સ્ત્રી પુરુષનું જોડું જન્મે અને તે નરમાદા તરીકે રહે તેથી તે યુગલિક કહેવાય)

કાલ ગુણ.

ભરત ઐરવત આ બે ક્ષેત્રમાં પ્રથમના ત્રણ આરામાં એકાન્ત સુખવાલા વચ્ચેમાં યુગલિકોની સ્થિતિ સદા સુંદર રૂપવાલી અને યૌવનવાલી રહે છે.

ફલ ગુણ.

ફલ તેજ ગુણ, તે ફલ ગુણ કહેવાય; અને તે ફલક્રિયાને આશ્રયી છે, તે ક્રિયા સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર વિના આ લોક અથવા પરલોકને આશ્રયી જે કરવામાં આવે; તે એકાન્ત અનંત સુખને આપનારી નહોવાથી તેનો ફલગુણ મળ્યા છતાં અગુણ જેવો છે, પળ

સૂત્રમ્

॥૨૩૭॥

આચા૦

॥૨૩૮॥

સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર સાથે મળી તેને અનુસાર જે ક્રિયા થાય; તે એકાંત અનંત વાધારહિત સંપૂર્ણ સુખ આપનાર સિદ્ધિ (મોક્ષ) ફળ આપનાર છે, તેજ ફળગુણ મેલવાય છે, તેથી એમ કહું કે:—સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનચારિત્રવાળી ક્રિયા મોક્ષફળ આપનારી છે, અને તે શિવાયની ક્રિયા સંસારીક સુખફળનાં આભાસ માત્ર (વનાવટી) છે. માટે તે નિષ્ફળ છે. એટલા માટે મોક્ષાર્થિએ ફળગુણ તેનેજ કહેવો કે જેમાં સમ્યક્દર્શન જ્ઞાનચારિત્ર વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય.

પર્યાયગુણ

પર્યાય તેજ ગુણ, તે પર્યાયગુણ છે, એટલે ગુણ અને પર્યાય, એ બંનેનો નયવાદના અંતરપણાર્થા અભેદ સ્વીકાર્યો છે, અને તે નિર્ભજનારૂપ છે. નિશ્ચિતભજના એટલે, નિશ્ચિતભાગ જાણવો. જેમકે, સ્કંધદ્રવ્ય છે, તેને દેશપ્રદેશ વહે ભેદ પાડતાં પરમાણુ સુધી ભેદો પડે છે. (પુદ્ગલ દ્રવ્ય જ્યારે આવું હોય; ત્યારે સ્કંધ કહેવાય; અને તેનો એક ભાગ લઈએ તો દેશ, અને સૌથી બારીક ભાગ લઈએ; તો પ્રદેશ કહેવાય અને તે પ્રદેશ છુટા પડે તો પરમાણુ છે.) પરમાણુ પણ એક ગુણો કાઢો એ ગુણા કાઢા સાથે મેલવતાં અનંતા ભેદવાળો થાય છે. આ વધા પર્યાયગુણ છે.

ગણના ગુણ

એ ત્રણ ચાર વિગેરે, ઘણી મોટી રાશિ હોય; તે ગણના ગણ વહે નિશ્ચય કરાય છે કે, આટલું એનું પ્રમાણ છે.

કરણ ગુણ.

કઢાકૌશલ્ય તે, પાણી વિગેરેમાં ઇન્દ્રિયોને કુશલતા માટે, (કસરત માટે) નહાવા, તરવા વિગેરેની ક્રિયા કરાય છે.

સૂત્રમ્

॥૨૩૮॥

આચાર્ય

॥૨૩૯॥

અભ્યાસ ગુણ.—ભોજન વિગેરે સંબંધી છે. જેમકે, તે દિવસે જન્મેલો બાલક પણ તે પૂર્વભવના અભ્યાસથી માતાનું સ્તન વિગેરે પોતાના મોઢામાં લે છે, અને રોતો બંધાય છે, અથવા અભ્યાસના વશથી અંધારું હોય; તોપણ કોઢીઓ મોઢામાંજ મુકે છે, તથા આકુલ ચિત્તવાળો પણ દુઃખવાળી જગ્યાએજ શરીરને પંપાળે છે વિગેરે છે—

ગુણઅગુણ—ગુણજ કોઈને અગુણપણે પરિણમે છે. જેમકે, કોઈ માણસનો સરલગુણ. કપટીને અવગુણ કરનારો થાય છે.

“ શાઢ્યં હ્રીમતિ ગણ્યતે વ્રતરૂચૌ, દમ્ભઃશુચૌ કૈ તવં । શૂરેનિર્ઘૂણતાઋજૌ વિમતિતા દૈન્યં પ્રિયાભાષિણિ॥
તૈજસ્વિન્યવલિત્પતા મુખરતા વક્તૃદશક્તિઃ સ્થિરે । તત્કો નામ ગુણો ભવેત સવિદુષાં, યોદુર્જનૈર્નાઢ્ઢિતઃ?॥૧॥

લજ્જાવાળી બુદ્ધિ હોય; તે શઢપણામાં માને. વ્રતની રૂચી દંભપણે માને; પવિત્રતાને કૈતવ (મશ્કરીપણે) માને; શૂરને નિર્દયતા, શરલતાને ષેલાપણું, મીઠું બોલતાં દીનતા માને; તેજસ્વીને, અંહકારાં, સારું બોલનારને, મુખરતા (વાચાલપણું) માને; સ્થિરમાં બોલવાને અશક્ત માને. આથી કોઈ સારાં કવિ કહે છે કે:—પંડિતોમાં ંવો કયો ગુણ હોય કે, દુર્જનો તેને કલંકિત ન બનાવે ? આનો અર્થ ં છે કે:—હિતને માટે કહેલું વચન પણ નિર્ભાગ્યને અગુણપણે પરિણમે છે.

અગુણ ગુણ.—કોઈને અગુણ—વચન પણે ગુણકારીપણ થાય છે. જેમકે, વક્ર વિષય સંબંધી છે. તે જેમ, ગોધો ગઢીયો હોય; અને તેને કિણ સ્કંધ (કાંધ) થયો ન હોય; તો ગો ગણમાં મુખેથી બેસે છે.

સૂત્રમ્

॥૨૩૯॥

આચા૦

॥૨૪૦॥

ગુણાનામેવ દૌર્જન્યાદ્ધુરિ ધુર્યો નિયુજ્યતે । અસંજાતકિણસ્કન્ધઃ, સુખં જીવતિ ગૌર્ગલિઃ ॥ ૧ ॥

જેમકે:—દૌર્જન્ય (કુટીલતાથી) ગુણોનું જ ધુરિમાં ધુર્યપણું યોજાય છે. જેમકે, અસંજાત ઇટલે, જેને કિણસ્કંધ ન થયો હોય; તેવો ગલીયો બઢદ સુખેથી જીવે છે.

ભવગુણ—ભવગુણ ઇટલે, નારકાદિ ભવવાઝો જીવ તે તે સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય; ત્યાં તેને તેવો ગુણ મળે; તે જીવને આશ્રયી છે. જેમકે નારકિમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય; તેને અતિશય વેદના, તથા દુઃખેથી પીડા સહન થાય; તેવી તે ભોગવે; તથા તેના શરીરને તલ તલ જેવડા ટુકડા કરીનાંચે; તોપણ જોડાઈ જાય; તથા અવધિજ્ઞાનવાઝા હોય છે. આ નારકભવનો ગુણ કહેવાય એ પ્રમાણે તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થયેલા તેના ભવગુણ પ્રમાણે સત્ અસત્ના વિવેકરહિત છતાં આકાશગમનની લબ્ધિવાઝા હોય છે, તથા ગાય વિગેરેને ઘાસ વિગેરે ચાણું શુભ અનુભવ વડે મળે છે, તથા મનુષ્યભવમાં મોક્ષપ્રાપ્તિ વધાં કર્મોનો ક્ષયરૂપ છે, તે મળે છે, તથા દેવોને સર્વ શુભ અનુભવ છે. આ ભવનો ગુણ છે.

શીલગુણ.—બીજાએ આક્રોશથી કહેવા છતાં પોતે સ્વભાવથી શાંત રહીક્રોધ ન કરે; અથવા શબ્દાદિક વિષય સારા—માઠા પ્રાપ્ત થતાં; પોતે તત્ત્વનો જાણ હોવાથી મધ્યસ્થપણું રાખે તે શીલગુણ છે.

ભાવગુણ—ભાવગુણ તે દેદાયિક વિગેરે છે, તેનો ગુણ તે, ભાવગુણ છે. તે જીવ અને અજીવ આશ્રયી છે. તે જીવ વિષય ઔદાયિક વિગેરે છ પ્રકારે છે. તેના વે ભેદ છે, ઇટલે તીર્થંકર, તથા આહારક શરીર વિગેરે સંબંધી પ્રશસ્ત છે, અને શબ્દ વિગેરેમાં વિષયની

સૂત્રમ

॥૨૪૦॥

આચા૦

॥૨૪૧॥

વાંછના, તથા હાસ્ય રતિ અરતિ, વિગેરે નિંદવા યોગ્ય છે, તથા ઔપશમિક તે, ઉપશમ શ્રેણીએ ચઢેલા આયુષ્યના ક્ષયથી તેજ સમયે અનુત્તર વિમાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા સારું કર્મ ઉદયમાં ન આવવારૂપ છે, તે ઔપશમિક છે. ક્ષાયિકભાવ ગુણ ચાર પ્રકારે છે. (૧) સાત મોહનીયકર્મની પ્રકૃતિ ક્ષય થયા પછી ફરીથી મિથ્યાત્વમાં જાય (૨) ક્ષીણ મોહનીય કર્મવાળા જીવને અવશ્યે બાકીનાં ત્રણ ઘાતીકર્મ દૂર થશે (૩) ક્ષીણ ઘાતીકર્મને આવરણ રહીત જ્ઞાનદર્શન પ્રગટ થશે (૪) બધાં ઘાતિઅઘાતી કર્મ દૂર થતાં ફરીથી જન્મ લેવો ન પડે; તથા અત્યંત એકાન્ત બાધા રહીત પરમાનંદવાળા સુખની પ્રાપ્તિ છે, તે છે, ક્ષય ઉપશમથી થયેલ ક્ષાયોપશમિક દર્શન વિગેરેની પ્રાપ્તિ છે અને પરિણામિક તે ભવ્ય અભવ્ય, વિગેરે છે, તથા સંનિપાતિક તે ઔદયિક વિગેરે પાંચ ભાવનું એક કાળે સાથે મળવું તે આ પ્રમાણે છે. જેમકે મનુષ્ય ગતિના ઉદયથી ઔદયિક ભાવ છે ત્યાં પાંચ ઇન્દ્રિયોની પ્રાપ્તિ થવાથી તે સમયે જ્ઞાન સંબંધી ક્ષય ઉપશમથી ક્ષાયોપશમિક છે અને દર્શન મોહનિયકર્મની સાત પ્રકૃતિના ક્ષયથી ક્ષાયિક છે અને ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ ભાવમાં ઔપશમિક છે અને ભવ્યપણાથી પરિણામિકભાવ છે એમ જીવનો ભાવગુણ બતાવ્યો (આનું વધારે વર્ણન ચોથા કર્મગ્રંથમાં છે ત્યાંથી જોવું.)

હવે અજીવ ભાવગુણ કહે છે તે ઔદયિક અને પારિણામિકનો સંભવ છે. પણ બીજાનો નથી. ઔદયિક એટલે ઉદયમાં થયેલ અને અજીવના આશ્રયી છે તે વિવક્ષાથી અજીવલીધો જેમકે કેટલીક પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ વિપાકીજ હોય છે. પ્રશ્ન-તે કઈ છે ? ઉત્તર-ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીર, છ સંસ્થાન ત્રણ અંગોપાંગ છ સંહનન, પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચરસ, આઠ સ્પર્શ, અગુરુલઘુ નામ, ઉપઘાતનામ, પરાઘાતનામ, ઉદ્યોત આતપનામ, નિર્માણ, પ્રત્યેક, સાધારણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ, અશુભ આ વધી પ્રકૃતિઓ પુદ્ગલ વિપાકીની છે, કારણકે, જીવનું સંબંધપણું છતાં પુદ્ગલ વિપાકિપણે તેઓ છે. પરિણામિકભાવ, અજીવગુણ બે પ્રકારે છે. અનાદિ પરિણામિક તે ધર્મ-અધર્મ

સૂત્રમ

॥૨૪૧॥

આચા૦

॥૨૪૨॥

આકાશનો અનુક્રમે ગતિ, સ્થિતિ, અને અવગાહ લક્ષણરૂપ છે, સાદિ, (આડીવાળો) પરિણામિક દેશાવભાવ તે, આકાશમાં વાદલાનું ઇંદ્રધનુષ્ય ત્રિગેરેનો દેશાવ છે, તથા પરમાણુઓનું રૂપ ત્રિગેરેમાં વીજું ગુણપણું વદલાય છે. હવે આ પ્રમાણે ગુણ કહીને મૂળનો નિષ્કેપો કહે છે.

મૂળે છઠ્ઠકં દવે ઓદૃઙ્ઞવણ્ણ જાઙ્ઞમૂળં ચ । સ્થિત્તે કાલે મૂળં ભાવ મૂળં ભવે તિવિહં ॥ ૧૭૩ ॥

મૂળ શબ્દનો છ પ્રકારે નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ એમ નિષ્કેપો છે. નામ સ્થાપના જાણીતા છે.

દ્રવ્યમૂળ.

દ્રવ્યમૂળમાં જ્ઞ શરીર, ભવ્યશરીર, અને તે શિવાય (૧) ઔદાયિકમૂળ, (૨) ઉપદેશમૂળ, (૩) આદિમૂળ. એમ ત્રણ પ્રકારે છે. વૃક્ષના મૂળપણે જે દ્રવ્ય પરિણમે તે ઔદાયિકમૂળ જાણવું; તથા વૈદ્ય રોગોને તેનો રોગ દુર કરવા જે મૂળનો ઉપદેશ કરે; તે ઉપદેશમૂળ—પિપરીમૂળ ત્રિગેરે જાણવાં; આદિમૂળ વૃક્ષોનાં મૂળની ઉત્પત્તિમાં જે પહેલું કારણ છે તે જેમકે, સ્થાવરનામ ગોત્ર પ્રકૃતિના સંબંધથી તથા મૂળ નિર્વર્તન ઉત્તર પ્રકૃતિના પ્રત્યયથી જે મૂળ ઉત્પન્ન થાય; તેનો ભાવાર્થ કહે છે, તે મૂળનો નિર્વાહ કરનાર પુદ્ગલોના ઉદય આવતાં કર્મણ શરીર છે, તે ઔદારિક શરીરપણે પરિણમતાં પહેલું કારણ છે.

ક્ષેત્રમૂળ—જે ક્ષેત્રમાં મૂળ ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા જે ક્ષેત્રમાં મૂળનું વર્ણન થાય તે જાણવું.

કાલમૂળ—ક્ષેત્રમૂળ પ્રમાણે ઇટલે જે કાલમાં ઉત્પન્ન થાય; અથવા વર્ણન કરાય; તે કાલ મૂળ છે. ભાવમૂળ ત્રણ પ્રકારે છે.

ભાવમૂળ.

સૂત્રમ્

॥૨૪૨॥

આચા૦

॥૨૪૩॥

ઓદઇયં ઉવદિટ્ઠા આઈ તિગં મૂલભાવ ઓદઇઅં । આયરિઓ ઉવદિટ્ઠા વિણયકસાયાદિઓ આઈ ॥૧૭૪॥

ઉપદેશક મુલ—ભાવમુલ ઔદાયિક-ભાવમુલ, અને આદિમુલ પ્રથમનું કહે છે. નામ ગોત્રના કર્મના ઉદયથી વનસ્પતિકાયનું મુલ-પણું અનુભવ કરતો “મુલ જીવજ” ઔદાયિકભાવ મુલ છે, અને ઉપદેશકમુલમાં જૈન આગમ જાણનારા આચાર્ય જે ઉપદેશક છે, તે જાણવા આદિમુલમાં પ્રાણીઓ જે કર્મ વડે ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રાણીઓનું મોક્ષ અથવા સંસારનું જે પ્રથમ ભાવમુલ છે, તેને ઉપદેશ કરે તે જાણવું. જેમકે, આ ગાથાના ચોથા પદમાં કહ્યું કે:—“વિનય કષાય વિગેરે આદિ છે.” મોક્ષનું આદિ કારણ જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર, તપ અને ઔપચારિક એમ પાંચ પ્રકારનો વિનય છે, તેનાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

વિણયા ણાગં ણાણાઉ દંસણં દંસણાહિ ચરણં તુ । ચરણાહિંતો મોક્ષો મુક્ષે સુક્ષ્મં અણાવાહં ॥ ૧ ॥

વિનયથી જ્ઞાન, અને જ્ઞાનથી દર્શન. (શ્રદ્ધા), શ્રદ્ધાથી ચારિત્ર, ચારિત્રથી મોક્ષ અને મોક્ષમાં બાધારહિત સુખ છે.

વિનયફલં શુશ્રૂષા ગુરુશુશ્રૂષાફલં શ્રુતજ્ઞાનમ્ । જ્ઞાનસ્ય ફલં વિરતિર્વિરતિફલં ચાશ્રવનિરોધઃ ॥ ૨ ॥

સંવરફલં તપોબલમથ તપસો નિર્જરા ફલં દૃષ્ટમ્ । તસ્માત્ક્રિયાનિવૃત્તિઃ ક્રિયાનિવૃત્તેરયોગિત્વમ્ ॥ ૩ ॥

વિનયનું ફલ ગુરુની સેવા. તેનાથી શ્રુતજ્ઞાન, તેનાથી ચારિત્ર, તેનાથી આશ્રવ, (પાપ) નો અટકાવ, તેનાથી સંવર, સંવરનું ફલ, તપ. તેનાથી નિર્જરા, તેનાથી ક્રિયાનો અંત તેનાથી યોગીપણું છે.

યોગનિરોધાદ્ધવ સન્તતિશયઃ સન્તતિશયાન્મોક્ષઃ । તસ્માત્ કલ્યાણાનાં સર્વેષાં ભાજનં વિનયઃ ॥ ૪ ॥

સૂત્રમ

॥૨૪૩॥

આચા૦

॥૨૪૪॥

અયોગિપણાર્થી ભવસંતતિનો ક્ષય તેનાથી મોક્ષ છે, માટે તે બધાં કલ્યાણોનું મુલ વિનય છે. (માટે વિનય સંપાદન કરવો.) જેમ વિનય મોક્ષનું કારણ છે, તેજ પ્રમાણે વિષય (ઇન્દ્રિયોનો સ્વાદ,) તથા ક્રોધ, માન વિગેરે કષાયો સંસારનું મુલ છે.

મુલનું વર્ણન કર્યું. હવે સ્થાનના પંદર પ્રકારે નિલેખા બતાવે છે.

નામંઠવણાદવિષ્ણુ સ્થિતિઃ કાલઃ કાલઃ કાલઃ । સંજમ પગ્ગહ જોહે અયલ ગણણ સંઘણાભાવે ॥ ૧૭૫ ॥

નામસ્થાપના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, વિગેરે છે, તે કહે છે નામસ્થાપના સુગમ છે. દ્રવ્યમાં જ શરીર વિગેરે છોડીને દ્રવ્યસ્થાનમાં સચિત્ત અચિત્ત અને મિશ્રદ્રવ્યનું જે સ્થાન, (આશ્રય) છે તે લેવું. ક્ષેત્રસ્થાનમાં ભરત વિગેરે છે, અથવા ડુંચે નીચે અથવા તિરછા (ત્રાંસા) લોકમાં જે ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રસ્થાન છે અથવા જે, ક્ષેત્રમાં સ્થાનનું વ્યાખ્યાન થાય તે લેવું. અદ્ધા (કાલ) તેનું સ્થાન બે પ્રકારે. (૧) કાયસ્થિતિ, (૨) ભવસ્થિતિ છે. કાયસ્થિતિ, તે પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુમાં અસંખ્યાત, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણીનો કાલ છે, તથા વનસ્પતિકાયનો અનંતકાલ છે.

બે ઇન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિયનીકાય સ્થિતિસંખ્યાતા હજાર વર્ષની છે. પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, તથા મનુષ્યની કાયસ્થિતિ સાત આઠ ભવ છે.

પણ તે બધાની ભવસ્થિતિ નીચે મુજબ છે:—

પૃથ્વીની બાવીસ હજાર, પાણીની સાત હજાર, વાયુની ત્રણ હજાર, વનસ્પતિની દશ હજારવર્ષની ઉત્કૃષ્ટિ સ્થિતિ છે. અગ્નિકાયની ત્રણ રાત્રીદિવસ છે. બે ઇન્દ્રિય શંખ વિગેરેની, બાર વર્ષની છે, ત્રણ ઇન્દ્રિય કીડી વિગેરેની સ્થિતિ ઓગણપચાસ દિવસની છે, ચાર ઇન્દ્રિય ભમરા વિગેરેની છ માસની છે પાંચ ઇન્દ્રિય તિર્યંચ, તથા મનુષ્યની ત્રણ પલ્યોપમની છે, દેવ, તથા નારકીની સ્થિતિ ભવસંબંધી

સૂત્રમ

॥૨૪૪॥

આચા૦

॥૨૪૫॥

તેત્રીસ સાગરોપમની છે. અને એકવાર ત્યાં ઉત્પન્ન થયા પછી લાગલાગટ ઉત્પત્તિ નથી; માટે કાયસ્થિતિ એકજ ભવની ગણાય. આ ઉપર જે સ્થિતિ બતાવી છે, તે કાયસંબંધી તથા ભવસંબંધી બન્ને પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ જાણવી જઘન્યથી તો બધાઓની સ્થિતિ અંતમુહૂર્તની છે, પણ નારકી, દેવતાની ભવસ્થિતિ દશ હજાર વર્ષની છે. આ બધું કાલને આશ્રયી કહ્યું; અથવા અદ્વાસ્થાન તે સમય આવલિકા-મુહૂર્ત અહોરાત, પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન સંવત્સર, યુગ, પલ્યોપમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી, અવસરર્પિણી, પુદ્ગલપરાવર્તન, અતીત, અનાગત, એમ બધા કાલરૂપે જાણવું.

ઉર્દ્ધ્વસ્થાન તે, કાયોત્સર્ગ વિગેરે છે, અને એના ઉપલક્ષણથી નિષણ્ણા (વેસવું) વિગેરે પણ જાણવું.

ઉપરતિસ્થાન તે, વિરતિ છે. તેનું સ્થાન ઇટલે, સાધુપણું, અથવા શ્રાવકપણું જાણવું; પણ સાધુની સર્વ વિરતિ અને શ્રાવકની દેશ વિરતિ છે. વસતિસ્થાન ઇટલે, જે સ્થાનમાં ગામ અથવા ઘર વિગેરેમાં અમુક કાલ રહેવાનું થાય; તે વસતિ છે.

સંયમસ્થાન સામાયિક હેદોપસ્થાપનીય પરિહાર વિશુદ્ધિ તથા સૂક્ષ્મસંપરાય, યથાખ્યાત, એમ પાંચ પ્રકારે સંયમ છે. તે દરેકનાં સ્થાન અસંખ્યાત છે.

પ્રશ્ન—અસંખ્યાતની સંખ્યા કેટલી છે ?

ઉત્તર—અતિ ઇન્દ્રિયપણાનો વિષય હોવાથી સાક્ષાત્ દેખાડવાને શક્તિવાન નથી, તેથી સિદ્ધાંતમાં આપેલી ઉપમા પ્રમાણે કહીએ છીએ. એક સમયમાં સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયના જીવો અસંખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ-પ્રમાણ ઉત્પન્ન થાય છે તેનાથી અસંખ્યાત ગુણ અગ્નિકાય પળે પરિણમેલા છે તેનાથી પણ તે કાયસ્થિતિ અસંખ્યેય ગુણી છે. તેનાથી પણ અનુભાગ બંધ અધ્યવસાય સ્થાન અસંખ્યેય ગુણા છે.

સૂત્રમ

॥૨૪૫॥

આચાર્ય

॥૨૪૬॥

આટલાં સંયમનાં સ્થાન સામાન્યથી કહ્યાં. હવે વિશેષથી કહે છે—

સામાયિક છેદોપસ્થાપનીય પરિહાર વિશુદ્ધિ—એ ઋણની દરેકનાં અસંખ્યેય પ્રદેશ લોકાકાશ તુલ્ય સંયમ સ્થાન છે અને સૂક્ષ્મ સંપ-
રાયની અંતરમુહૂર્તપણાની સ્થિતિ હોવાથી અંતરમુહૂર્તના સમય બરોબર અસંખ્યેય સંયમ સ્થાન છે. યથાશ્રિય ચારિત્રનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ
સીવાય એકજ સંયમ સ્થાન છે, અથવા સંયમ શ્રેણિની અંદર રહેલા સંયમ સ્થાનોને લેવાં, તે આ ક્રમે છે—

અનંત ચારિત્ર પર્યાયથી બનેલું એક સંયમ સ્થાન છે. અસંખ્યેય સંયમ સ્થાનનું બનેલું કંડક છે. તે અસંખ્યાત કંડકથી ઉત્પન્ન થયેલ
છ સ્થાનનું જોડકું છે, તેથી અસંખ્યેય સ્થાનરૂપ શ્રેણિ છે.

પ્રગ્રહ સ્થાન—પ્રકર્ષથી જેનું વચન લેવાય (માનનીય થાય) તે પ્રગ્રહ વાક્યવાલો નાયક (નેતા) જાણવો. તે લૌકિક અને લોકો-
ત્તર એમ બે પ્રકારે છે તેનું સ્થાન તે પ્રગ્રહસ્થાન છે. લૌકિકમાં માનનીય વચનવાળા રાજા યુવરાજ મહત્તર (રાજાનો હિત શિક્ષક)
અમાત્ય (પ્રધાન) રાજકુમાર છે. લોકોત્તરમાં પણ આચાર્ય ઉપાધ્યાય પ્રવૃત્તિ (પ્રવર્તક) સ્થવિર ગણાવચ્છેદક છે.

યોધ સ્થાન—આ પણ પાંચ પ્રકારે આલેખ્ય—પ્રત્યાલીઢ—વૈશાખ મંડલ સમપાદ એ રીતે છે—

અચલ સ્થાન—આ સ્થાન ચાર પ્રકારે છે, તેના સાદિ પર્યવસાન વિગેરે છે તે બતાવે છે. પરમાણુ વિગેરે દ્રવ્યનો એક પ્રદેશ વિગે-
રેમાં જઘન્યથી એક સમય સાદિ સપર્યવસાન અવસ્થાન છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યેય કાલ છે. અને સાદિ અપર્યવસાન સ્થાન સિદ્ધોનું
ભવિષ્યના કાલરૂપ છે. સિદ્ધોનું મોક્ષમાં જવું તે આદિ અને ત્યાંથી કોઈપણ વચ્ચે સ્થિત સ્થાનનું નથી. માટે અનંત છે.

અનાદિ સપર્યવસાન સ્થાન અતીત અદ્વા રૂપનું શૈલેશી અવસ્થાના અંત સમયમાં કાર્મણ અને તૈજસ શરીર ધારનારા જે ભવ્ય જીવ

સૂત્રમ

॥૨૪૬॥

આચા૦

॥૨૪૭॥

છે તેને આશ્રયી જાણવું (તૈજસ અને કાર્મણ શરીર મત્ર્ય જીવ સાથે અનાદિ કાલથી જોડાણ છે. અને જીવ મોક્ષમાં જતાં તે બંને જીવથી જુદાં પડે છે તે અનાદિસાંત કહેવાય છે.)

અનાદિ અપર્યવસાન તે ધર્મ અધર્મ આકાશના સંબંધી છે. (તેમની સ્થિતિ પૂર્વની જેમી છે, તેવીજ હમેશાં રહે છે.)

ગણના સ્થાન—એક બેથી માંડીને શીર્ષ પ્રહેલીકા મુધી જે ગણત્રી છે. તે લેવી. (જૈનમાં પરાર્થ ઉપરાંત સંખ્યા છે તે અનુયોગદ્વાર સૂત્રમાં બતાવેલો છે, ત્યાંથી જોવી.)

સંધાન સ્થાન—તે બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યથી અને ભાવથી છે. દ્રવ્યની છિન્ન અને અછિન્ન એમ બે ભેદ છે. તે સ્ત્રીની કાંચલી વિગેરેના ટુકડા કરીને સાંધવાનું છે. અને અછિન્ન સંધાનમાં પશ્ચ ઉત્પદ્યમાન તંતુ વિગેરેનું જોડાણ છે. (તાળો વાળો કપડામાં જોડાય તે.)

ભાવ સંધાન પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બે ભેદ છે તેમાં પ્રશસ્ત અછિન્ન ભાવ સંધાન ઉપશમ ક્ષપક શ્રેણિ ચઢતા મનુષ્યને અપૂર્વ સંયમસ્થાન એક સરસાંજ હોય છે. પણ વચમાં તુટક પડતી નથી અથવા શ્રેણિ સિવાય. પ્રવર્ધ્યમાન કંઠકનાં લેવાં. છિન્ન પ્રશસ્ત ભાવસંધાન ભાવથી ઔદયિક વિગેરે બીજા ભાવમાં જડને પાછા શુદ્ધ પરિણામવાલા થઈને ત્યાં આવતાં થાય છે.

અપ્રશસ્ત અછિન્ન ભાવ સંધાન ઉપશમ શ્રેણિથી પડતાં અવિશુદ્ધમાન પરિણામવાલા મનુષ્યને અનંતાનુબંધિ મિથ્યાત્વના ઉદય મુધી જાણવું—અથવા ઉપશમ શ્રેણિ સિવાય કષાયના વશથી બંધ અધ્યવસાય સ્થાનોને ચઢતાં ચઢતાં અવગાહ માન કરનારાને હોય છે.

અપ્રશસ્ત છિન્નભાવ સંધાન તે ઔદયિક ભાવથી ઔપશમિક વિગેરે બીજા ભાવમાં જડને પાછા ત્યાંજ ઔદયિક ભાવમાં આવે તે છે. આ દ્વારનું જોડકું સાથેજ કહું પડે છે સંધાનસ્થાન દ્રવ્ય વિષયનું પહેલું છે, અને પછીનું ભાવ વિષયનું છે અથવા ભાવસ્થાન જે કષા-

સૂત્રમ

॥૨૪૭॥

આચા૦

॥૨૪૮॥

યોનું સ્થાન છે, તે અહીં લેવું કારણકે તેઓને જ જીતવાપણાનો અધિકાર છે.

પશ્ચાત્—તેઓનું કયું સ્થાન છે કે જેને આશ્રયીને તે થાય છે

ઉત્તર—શબ્દાદિ વિષયોને આશ્રયીને તે થાય છે તે બતાવે છે.

પંચસુ કામગુણેસુ ય સદ્વિષયોરસરસરૂપગંધેસુ । જસસ કાસાયા વદંતિ મૂલદ્વાણં તુ સંસારે ॥ ૧૭૬ ॥

અહીં ઇચ્છા અનંગરૂપ જે કામ છે. તેના ગુણોને—આશ્રયી ચિત્તનો વિકાર છે; તે બતાવે છે. તે વિકારો શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, ગંધ એમ પાંચ છે. તે પાંચે વ્યસ્ત અથવા સમસ્ત—વિષય સંબંધી જે જીવનું વિષય સુખની ઇચ્છાથી અપરમાર્થને દેવનાર સંસાર પ્રેમી જીવને રાગ દ્વેષરૂપ અંધકારથી આંધળું તેજ હઠી જવાથી સારા—માઠા પદાર્થ પ્રાપ્ત થતાં કષાયો થાય છે તે મૂલનું સંસાર જાડ થાય છે તેથી શબ્દાદિ વિષયથી ઉત્પન્ન થઈ કષાયો સંસાર સંબંધી મૂળ સ્થાનજ છે—એનો ભાવાર્થ આ છે કે રાગ વિગેરેથી ડામાડોળ થઈ ચિત્તવાળો જીવ પરમાર્થને ન જાણવાથી આત્માને તેની સાથે કંઈ સંબંધ નથી છતાં વિષયને આત્મારૂપે માનીને આંધળાથી પણ વધારે આંધળો બની કામી જીવ રમણીય વિષયો જોઈને આનંદ પામે છે તેથી કહ્યું છે—

દૃશ્યં વસ્તુ પરં ન પશ્યતિ જગત્યન્ધઃ પુરોઽવસ્થિતં, રાગાન્ધસ્તુ યદસ્તિ તત્પરિહરન્ યન્નાસ્તિ તત્ પશ્યતિ ॥
કુન્દેન્દીવરપૂર્ણચંદ્રકલશશ્રોમલ્લતાપલ્લવા, નારોપ્યાશુચિરાશિષુ પ્રિયતમા ગાત્રેષુ યન્મોદતે ॥

આંધળો છે તે જગતમાં જોવા જેવી વસ્તુ જોઈ શકતો નથી પણ રાગથી આંધળો થઈ પોતે આત્મા છે તે આત્મ ભાવને છોડીને અનાત્મ ભાવને જુએ છે જેમકે છતી વસ્તુ કુંદ (ફુલ) ઇન્દીવર (કમળ) પૂર્ણચંદ્ર કલસ શ્રીમત્ લતાપલ્લવો જેવાની ગંદકીના ઢગલા

સૂત્રમ

॥૨૪૮॥

આચા૦

॥૨૪૯॥

રૂપ પ્રિય સ્ત્રીના શરીરને ઉપમાઓ આપીને તેમાં કામી આનંદ માને છે. (સાક્ષાત્ ઉત્તમ વસ્તુઓ છોડીને દુર્ગંધથી ભરેલા સ્ત્રીના ગંદા રીરમાં આનંદ માને છે) અથવા કર્કશ શબ્દો સાંભળીને તેમાં દ્વેષ કરે છે તેથી મનોહર અથવા અણગમતા શબ્દ વિગેરે વિષયો કષાયોનું મૂળસ્થાન છે. અને તે કષાયો સંસારનું મૂળ છે.

પ્રશ્ન—જો શબ્દાદિ વિષયો કષાય છે તો તેનાથી સંસાર કેવી રીતે છે? ઉત્તર—કારણ કે કર્મ સ્થિતિનું મૂળ કષાય છે અને કર્મ સ્થિતિ સંસારનું મૂળ છે. સંસારીને અવશ્ય કષાયો હોય છે, તે કહે છે—

જહ સવપાયવાણં ભૂમીએ પડ્ઢિયાઈં મૂલાઈં । ઇય કમ્મપાયવાણં સંસારપડ્ઢિયા મૂલા ॥ ૧૭૭ ॥

જેમ સર્વ જ્ઞાડોનાં મૂળો પૃથ્વીમાં રહેલાં છે તેજ પ્રમાણે કર્મરૂપ વૃક્ષના કષાયરૂપે મૂળો સંસારમાં રહેલાં છે.

શંકા—આ અમે કેવી રીતે માનીએ કે કર્મનું મૂળ કષાય છે? ઉત્તર—મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય, યોગ, એ બંધના હેતુ છે. આગમમાં પણ કહ્યું છે કે—

“ જોવે ણં મંતે! કતિહિં ઠાણેહિં ણાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં બંધઈ? ગોયમા, દોહિં ઠાણેહિં, તં જહા—રાગેણ વ દોસેણ વ । રાગેદુવિહે—માયા લોભે ય, દોસે દુવિહે । કોહે ય માણે ય, એહિં ચડહિં ઠાણેહિં વોરિઓ વગૂહિએહિં ણાણાવરણિજ્ઞં કમ્મં બંધઈ ॥

હે ભગવંત, જીવ કેટલાં સ્થાન વડે જ્ઞાનઆવરણીય કર્મ બાંધે છે. ઉત્તર—હે ગૌતમ! રાગ અને દ્વેષ એ બે સ્થાન વડે બાંધે છે અને

સૂત્રમ

॥૨૪૯॥

આચા૦

॥૨૫૦॥

ए राग; माया ने लोभ एम बे भेदे छे, तथा द्वेष पण क्रोध अने मान, एम बे भेदे छे. ए चार स्थान वडे वीर्य, उपगूढ, (जोडावा) थी ज्ञानावरणीय कर्म बांधे छे. ए प्रमाणे आठे कर्मने आश्रयी जाणवुं अने ते कषायो मोहनीय कर्मनी अंदर रहेला छे. अने आठे प्रकारना कर्मनुं मूल कारण छे. काम गुणनुं मोहनीयपणुं बतावे छे—

अट्टविहकम्मरुक्खा सवे ते मोहणिज्जमूलागा । कामगुणमूलगं वा तम्ममूलगं च संसारो ॥ १७८ ॥

पूर्वे कहुं के कर्म पादप विगेरे तेनी व्याख्या करे छे. तेमां कर्मपादप क्या कारणवालां छे. तेनो उत्तर—आठ प्रकारना कर्मरूप वृक्षो छे. तेमनुं मूल मोहनीय कर्म छे. एटले एकला कषायो न लेवा. पण काम गुणो मोहनीय मूलवाला छे. जे वेदना (संसार भोगववानी इच्छा) उदयथी काम थाय छे. ते लेवा. अने वेद छे ते मोहनीय कर्ममां समावेश थाय छे. तेथी मोहनीय कर्म जे संसारनुं मूल कारण छे. ते संसार लेवो.

तेज प्रमाणे संसार कषाय, कामोनुं परंपराए मोहनीय कर्म कारणपणाथी प्रधान भावने अनुभवे छे. (तेज कर्म बंधनमां अग्रेसर छे.) ते मोहनीय कर्मनो क्षय थवाथी बीजा कर्मनो अवश्य क्षय थशे तेज प्रमाणे. कहुं छे.

“जह मत्थयसूईए हयाए हम्मए तलो । तहा कम्माणि हम्मंति मोहणिजे स्वयं गए ॥ १ ॥

जेम ताडना झाडनी जे सूइ मथाळे रहेली छे. ते नाश करतां ताडनुं झाड नाश पामे छे, तेज प्रमाणे मोहनीय कर्म नाश पामतां बीजां कर्मो नाश पामे छे.

आ मोहनीय कर्म दर्शन मोहनीय अने चारित्र मोहनीय एम बे भेदे छे, ते बतावे छे.

सूत्रम्

॥२५०॥

આચા૦

॥૨૫૧॥

દુવિહો અ હોઈ મોહો દંસણમોહો ચરિત્તમોહો અ । કામા ચરિત્તમોહો તેણહિગારો હં સુત્તે ॥ ૧૭૧ ॥

દર્શન મોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય એમ બે ભેદે કહ્યું. અને બંધના હેતુનું પણ બે પ્રકાર પળું છે તે બતાવે છે.

અર્હત્ (જિનેશ્વર) સિદ્ધ, ચૈત્ય, તપ. શ્રતગુરુ, સાધુ, સંઘના પ્રત્યનીક (જિનેશ્વરથી સંઘ સુધી જે પદો છે, જેમાં ગુણ અને ગુણી એ બંને આવે છે તેમના શત્રુ) પળે જે વર્તે તે દર્શનમોહનીય કર્મ બાંધે છે. અને જેના વડે જીવ અનંત સંસારરૂપ સમુદ્રના મધ્યમાં પડે છે તથા તીવ્ર કષાય બહુરાગ દ્વેષરૂપ મોહથી ઘેરાઈ બની દેશ વિરતિ અને સર્વ વિરતિને હણનારો ચારિત્રમોહનીયકર્મ બાંધે છે.

તેમાં મિથ્યાત્વ, સમ્યક્ મિથ્યાત્વ (મિશ્ર) અને સમ્યક્ત્વ એમ ત્રણ ભેદે દર્શન મોહનીય-કર્મ છે, તથા સોઠ પ્રકારના કષાય છે. નવ નોકષાય છે. એમ પચીસ ભેદે ચારિત્રમોહનીય છે. (પહેલા કર્મગ્રંથમાં મોહનીય કર્મ જુઓ.) તેમાં કામ એ શબ્દ વિગેરે પાંચ વિષયો ચારિત્રમોહ જાણવા; તેના વડે અહીં સૂત્રમાં અધિકાર છે, કારણ કે, ચાલુ વિષયમાં કષાયોનું સ્થાન છે; અને તે શબ્દાદિ પાંચ ગુણરૂપ છે. અને ચારિત્રમોહનીય પૂર્વે કહેલી ઉત્તર પ્રકૃતિ જે સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ નપુંસકવેદ તથા હાસ્ય રતિલોભથી આશ્રીત કામ આશ્રયવાળા કષાયો સંસારનું મૂળ છે અને કર્મમાં પ્રધાન કારણ એ છે તે બતાવે છે.

સંસારસ્સ ડ મૂલં, કમ્મં તસ્સવિ હંતિ ય કસાયા ॥

સંસાર તે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવ એમ ચાર પ્રકારે ગતિરૂપ સંસારનું ભ્રમણ છે. તેનું મૂળ કારણ આઠ પ્રકારનું કર્મ છે. તે કર્મનું પણ મૂળ કારણ કષાયો છે. તે ક્રોધ વિગેરે સંસારનું નિમિત્ત છે, અને તે પ્રતિપાદિત શબ્દ વિગેરે સ્થાનોનું પ્રચુરસ્થાનપળું બતાવવા ફરીથી સ્થાન વિશેષ અડધી ગાથા વડે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૨૫૧॥

આચા૦

॥૨૫૨॥

તે સયણપેસઅત્થાઇણસુ અઙ્ગત્થઓ અ ઠિઆ ॥ ૧૮૦ ॥

પહેલાં અને પછી પરિચયવાળાં માતા, પિતા, સાસુ, સસરા વિગેરે જે સ્વજન (સગાં) છે. તથા નોકર વિગેરે પ્રેષ્ય છે અને ધન ધાન્ય કુપ્ય (તાંબુ-પીત્તલ વિગેરે) વાસ્તુ (ઘર) રત્ન એ અર્થ કહેવાય છે (તે સ્વજન વિગેરેનો દ્વંદ્વ સમાસ કરવો.) આ બધાને અંગે કષાયો વિષયપણે રહ્યા છે, અને આત્મામાં પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિની માફક વિષયીપણે છે; તેમ એકેન્દ્રિય વિગેરેને પણ કષાયો છે. આ પ્રમાણે કષાયનું સ્થાન બતાવવા વડે સૂત્રપદમાં લીધેલું છે. સ્થાન સમાપ્ત કરીને જીતવા યોગ્ય વિષયોવાળા કષાયોના નિષ્કેષા કહે છે. **નામંઠવણાદવિણ ઉપત્તી પચ્ચણ ય આણસો । રસભાવકસાણ યા તેણ ય કોહાઇયા ચરો ॥ ૧૮૧ ॥**

કષાયના નિષ્કેષા—જેવો છે તેવો અર્થ ન બતાવે; તે નિરપેક્ષ અભિધાન માત્ર તે નામ કષાય છે અને સદ્ભાવ (તદાકાર ચિત્ર વિગેરે) અસદ્ભાવ (તદાકાર નહીં.) જેમ ઇંટ વિગેરેના દેવ બનાવે; તે બે પ્રકારે સ્થાપના નિષ્કેષ છે. જેમકે, ભયંકર ભૂકુટિ (આંચની ભ્રમર) ક્રોધથી ચઢાવી કપાળમાં ત્રણ સળ પાડી ત્રીશૂલ સાથે મોઢું તથા આંચ લાલ કરી હોઠ દાંત પીસતો પરસેવાના પાણી વિગેરેથી સંપૂર્ણ ક્રોધનું ચિત્ર પુસ્તક અથવા અક્ષ વરાટક વિગેરેમાં રહેલ તે સ્થાપના કષાય છે. (ક્રોધ જીવને આશ્રયી છે, અને ક્રોધનાં ચિન્હ જેને પ્રગટ થયાં હોય; તેવા ક્રોધીનું ચિત્ર પુસ્તક અથવા વીજામાં ચિત્ર પાડે; તે કષાયનું ચિત્ર હોવાથી; સ્થાપના કષાય છે.) દ્રવ્યકષાયોમાં જ્ઞ શરીર તથા ભવ્ય શરીરથી વ્યતિરિક્ત કર્મદ્રવ્ય કષાયો તથા નોકર્મદ્રવ્ય કષાયો છે, તેમાં પ્રથમ જે ઉદીર્ણમાં ન આવેલા; અથવા ઉદીર્ણમાં જે પુદ્ગલો આવેલા હોય; તે પુદ્ગલો દ્રવ્યના પ્રધાનપણાથી કર્મદ્રવ્ય કષાયો જાણવા. વિભિતક વિગેરે

સૂત્રમ

॥૨૫૨॥

આચા૦

॥૨૫૩॥

નો કર્મદ્રવ્ય કષાયો છે તથા ઉત્પત્તિ કષાયો શરીર ઉપધિ ક્ષેત્ર વાસ્તુ સ્થાનું વિગેરે ઉત્પત્તિ કષાયો છે, એટલે જેને આશ્રયીને કષાયોની ઉત્પત્તિ થાય; તે ઉત્પત્તિ કષાય જણવા; તેવુંજ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે:—

‘ કિં એત્તો કટ્ટયરં, જં મૂઢો થાણુઅમ્મિ આવડિઓ । થાણુસ્સ તસ્સરૂઢ, ન અપ્પણો દુપ્પઓગસ્સ ॥ ૧ ॥

કોઈને સ્થાનું (જ્ઞાનનું ટુંટું) વિગેરે વાગતાં મૂઢ માણસ પોતના પ્રમાદનો દોષ ન કાઢતાં; તેજ સ્થાના ઉપર ક્રોધ કરે છે, એનાથી વધારે દુઃખદાયક બીજું શું છે ?

પ્રત્યયકષાય.—કષાયોના જે પ્રત્યયો એટલે બંધનાં કારણો છે તે અહીંયાં સુંદર અને સ્વરાવ, એવા ભેદવાળા શબ્દ વિગેરે લેવા; કારણકે એનાથીજ ઉત્પત્તિ તથા પ્રત્યયનું કાર્ય તથા કારણરૂપે-ભેદ રહેલા છે.

આદેશ કષાય.—બનાવટી ભ્રમર વિગેરે ચઢાવવી તે છે.

રસકષાય—રસથી એટલે કડવા તીસા એમ પાંચ પ્રકારના રસની અંદર રહેલા છે તે લેવા—

ભાવકષાય—શરીર, ઉપધિ, ક્ષેત્ર, વાસ્તુ, સ્વજન, પ્રેમ્ય, અર્ચા વિગેરે નિમિત્તથી પ્રગટ થયેલા જે શબ્દ વિગેરે કામ ગુણ કારણ કાર્યભૂત કષાય કર્મના ઉદયરૂપ આત્માના પરિણામ વિશેષ તે ક્રોધ માન માયા લોભ એવા ચાર કષાય છે. તે દરેકના અનંતાનુંબંધી અપ્રત્યાખ્યાન પ્રત્યાખ્યાન આવરણ તથા સંજ્વલન, એવા ચાર ભેદ વડે ગણતાં સોઠ ભેદ વાળા ભાવ કષાય છે. તેઓનું સ્વરૂપ તથા અનુબંધનું ફલ ગાથાઓ વડે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૨૫૩॥

આચા૦

॥૨૫૪॥

જલરેણુપુઢવિપદ્યરાઈસરિસો ચડવિહો કોહો ॥ તિણિસલયાકઢટ્ટિયસેલત્થંભોવમો માણો ॥ ૧ ॥

પાણીમાં રેતીમાં જમીન ઉપર અને પર્વત ઉપર જે ફાટ પડવા જેવો દેખાવ થાય છે તેવો ચાર પ્રકારનો ક્રોધ છે. (રેતીમાં કાઢેલી લીટી. પવનથી તુરત મલી જાય. તેવો સંજ્વલન ક્રોધ જાણવો. એમ અનુક્રમે દરેક વધારે વધારે પ્રમાણમાં જાણવો) તથા તિનિશ લતા લાકડું હાડકું પથ્થરનો થાંભલો એ ચારની ઉપમાવાળું માન છે. (તિનિશ લતા ફટ વળે તેમ સંજ્વલન માનવાળો માન મુકી ફટ નમે બાકીના માનવાળા કઠણાઈથી નમે પણ પથ્થરનો થાંભલો નમે નહીં તેમ અનંતાનુબંધી માનવાળો નમે નહીં)

માયાવલેહિગોમુત્તિ મેંઢાસિંગઘણવંસમૂલસમા । લોભો હલિદ્દકદ્દમસ્વંજણકિમિરાયસામાણો ॥ ૨ ॥

અવલેસ્વી (નેતર વિગેરેની છાલ) ગોમુત્રીકા ઘેટાનું શીંગડું અને વાંસનું થડીડું, આ ચારની ઉપમા વાળી માયા છે. (સંજ્વલન માયા વાળો જેમ નેતરની છોલ વાળેલી હોય તોપણ સીધી થઈ જાય છે. તેમ આ માયા વાળો માયાને દૂર કરે છે પણ છેવટની માયાવાળો વાંસના થડીયા માફક કડીપણ કપટ છોડતો નથી.) તથા લોભ હલદર કાદવ સ્વંજન અને કૃમિના રંગ જેવો છે. (સંજ્વલનના લોભવાળો જેમ હલદરનો રંગ ફટ જતો રહે તેમ આ લોભીને ફટ સંતોષ યાય. પણ કૃમિ રાગથી રંગેલા કપડા જેવા લોભીને મરતાં સુધી સંતોષ ન થાય.

પક્ષચડમાસવચ્છરજાવજ્જીવાણુગામિણો કમસો । દેવગર તિરિયણારયગઈસાહણહેયવો ભણિયા ॥ ૩ ॥

તે કષાયો સંજ્વલન વિગેરેની સ્થિતિ એક પક્ષવાડીડું તથા ચાર માસ, એકવર્ષ અને છેવટના અનંતાનુબંધીની આસ્વી જીંદગી

સૂત્રમ્

॥૨૫૪॥

આચા૦

॥૨૫૫॥

સુધીની છે. અને તેઓની સંજ્વલનવાલાની દેવ ગતિ તથા બાકીના ત્રણની અનુક્રમે. મનુષ્ય તિર્યંચ અને નરક ગતિ છે. અર્થાત્ એ કષાયો વાલા જીવો એ ગતિને પામે છે. એમ કષાયો તે ગતિના સાધનના હેતુઓ કહ્યા, આ કષાયના નામ વિગેરે આઠ પ્રકારે નિક્ષેપા કહ્યા. તેને કયા નયવાલો શું ઇચ્છે છે. તે કહે છે.

નૈગમ નયવાલો સામાન્ય વિશેષ રૂપણાથી તથા તેનું એકગમપણું નહોતી તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે બધાએ નિક્ષેપા નામ વિગેરે આઠે માને છે. અને સંગ્રહવ્યવહાર નયવાલા કષાય સંબંધના અભાવથી આદેશ અને સમુત્પત્તિ એ બે નિક્ષેપાને ઇચ્છતા નથી. રુઝુ સૂત્રવાલો વર્તમાન અર્થને ઇચ્છતો હોવાથી આદેશ, સમુત્પત્તિ અને સ્થાપના નિક્ષેપાને ઇચ્છતો, નથી શબ્દ નયવાલો નામનો પણ કથં-ચિતભાવની અંદર રહેલા ભાવથી નામ અને ભાવ, એવા બે નિક્ષેપાનેજ ઇચ્છે છે આ પ્રમાણે કષાયો કર્મના કારણપણે કહ્યા. અને તે કર્મ સંસારનું કારણ છે. હવે સંસાર કેટલા પ્રકારનો છે તે બતાવે છે.

દઢ્વે ચિત્તે કાલે, ભવસંસારે અ ભવસંસારે । પંચવિહો સંસારો, જત્યે તે સંસરંતિ જિઆ ॥ ૧૮૨ ॥

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાઢ, ભવ, અને ભાવ, એમ પાંચ પ્રકારનો સંસાર છે, જેમાં સંસારી જીવો ભ્રમણ કરે છે (નામ સ્થાપના સુગમ હોવાથી નિર્યુક્તિકારે લીધા નથી એમ જણાય છે.) દ્રવ્ય સંસારમાં જ શરીર ભવ્ય શરીર છોડીને દ્રવ્ય સંસારરૂપ આ સંસારજ છે. અને ક્ષેત્ર સંસાર જે ક્ષેત્રોમાં દ્રવ્યો આમ તેમ સંસારે (સ્વસે) તે છે. કાઢ સંસાર તે જેમાં સંસારનું વર્ણન થાય અને નરક વિગેરે ચાર ગતિમાં અનુપૂર્વીના ઉદયથી એક ભવથી બીજા ભવમાં જવું, તે ભવ સંસાર છે. અને ભાવ સંસાર એટલે સંસારિનો સ્વભાવ તે ઔદયિક

સૂત્રમ્

॥૨૫૫॥

આચા૦

॥૨૫૬॥

વિગેરે ભાવની પરિણતિરૂપ છે, તેમાં પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ, અને પ્રદેશ એમ ચાર પ્રકારના કર્મના બંધના પ્રદેશ વિપાકનું ભોગવું છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્યથી લઈ ભાવ સુધી પાંચ પ્રકારનો સંસાર છે અથવા દ્રવ્યાદિક ચાર પ્રકારનો સંસાર છે તે આ પ્રમાણે અશ્વથી હાથી. ગામથી નગર. અને વસંતથી ગ્રીષ્મ. તથા ઔદયિકથી ઔપશ્મિક એમ ચાર પ્રકારે થાય છે, એમ બંને પ્રકારે સંસાર બતાવ્યો છે, આસંસારમાં કર્મને વશ થઈ જીવો આમ તેમ ભમે છે. તેથી કર્મનું સ્વરૂપ બતાવે છે.

નામંઠવળાકમ્મં, દલ્લકમ્મં પઞ્ચોગકમ્મં ચ । સમુદાણિરિયાવહિયં આહાકમ્મં તવોકમ્મં ॥ ૧૮૩ ॥
કિઙ્કમ્મ ભાવકમ્મં, દલ્લવિહ કમ્મં સમાસઓ હોઈ ।

નામ કર્મ—તે કર્મ વિષયથી શૂન્ય. એવું નામ માત્ર છે. સ્થાપના કર્મ પુસ્તક અથવા પાત્ર વિગેરેમાં કર્મ વર્ગણાનું સદ્ભાવ. અ-સદ્ભાવ એમ બે રૂપે જે લખેલું કે ચિતરેલું હોય કર્મ છે તે સ્થાપના કર્મ છે.

દ્રવ્ય કર્મમાં—જ્ઞશરીર. ભવ્યશરીર સીવાય વ્યતિરિક્ત બે પ્રકારે છે—દ્રવ્ય કર્મ અને નો દ્રવ્ય કર્મ, તેમાં દ્રવ્યકર્મ તે કર્મ વર્ગણાના અંદર રહેલા પુદ્ગલો જે બંધને યોગ્ય, અને બંધાતા અને બાંધેલા જે ઉદીર્ણમાં ન આવેલા હોય તે લેવાનો દ્રવ્યકર્મમાં કૃષીબલ (સ્વે-હુત.) વિગેરેનાં કર્મ જાણવાં (જેનાથી બીજા જીવોને દુઃખ થાય તેવાં સંસારી કૃત્ય અહીં લેવાં)

પ્રશ્ન—કર્મવર્ગણાની અંદર રહેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યકર્મ છે એવું કહ્યું તે વર્ગણા કઈ છે ?

ઉત્તર—સામાન્ય રીતે વર્ગણા ચાર પ્રકારની છે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ, એમ ચારભેદ છે. તેમાં દ્રવ્યથી એક બે વિગેરેથી

સૂત્રમ્

॥૨૫૬॥

આચાર્ય

॥૨૫૭॥

સંખ્યેય, અસંખ્યેય, અનંત, પ્રદેશવાલી છે. તથા ક્ષેત્રથી જે ક્ષેત્ર પ્રદેશમાં અવગાઢ કરી રહેલ દ્રવ્યના એક બેથી સંખ્યેય, અસંખ્યેય, પ્રદેશરૂપ ક્ષેત્ર પ્રદેશો જેનાથી રોકાય, તે ક્ષેત્ર વર્ગણા છે. અને કાલથી એક બેથી માંડીને સંખ્યેય, અસંખ્યેય, સમય સ્થિતિમાં રહેલ વગણા લેવી અને ભાવથી રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ, તથા તેની અંદર રહેલા ભેદોરૂપ સામાન્યથી ભાવ વર્ગણા જાણવી, અને વિશેષથી હવે કહે છે.—

(૧) પરમાણુઓની એક વર્ગણા છે. એજ પ્રમાણે એક એક પરમાણુના ઉપચય (વધારા) થી સંખ્યેય પ્રદેશવાલા સ્કંધોની સંખ્યેય વર્ગણાઓ છે. તેજ પ્રમાણે અસંખ્યેય પ્રદેશવાલા સ્કંધોની અસંખ્યેય વર્ગણા જાણવી આ વર્ગણાઓ ઔદારિક વિગેરે પરિણામ ને યોગ્ય થઈ શકતી નથી તથા અનંત પ્રદેશની બનેલી અનંતી વર્ગણાઓ પણ ગ્રહણ યોગ્ય નથી. તેવી વર્ગણાઓને ડાલંઘીને ઔદારિક ગ્રહણ યોગ્ય થાય છે. તે અનંતી અનંત પ્રદેશરૂપ અનંતી વર્ગણાઓજ છે એટલે પૂર્વે કહેલી અયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાની અંદર 'એક' એક મેલવવાથી ઔદારિકશરીર ગ્રહણ યોગ્ય જઘન્ય વર્ગણાઓ થાય છે એમ એક એક પ્રદેશ વધારતાં વધેલી ઔદાયિક યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા જ્યાંસુધી અનંતી થાય ત્યાંસુધી લેવી.

પ્રશ્ન—જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટાનો શું ભેદ છે ?

ઉત્તર—જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વિશેષ અધિક છે, તેમાં વિશેષ આ છે કે ઔદારિક જઘન્ય વર્ગણાનો અનંતમો ભાગ જે છે તેના અનંતા પરમાણુપણાથી એક એક પ્રદેશના ઉપચય થયેથી ઔદારિક યોગ્ય વર્ગણાનો જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ મધ્યવર્તીની વર્ગણાઓનું અનં-

સૂત્રમ

॥૨૫૭॥

આચા૦

॥૨૫૮॥

તપણું છે, તેમાં ઔદારિક યોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનામાં એકરૂપ (સંખ્યા) ઉમેરવાથી અયોગ્ય વર્ગના જઘન્ય થાય છે. એ પ્રમાણે એક એક પ્રદેશ વધતાં ઉત્કૃષ્ટ અંતવાળી અનંતી થાય છે.

પ્રશ્ન—આમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનાનો શું વિશેષ છે ?

ઉત્તર—જઘન્યથી અસંખ્યેય ગુણી ઉત્કૃષ્ટો છે, અને તે વધુ પ્રદેશપણાથી અને અતિ સૂક્ષ્મ પરિણામપણાથી ઔદારિકને અનંતિ વર્ગના પળ તે અગ્રહણ યોગ્ય છે, તેમ અલ્પ પ્રદેશપણાથી અને બાદર પરિણામપણાથી વૈક્રિય (શરીર) ને પળ અયોગ્ય છે, એ પ્રમાણે જેમ જેમ પ્રદેશનો ઉપચય થાય; તેમ તેમ વિશ્ર્વસા પરિણામના વશથી વર્ગનાઓનું અતિશય સૂક્ષ્મપણું જાણવું; તેજ ઉત્કૃષ્ટ ઉપર એકરૂપ નાલવાથી યોગ્ય અયોગ્ય વિગેરે વૈક્રિય શરીર વર્ગનાઓનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું વિશેષ લક્ષણ જાણવું; તથા વૈક્રિય—આહારક એ બન્નેના વચમાં રહેલી અયોગ્ય વર્ગનાઓનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશેષ અસંખ્યેય ગુણપણું છે વળી પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે અયોગ્ય વર્ગના ઉપર એકરૂપના પ્રક્ષેપથી જઘન્ય આહારક શરીર યોગ્ય વર્ગનાઓ થાય છે. તે પ્રદેશ વૃદ્ધિથી વધતાં ઉત્કૃષ્ટ અનંત સુધી થાય છે.

પ્રશ્ન:—જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર:—જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વિશેષ અધિક છે.

પ્રશ્ન:—વિશેષ કેટલો છે ?

ઉત્તર:—જઘન્ય વર્ગનાનોજ અનંત ભાગ છે, તેનું પળ અનંત પરમાણુપણું હોવાથી આહારક શરીર યોગ્ય વર્ગનાઓનું પ્રદેશ ઉત્તરથી વધતી વર્ગનાઓનું પળ અનંતપણું છે, તે ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનામાંજ એકરૂપ ઉમેરવાથી જઘન્ય આહારક શરીરને અયોગ્ય વર્ગનાઓ થાય

સૂત્રમ્

॥૨૫૮॥

આચા૦

॥૨૫૧॥

હે ત્યારપછી પ્રદેશ વૃદ્ધિ વધતી જ્યાંસુધી ઉત્કૃષ્ટ અનંત થાય; ત્યાંસુધીજ આહારકશરીરના સૂક્ષ્મપણાથી અને બહુ પ્રદેશપણાથી તેને અયોગ્ય વર્ગણાઓ છે, તેમ બાદરપણાથી અને અલ્પ પ્રદેશપણાથી તૈજસ શરીરને પણ અયોગ્ય છે.

પ્રશ્ન:—જઘન્યઉત્કૃષ્ટને અહીં કેટલું અંતર છે ?

ઉત્તર—જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણા છે.

પ્રશ્ન—કયા ગુણાકાર વહે ?

ઉત્તર—અભવ્યથી અનંતગુણા અને સિદ્ધથી અનંતમે ભાગે છે.

તેના ઉપર એકરૂપ નાસ્તવાથી તૈજસ શરીરને યોગ્ય વર્ગણા જઘન્ય છે, તે પ્રદેશવૃદ્ધિ વધતી ઉત્કૃષ્ટસુધી અનંતી થાય છે.

પ્રશ્ન—જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું અંતર કેટલું છે !

ઉત્તર—જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ વિશેષ અધિક છે, અને વિશેષ તે જઘન્ય વર્ગણાનો અનંત ભાગ છે, તેને પણ અનંત પ્રદેશપણું હોવાથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટની વચમાં રહેલી વર્ગણાઓનું અનંતપણું છે, તૈજસની ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણાના ઉપર એકરૂપ નાસ્તવાથી વધેલી જે વર્ગણા તે તૈજસ શરીરને અગ્રહણ યોગ્ય થાય છે એમ એક એક પ્રદેશ વધતાં ઉત્કૃષ્ટ અંતવાલી અનંતી વર્ગણાઓ છે, તે તૈજસ શરીરને તેના અતિ સૂક્ષ્મપણાથી તથા બહુ પ્રદેશપણાથી અયોગ્ય છે, તેમ બાદરપણાથી અને અલ્પ પ્રદેશપણાથી ભાષા દ્રવ્યને પણ અયોગ્ય છે.

જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું અનંત ગુણપણાથી વિશેષ છે અને તે ગુણાકાર અભવ્યથી અનંતગુણા અને સિદ્ધોથી અનંતમે ભાગે છે તે અયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણામાં એકરૂપ નાસ્તવાથી જઘન્ય ભાષા દ્રવ્યવર્ગણા થાય છે, તેની પણ પ્રદેશ વૃદ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ વર્ગણા સુધી અનંત

સૂત્રમ

॥૨૫૧॥

આચા૦

॥૨૬૦॥

સ્થાન છે. જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનું વિશેષ આ છે, જઘન્ય વર્ગનાના અનંતમેભાગે અધિક ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના છે. અહીંઆં પળ અનંત ભાગનું અ-
નંત પરમાણુપણું જાણવું તેથી આ એક વિગેરે પ્રદેશ વૃદ્ધિના પ્રક્રમથી અયોગ્ય વર્ગનાઓનું જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટપણું વિગેરે જાણવું. અહીંઆં
વિશેષ આટલું છે કે જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો ભેદ અહીંઆં અભવ્યથી અનંતગુણો અને સિદ્ધોથી અનંતમે ભાગે છે, તે વર્ગનાઓનું પળ પૂર્વ
હેતુ કદંબક (સમૂહ) થી ભાષા દ્રવ્ય અને આનાપાન (શ્વાસોચ્છવાસ) દ્રવ્યનું અયોગ્ય પણું જાણવું. અને અયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનામાં
એક રૂપ નાંખેથી આનાપાન વર્ગના જઘન્ય થાય છે. તેનાથી એક એક રૂપે વધતાં ઉત્કૃષ્ટ વર્ગનાઓના અંતવાલી અનંતી થાય છે.
જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટા જઘન્યથી અનંત ભાગ અધિક જાણવા તેના ઉપર એક રૂપ વધતાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદ વડે અગ્રહણ યોગ્ય વર્ગના
છે. પળ વિશેષમાં અભવ્યોથી અનંત ગુણ અને સિદ્ધોથી અનંતમે ભાગે છે. ફરીથી અયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના ઉપર પ્રદેશથી માંડીને વૃદ્ધિ
કરતાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી મનોદ્રવ્ય વર્ગના છે. જઘન્ય વર્ગનાનો અનંતમો ભાગ વિશેષ છે. ફરીથી પ્રદેશના વધતા ક્રમથી અ-
ગ્રહણ વર્ગના છે. વિશેષમાં અભવ્યનો અનંત ગુણ વિગેરે છે. અને તે વર્ગનાઓ પ્રદેશના બહુ પળાથી અને અતિ સૂક્ષ્મ પળાથી મનો
દ્રવ્યને અયોગ્ય વર્ગનાઓ છે, તથા અલ્પ પ્રદેશપળાથી અને બાદરપળાથી કાર્મ્મણ શરીરને પળ અયોગ્ય છે, તેના ઉપર એક રૂપ ના-
ખવાથી જઘન્ય કાર્મ્મણ શરીરની વર્ગના છે, વઝી એક એક પ્રદેશની વૃદ્ધિ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અનંત સુધી છે.

પ્રશ્ન—જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો શું વિશેષ છે. ?

ઉત્તર—જઘન્ય વર્ગનાનો અનંતમો ભાગ અધિક તે ઉત્કૃષ્ટ વર્ગના છે, અને તે અનંત ભાગ અનંતા અનંત પરમાણુરૂપ હોવાથી

સૂત્રમ

॥૨૬૦॥

આર્ચાં૦

॥૨૬૧॥

અનંત ભેદથી ભિન્ન કર્મ દ્રવ્યની વર્ગણાઓ છે, અને અહીં તેમનું પ્રયોજન છે. કારણ કે દ્રવ્ય કર્મના વ્યાખ્યાનની અહીં વાત ચાલે છે, અને હવે પછીની વર્ગણાઓ ક્રમે આવેલી છે, તે શિષ્યના ઉપર ઉપકારની બુદ્ધિથી કહેવાય છે.

વલી ઉત્કૃષ્ટ કર્મવર્ગણા ઉપર એક રુપ નાંખવાથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદથી ભિન્ન ધ્રુવ વર્ગણા છે, તે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટી સર્વ જીવોથી અનંત ગુણી છે, તેના ઉપર એક રુપ નાંખવાથી ક્રમવહે અનંતીજ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી અધ્રુવ વર્ગણા છે. અધ્રુવ પણાથી અધ્રુવ છે, કારણ કે તેના વિરુદ્ધ પક્ષવાલી ધ્રુવના સદ્ભાવથી તેનું અધ્રુવપણું છે. અહીં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો ભેદ હમણા ઉપર કહેલો તેજ છે—તે ઉત્કૃષ્ટના ઉપર એક એકની વૃદ્ધિ કરતાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી અનંતીજ શૂન્ય વર્ગણાઓ થાય છે, અને જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટનો વિશેષ પૂર્વ માફક છે. તેઓનો સંસારમાં પળ અભાવ છે, તેથી તેનું નામ શૂન્યવર્ગણા રાખ્યું છે. તેમાં એમ કહ્યું છે કે:—અધ્રુવવર્ગણાના ઉપર પ્રદેશની વૃદ્ધિ અનંતીનો પળ સંભવ થતો નથી. એવી પ્રથમ શૂન્યવર્ગણા છે. તેના ઉપર એકરુપ વિગેરેની વૃદ્ધિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી પ્રત્યેક શરીરની વર્ગણા થાય છે. જઘન્યથી ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગના પ્રદેશ જેટલા ગુણી ઉત્કૃષ્ટ છે, તેના ઉપર એક એકરુપની વૃદ્ધિ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી અનંતીજ શૂન્ય વર્ગણાઓ થાય છે.

જઘન્ય વર્ગણાથી ઉત્કૃષ્ટી અસંખ્ય ભાગ પ્રદેશગુણી છે, તેનો અસંખ્યેય ભાગ પળ અસંખ્યેય લોકાકાશરુપ છે. આ પ્રમાણે બીજી શૂન્યવર્ગણા છે, તેના ઉપર એકરુપાદિ વૃદ્ધિ વાદર નિગોદ શરીરની વર્ગણા જઘન્યથી છે, અને ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગ પ્રદેશગુણી ઉત્કૃષ્ટી છે, તેના ઉપર એકરુપ વિગેરેની વૃદ્ધિથી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ ભેદવાલી ત્રીજી શૂન્યવર્ગણા છે. જઘન્યથી અસંખ્યેય ગુણી ઉત્કૃષ્ટી છે.

સૂત્રમ

॥૨૬૧॥

આચા૦

॥૨૬૨॥

પ્રશ્ન:—ગુણાકાર કયો છે ? ઉત્તર:—આંગઝના અસંખ્યેય ભાગ પ્રદેશની રાશિના આવલિકા કાઝના અસંખ્યેય ભાગ સમય પ્રમાણે વારંવાર વર્ગમૂઝના કરવાથી અસંખ્યેય ભાગ પ્રદેશ પ્રમાણે છે, તેના ઉપર ઁક ઁકરૂપની વૃદ્ધિઁ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ મેદવાઝી સૂક્ષ્મ નિગોદ શરીરની વર્ગણા છે, જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ઠિઠ આવલિકાના કાઝના અસંખ્યેય ભાગ સમયના ગુણાકાર જેટલી છે.

તેના ઉપર ઁક ઁક રૂપની વૃદ્ધિઁ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ મેદવાઝી ચોથી શૂન્યવર્ગણા છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટી ચોઁખુણો કરેલો લોકની અસંખ્યેય શ્રેણિઓ જેટલી છે, અને તે પ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ બરાબર છે, તેના ઉપર ઁક ઁકરૂપની વૃદ્ધિઁ જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ મેદવાઝી મહાસ્કંધ વર્ગણા છે, જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યેય અથવા સંખ્યેયગુણા છે.

આ પ્રમાણે સંક્ષેપથી વર્ગણાઓ કહી છે, વિશેષ જાણવા ઁચ્છનારે કર્મપ્રકૃતિ નામનો ગ્રંથ જોવો જોઁ. હવે પ્રયોગ કર્મ કહે છે—વીર્યાંતરાયના ક્ષય ઉપશમથી પ્રગટ થઁલ વીર્યવાલા આત્માથી પ્રકર્ષે કરીને યોજાય તે પ્રયોગ છે. તે મન વ-ચન અને કાયાના લક્ષણવાલો પંદર પ્રકારે છે તેની વિગત.

મન યોગમાં—સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર, તથા ન સત્ય ન અસત્ય ઁમ ચાર પ્રકારે છે, તેમજ વચન યોગ પળ ચાર પ્રકારે છે અને કાયા યોગ સાત પ્રકારે છે, તે બતાવે છે. (૧) ઔદારિક (૨) ઔદારિક મિશ્ર (૩) વૈક્રિય (૪) વૈક્રિય મિશ્ર (૫) આહારક (૬) આહારક મિશ્ર (૭) કાર્મળ યોગ ઁમ પંદર મેદ થયા તેમાં મનયોગ મનપર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત થઁલા મનુષ્ય વિગેરેને છે. વચન યોગ—વે ઁન્દ્રિય વિગેરે જીવોને છે. ઔદારિક યોગ તિર્યંચ તથા મનુષ્યને શરીર પર્યાપ્તિની પછીથી છે. ત્યાર પહેલાં મિશ્ર જાણવો અથવા

સૂત્રમ

॥૨૬૨॥

આચા૦

॥૨૬૩॥

કેવલી ભગવંતને સમુદ્ઘાતની અવસ્થામાં બીજા છઠ્ઠા અને સાતમા સમયમાં છે. વૈક્રિયકાય યોગ દેવ નારક અને બાદર વાયુકાયને છે, અથવા બીજા કોઈ વૈક્રિય લબ્ધિવાલાને હોય છે. તેનો મિશ્ર યોગ દેવતા નારકિને ઉત્પત્તિ સમયે છે અથવા નવું વૈક્રિય શરીર બનાવનાર બીજાને પણ હોય છે, આહારક યોગ ચૌદ પૂર્વી સાધુ જ્યારે આહારક શરીરમાં સ્થિત હોય છે ત્યારે છે અને તેનો મિશ્ર-યોગ નિર્વર્તના (બનાવવા) ના કાળમાં હોય છે.

કાર્મણ યોગ—વિગ્રહ ગતિમાં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં ત્રીજા ચોથા પાંચમા સમયમાં છે.

આ પ્રમાણે પંદર પ્રકારના યોગવડે આત્મા આઠ પ્રદેશને છોડીને તપેલા વાસણમાં ઉછાળતા પાણીની માફક ઉદ્વર્તમાન સર્વ આત્માના પ્રદેશોવડે આત્મા પ્રદેશની અવષ્ટબ્ધ આકાશ ભાગમાં રહેલ કાર્મણશરીરને યોગ્ય કર્મદલને જે બાંધે છે તેને પ્રયોગકર્મ કહે છે. કહું છે કે—

“ જાવ ણં એસ જીવે એયઈ, વેયઈ, ચલઈ, ફંદઈત્યાદિ તાવ ણં અટ્ટવિહબંધણ વા સત્તવિહબંધણ વા છવિહબંધણ વા એગવિહબંધણ વા નો ણં અબંધણ ” ।

જ્યાં સુધી આ જીવ હાલે છે. વધારે હાલે છે. ચાલે છે. ફરકે છે. ત્યાં સુધી આઠ પ્રકારના કર્મનો બંધક સાત પ્રકારના છ પ્રકારના અથવા એક પ્રકારના પણ કર્મનો બંધક છે, પણ તે અબંધક હોતોજ નથી.

સમુદાન કર્મ—(સમુદાન શબ્દની ઉત્પત્તિ સં. તથા આ ઉપસર્ગ સાથે દા. ધાતુ જે દેવાના અર્થમાં છે, તેનું લ્યુટ અંતથી પૃષોદર વિગેરે

સૂત્રમ

॥૨૬૩॥

આચા૦

॥૨૬૪॥

પાઠ વઢે આકારનો ઉકાર આદેશ થવાથી સમાદાનને વઢે સમુદાન શબ્દ થયો છે.) તેમાં પ્રયોગ કર્મવઢે એક રૂપ પળે ગ્રહણ કરેલી કર્મ વર્ગણાઓની સમ્યક્ મૂલ ઉત્તર પ્રકૃતિ સ્થિતિ અનુભાવ અને પ્રદેશ બંધવાલા મેદવઢે આ ઉપસર્ગ (જેનો અર્થ મર્યાદા છે તે.) વઢે દેશ (થોડો) સર્વ ઉપઘાતી રૂપ વઢે તેજ પ્રમાણે સ્પૃષ્ઠ નિધત્ત નિકાચિત્ત એવી ત્રણ અવસ્થા વઢે જે સ્વીકાર કરવો તેજ સમુદાન છે, અને તે કર્મનું નામ સમુદાન કર્મ છે.

તેમાં મૂલ પ્રકૃતિનો બંધ જ્ઞાનઆવરણીય વિગેરે આઠ પ્રકારે છે, અને ઉત્તર પ્રકૃતિનો બંધ જુદો જુદો છે, તે બતાવે છે.

જ્ઞાન આવરણીયના પાંચ મેદ છે. મતિ શ્રુત અવધિ મનપર્યાય તથા કેવલ એમ પાંચ મેદે જ્ઞાન છે. તેનું આવરણ કરનાર સર્વ ઘાતી ફક્ત કેવલજ્ઞાનનું છે.

અને બાકીના ચારનાં આવરણ દેશઘાતિ અથવા સર્વઘાતિ છે.

દર્શનાવરણીય કર્મ નવ પ્રકારે છે. તેમાં પાંચ પ્રકારની નિદ્રા તથા ચાર પ્રકારનું દર્શન. તેને આવરણ કરનાર જાણવું. નિદ્રા ંચક છે. તે મેલવેલા દર્શનની લબ્ધિ તેના ઉપયોગને ઉપઘાત કરનાર છે, અને દર્શન ચતુષ્ટય તે દર્શનલબ્ધિની પ્રાપ્તિનેજ આવરણ કરનાર છે. અહીંયાં પળ કેવલ દર્શનઆવરણ સર્વઘાતિ છે. બાકીના દેશથી છે.

વેદનીયકર્મ, સાતા અને અસાતા એમ બે મેદે છે. મોહનીયકર્મ, દર્શનચરિત્ર મેદથી બે પ્રકારે છે. તેમાં દર્શનમોહનીય મિથ્યાત્વાદિ ઉદયમાં આવતું ત્રણ મેદે છે, અને બંધમાં તો એક પ્રકારે છે.

સૂત્રમ્

॥૨૬૪॥

આચાર્ય

॥૨૬૫॥

ચારિત્રમોહનીય સોઠ કષાય, નવ નોકષાય એમ પચીસ પ્રકારે છે.

અહીંયાં પળ મિથ્યાત્વ, મોહનીય, તથા સંજ્વલન કષાય છોડીને બાર કષાયો સર્વઘાતિ છે, અને બાકીના દેશઘાતિ છે.

આયુષ્યકર્મ ચાર પ્રકારે છે. તે નારકાદિ ભેદવાળાં છે. નામકર્મ બેતાઢીસ ભેદે છે, તેમાં ગતિ વિગેરે ભેદ છે. વાઢી ઉત્તર પ્રકૃતિથી તાણું (૧૩) ભેદ છે, તેનો ખુલાસો કહે છે. ગતિ નારક; વિગેરે ચાર ભેદે છે. જાતિ એકેન્દ્રિય વિગેરે પાંચ છે. શરીરો ઔદારિક વિગેરે પાંચ છે. ઔદારિક વૈક્રિય, અને આહારક. એમ ત્રણ શરીરનાં અંગોપાંગ ત્રણ છે.

નિર્માણનામ સર્વજીવ શરીરનાં અવયવનું નિષ્પાદક (બનાવનાર) હોવાથી એક પ્રકારે છે.

બંધનનામ ઔદારિક વિગેરે કર્મવર્ગણાનું એકપણું કરનાર પાંચ પ્રકારે છે, તથા સંઘાતનામ ઔદારિક વિગેરે કર્મવર્ગણાની રચના વિશેષકરીને સ્થાપનાર તે પાંચ પ્રકારે છે. સંસ્થાનનામ સમચતુરસ (બધી બાજુ સરખું) વિગેરે છ પ્રકારે છે.

સંહનનામ વજ્રરૂપબનારાચ વિગેરે છ પ્રકારે છે. સ્પર્શ આઠ પ્રકારે છે. રસ પાંચ પ્રકારે છે. ગંધ બે પ્રકારે છે અને વર્ણ પાંચ પ્રકારે છે—

અનુપૂર્વી નારક વિગેરે ચાર પ્રકારે છે.

વિહાયોગતિ પ્રશસ્ત તથા અપ્રશસ્ત એમ બે ભેદે છે. અશુસ્લધુ ઉપઘાત પરાઘાત આતપ ઉદ્યોત ઉચ્છવાસ પ્રત્યેક સાધારણ ત્રસ સ્થાવર શુભ અશુભ સુભગ દુર્ભગ સુસ્વર દુઃસ્વર સૂક્ષ્મ વાદર પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક સ્થિર અસ્થિર આદેય અનાદેય યશ કીર્તિ અયશ કીર્તિ તીર્થંકરનામ આ બધી પ્રકૃતિઓ દરેક એકજ પ્રકારની છે (આનુ વધારે વર્ણન પહેલા કર્મ ગ્રંથમાં નામ કર્મની પ્રકૃતિમાં જુઓ)

સૂત્રમ્

॥૨૬૫॥

આચા૦

॥૨૬૬॥

ગોત્ર કર્મ—તે ઉંચ અને નીચ એમ બે ભેદે છે.

અંતરાય કર્મ—દાન, લાભ, ભોગ ઉપભોગ, વીર્ય એમ પાંચને અંતરાય કરનાર પાંચ ભેદે છે. આ પ્રમાણે મૂળ તથા ઉત્તર પ્રકૃતિ બંધનો ભેદ બતાવ્યો છે. હવે પ્રકૃતિબંધના કારણો બતાવે છે.

“ પડિણીયમંતરાઈય ઉવઘાણ તપ્પઓસ ણિણહવણે ॥ આવરણદુગં બન્ધઈ મૂઓ અચ્ચાસણાણ ય ॥ ૧ ॥

જ્ઞાનઆવરણનું તથા દર્શનઆવરણનું કર્મ કેમ બાંધે તે બતાવે છે. જ્ઞાન મળનારનું શત્રુપણું કરે, અંતરાય કરે ઉપઘાત કરે, દ્વેષ કરે મળાવનારનો ગુણ ભૂલે અથવા જ્ઞાની અથવા જ્ઞાનની આશાતના (નિંદા) કરે જ્ઞાન દર્શન એ બન્ને પ્રકારનું આવરણ બંધાય છે.

મૂયાણુકંપવયજોગઉઝ્જુઓ સ્વંતિદાણગુરુમત્તો । બંધઈ મૂઓ સાયં વિવરીણ બંધઈ ઇયરં ॥ ૨ ॥

જીવોની દયા વ્રતયોગમાં ઉદયમ કરે ક્ષમા રાખે દાન આપે સદ્ગુરુનો ભક્ત હોય આવો જીવ સાતાવેદનીય કર્મ બાંધે, અને તેનાથી ઉલટો ઇટલે જીવ હિંસા કરનાર વિગેરે દુર્ગુણવાળો જીવ અસાતાવેદનીય કર્મ બાંધે.

અરહંતસિદ્ધચેઈયતવ સુઅગુરુસાધુસંઘપડિણીઓ । બન્ધઈ દંસણમોહં અણંતસંસારિઓ જેણં ॥ ૩ ॥

તીર્થંકર સિદ્ધ ચૈત્ય, તપ, શ્રુત, ગુરુ, સાધુ, સંગ આજે ધર્મના પોષકો છે તેમનો પ્રત્યનીક (શત્રુ) થાય તો તે પાપવઢે દર્શન મોહનીય કર્મ અને અનંત સંસાર ભ્રમણનું કર્મ બાંધે.

તિવ્વકસાઓ બહુમોહ પરિણતો રાગદોષસંજુતો । બંધઈ ચરિત્તમોહં દુવિહંપિ ચરિત્તગુણઘાઈ ॥ ૪ ॥

સૂત્રમ

॥૨૬૬॥

આચા૦

॥૨૬૭॥

તીવ્ર કષાયવાળો (ઘણો ક્રોધી વિગેરે) બહુ મોહવાળો રાગદ્વેષથી ભરેલો તે જીવ બંને પ્રકારનો ચારિત્ર મોહ જે ચારિત્ર ગુ-
ણનો ઘાતક છે તેને બાંધે છે.

મિચ્છદિદ્ધી મહારંભપરિગ્ગહો તિવ્વલોભ ણિસ્સીલો । નિરઆડયં નિબંધઈ પાવમતો રોદ્ધપરિણામો ॥ ૫ ॥

મિથ્યાદૃષ્ટિ મહાન આરંભ પરિગ્રહવાળો, ઘણો લોભીનિઃશીલ, (દુરાચારી.) જીવ પાપની બુદ્ધિવાળો હોવાથી તથા મનમાં રૌદ્ર
(દુષ્ટ) પરિણામવાળો હોવાથી નરકનું આયુષ્ય બાંધે છે—

ઉમ્મગ્ગદેસઓ મગ્ગણાસઓ ગૂઢહિયય માઝ્જો । સઢસીલો, અ સસલ્લો, તિરિઆડં બંધઈ જીવો ॥ ૬ ॥

ઉન્માર્ગ (કુમાર્ગ) માં દોરનાર સુમાર્ગનો નાશક ગૂઢ હૃદયવાળો, કપટી શઠતા કરનારો, શલ્યવાળો તે જીવ તિર્યચનું આયુષ્ય બાંધે છે.

પગતીણ તણુકસાઓ દાણરઓ સીલસંજમવિહૂણો । મઙ્ગિમગુણેહિં જુત્તો, મણુયાડં બંધઈ જીવો ॥ ૭ ॥

સ્વભાવથીજ ક્રોધાદિ ઓછા હોય, દાનમાં રક્ત હોય, શીલ સંયમમાં ઓછાશવાળો હોય, મધ્યમ ગુણે કરીને યુક્ત હોય, તે
જીવ મનુષ્યનું આયુષ્ય બાંધે છે.

અણુવયમહવણ્ણહિ ય બાલતવોઽકામનિજ્જરાણ ય । દેવાડયં ણિબંધઈ, સમ્મદિદ્ધી ડ જો જીવો ॥ ૮ ॥

અણુવ્રત, મહાવ્રત, પાલે. તથા બાલ તપ કરે—અકામનિર્જરા કરે અને સમ્યક્ દૃષ્ટિ હોય. તે જીવ દેવનું આયુષ્ય બાંધે છે—

સુત્રમ

॥૨૬૭॥

આચા૦

॥૨૬૮॥

મળવયળકાયવંકો માઇલ્લો ગારવેહિં પડિવદ્ધો । અસુભં બંધઈ નામં તપ્પડિપક્કવેહિં સુભનામં ॥ ૯ ॥

મન વચન કાયાથી વક્ર હોય, અહંકારમાં ચઢેલો હોય. આ દુર્ગુણોથી અશુભનામકર્મ બાંધે છે, અને તેનાથી ઉલટો દટલે મન વચન કાયાથી સરલ હોય, નિષ્કપટ હોય; એવા સદ્ગુણવાળો શુભનામ કર્મ બાંધે છે.

અરિહંતાદિસુ ભત્તો સુતરૂઈ પયણુમાણ ગુણપેહી । બન્ધઈ ઉચ્ચાગોયં વિવરીણ બન્ધઈ ઇયરં ॥ ૧૦ ॥

જિનેશ્વર વિગેરે પંચ પરમેષ્ઠિનો ભક્ત હોય; સૂત્ર મળવાની રુચીવાળો હોય; અહંકારી ન હોય; ગુણોનો રાગી હોય; તે ઉંચ ગોત્ર બાંધે છે. અને તેનાથી ઉલટા ગુણ (દુર્ગુણવાળો) નીચ ગોત્ર બાંધે છે.

પાણવહાદીસુ રતો, જિણપૂયામોક્ખમગ્ગવિગ્ધયરો । અજ્ઞેઈ અંતરાયં, ણ લહઈ જેણિચ્છયં લામં ॥ ૧૧ ॥

પ્રાણવધ (જીવહિંસા) વિગેરે પાપમાં રક્ત જિનેશ્વરની પૂજા તથા મોક્ષમાર્ગનાં જે કૃત્ય તેમાં વિઘ્ન કરનારો હોય; તે અંતરાય કર્મ બાંધે છે, અને તે કર્મના પ્રતાપથી ઇચ્છિત વસ્તુ મેલવતો નથી.

સ્થિતિબન્ધ—મૂલ અને ઉત્તર પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્ય (સૌથી થોડો) એવા બે ભેદ છે, તેમાં ઉત્કૃષ્ટથી મૂલ પ્રકૃતિ જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય વેદનીય અંતરાય એ ચાર કર્મની ૩૩ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે. અને જેટલી કોડાકોડી સ્થિતિ હોય; તેટલા સેકડા વર્ષો સુધી અવાધા હોય; ત્યારપછી પ્રદેશથી અથવા વિપાકથી કર્મનો અનુભવ (ભોગવવું) થાય એ પ્રમાણે દરેક કર્મની સ્થિતિમાં જાણવું.

સૂત્રમ

॥૨૬૮॥

આચા૦

॥૨૬૯॥

મોહનીયકર્મની ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. નામ અને ગોત્રની ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે. આયુષ્યકર્મની ફક્ત ૩૩ સારોપમની છે, તેમાં પૂર્વકોડીનો ત્રીજો ભાગ અવાધા કાઢ છે.

હવે જઘન્યથી કહે છે—જ્ઞાનદર્શનનાં, આવરણ, મોહનીય, અંતરાય, એ ચાર કર્મના જઘન્યબંધની સ્થિતિ અંતર્મુહૂર્તની છે. નામ-ગોત્રની આઠ મુહૂર્તની છે વેદનીયકર્મની ૧૨, અને આયુષ્યની જે સૌથી ઊલ્લક (નાનો) ભવ છે—તે નિરોગી મનુષ્યના શ્વાસોશ્વાસના કાલના લગભગ ૧૭મે ભાગે છે. (યુવાન માણસના એક શ્વાસોશ્વાસમાં નિગોદના જીવના ૧૭ ભવ લગભગ થાય છે.) હવે બન્ને ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય બંધને ઉત્તર પ્રકૃતિ આશ્રયી કહે છે.

મતિ શ્રુત અવધિ મનઃપર્યાય કેવલ આવરણ નિદ્રા પંચક ચક્ષુ દર્શન વિગેરે ચતુષ્ક અસાતા વેદનીય તથા દાન અંતરાય વિગેરે પાંચ આ બધીની ઇટલે ૨૦ ઉત્તર પ્રકૃતિની ૩૦ કોડાકોડી સગરોપમ છે. સ્ત્રીવેદ સાતા વેદનીય મનુષ્ય ગતિ તથા અનુપુર્વી એ ચાર પ્રકૃતિની ૧૫ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.

મિથ્યાત્વ મોહનીયની ૭૦ની છે. અને ૧૬ કષાયની ૪૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.

(૧) નપુંશક વેદ (૨) અરતિ (૩) શોક (૪) ભય (૫) જુગુપ્સા (૬) નરક (૭) તિર્યંચ એ બે ગતિ તથા (૮) એકેન્દ્રિય (૯) પંચેન્દ્રિય જાતિ (૧૦) ઔદારિક (૧૧) વૈક્રિય શરીર તથા તે (૧૨-૧૩) બન્નેનાં અંગોપાંગ તથા (૧૪) તૈજસ (૧૫) કાર્મણ (૧૬) હુંડક સંસ્થાન (૧૭) છેલ્લું સંહનન (૧૮) વર્ણ, (૧૯) ગંધ (૨૦) રસ. (૨૧) સ્પર્શ. (૨૨) નરક. (૨૩) તિર્યંચ અનુપુર્વી (૨૪)

સુત્રમ

॥૨૬૯॥

આચા૦

॥૨૭૦॥

અગુરુલઘુ(૨૫) ઉપઘાત [૨૬] પરાઘાત [૨૭] ઉચ્છવાસ [૨૮] આતપ [૨૯] ઉદ્યોત. [૩૦] અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ [૩૧] ત્રસ [૩૨] સ્થાવર [૩૩] વાદર [૩૪] પર્યાપ્તક [૩૫] પ્રત્યેક [૩૬] અસ્થિર [૩૭] અશુભ. [૩૮] દુર્ભગ. [૩૯] દુઃસ્વર. [૪૦] અનાદેય (૪૧) અયશ કીર્તિ, (૪૨) નિર્માણ. (૪૩) નીચ ગોત્ર. એ પ્રમાણે ૪૩ પ્રકૃતિની ૨૦ કોડાકોડી સાગરોપમ છે.

(૧) પુંવેદ. (૨) હાસ્ય (૩) રતિ (૪) દેવગતિ તથા (૫) અનુપૂર્વો એ બે તથા. ૬, પહેલું સંસ્થાન ૭, સંહનન ૮, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ ૯, સ્થિર ૧૦, શુભ. ૧૧, સુભગ ૧૨, સુસ્વર ૧૩, આદેય ૧૪, યશ કીર્તિ ૧૫, ઉંચ ગોત્ર એ ૧૫ ઉત્તર પ્રકૃતિની ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે. ન્યગ્રોધ સંસ્થાન બીજું સંહનન એ બેની ૧૨ કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે.

ત્રીજું સંસ્થાન નારાચ સંહનન એ વન્નેની ૧૪ તથા કુબ્જ સંસ્થાન અર્ધનારાચ સંહનનની ૧૬ તથા ૧, વામન સંસ્થાન ૨, કીલિકા સંહનન તથા ૩, બે ૪, ત્રણ ૫, ચાર ઇન્દ્રિ જાતિ તથા ૬, સૂક્ષ્મ ૭, અપર્યાપ્તક ૮, સાધારણ એ ૮ પ્રકૃતિની ૧૮, તથા આહારક શરીર તથા અંગોપાંગ તથા તીર્થંકર નામ એ ત્રણની એક કોડાકોડી સાગરોપમ સ્થિતિ છે. અને તે દરેકની અવાધા મિત્ર અંતર્મુહુર્ત કાલની છે. દેવ નારકિયું આયુષ્ય ૩૩ સાગરોપમ છે અને તિર્યંચ મનુષ્યનું આયુષ્ય ત્રણ પલ્યોપમ છે. અને પૂર્વ કોડીનો ત્રીજો ભાગ અવાધા છે. આ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબન્ધ કહ્યો.

હવે જઘન્ય સ્થિતિબન્ધ કહે છે—મતિ વિગેરે ૫ તથા ચક્ષુ દર્શન આવરણ વિગેરે ૪, સંજ્વલન લોભ દાનાદિક અંતરાય પંચક એ ૧૫ પ્રકૃતિનો અંતર્મુહુર્ત સ્થિતિ બન્ધ છે. અને અવાધા પણ અંતર્મુહુર્ત છે.

સૂત્રમ

॥૨૭૦॥

આચા૦

॥૨૭૧॥

નિદા પંચક તથા અસાતા વેદનિય ૬ છનું ૬ક સાગરોપમના સાતમા ભાગના ત્રણ લેવા (૧×૩) તેડે સાગરોપમથી પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ ઓછો લેવો.

સાતા વેદનીયનો કાઠ ૧૨ મુહુર્ત છે, અને અંતર્મુહૂર્તની અબાધા છે. તથા મિથ્યાત્વની સાગરોપમમાં પલ્યોપમથી અસંખ્યેય ભાગ ઓછો લેવો.

પહેલા ૧૨ કષાય તે સાગરોપમના ડે લેવા અને પલ્યોપમથી અસંખ્યેય ભાગ ઓછો લેવો.

સંજ્વલન ક્રોધની બે માસ છે. માનની ૬ક માસ, માયાની અડધો માસ; પુંવેદની આઠ વર્ષ સ્થિતિ છે. આ બધામાં અંતર્મુહૂર્તની અબાધા છે.

બાકીના કષાય મનુષ્ય તિર્યંચ ગતિ પન્વેન્દ્રિય જાતિ ઔદારિક તથા તેનાં અંગોપાંગ તથા તૈજસ કાર્મણ છ સંસ્થાન તથા સંહનન વર્ણ, ગંધ, રસ. સ્પર્શ, તિર્યંચ, મનુષ્ય, અનુપૂર્વી, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ આતપ ઉદ્યોત, પ્રશસ્ત, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, યશઃ કીર્તિ. છોડીને ત્રસ આદિ ૨૦ પ્રકૃતિ નિર્માણ નીચગોત્ર દેવગતિ અનુપૂર્વી. મઝીને ૨ તથા નરકગતિ અનુપૂર્વી. ૨ વૈક્રિય શરીર તથા અંગોપાંગ ૬મ ૬૮ ઉત્તર પ્રકૃતિની સ્થિતિ ડે સાગરોપમ અને પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ ઓછો છે. તેમાં અંતર્મુહૂર્તની અબાધા છે. વૈક્રિય ષટ્કની હજાર સાગરોપમના ડે ભાગ લેવા. તેમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યેય ભાગ ઓછો છે. તેમાં અંતર્મુહૂર્તની અબાધા છે. આહારક શરીર તેનું અંગોપાંગ તથા તીર્થંકર નામની સાગરોપમ કોટીકોટી સ્થિતિ છે. ભિન્ન અન્તર્મુહૂર્ત અબાધા છે.

પ્રશ્ન—ઉત્કૃષ્ટ પળ ૬ટલીજ સ્થિતિ કહી ત્યારે જઘન્ય સાથે તો શું ભેદ છે ?

સૂત્રમ

॥૨૭૧॥

આચા૦

॥૨૭૨॥

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટી સંખ્યેય, ગુણહીન જઘન્ય છે. યશ, કીર્તિ તથા ંચ ગોત્ર ં બન્નેની સ્થિતિ આઠ મુહુર્ત છે. અને અન્તર્મુહુર્તની અવાધા છે. દેવ અને નારકિનું આયુષ્ય. દશહજાર વર્ષનું છે. અને અંતર્મુહુર્તની અવાધા છે. તિર્યંચ મનુષ્યના આયુષ્યની સ્થિતિ, છુલ્લક ભવ અને અંતર્મુહુર્તની અવાધા છે. બન્ધન, સંઘાત, ં બન્નેની ંદારિક વિગેરે શરીરની સાથે રહેવાથી તેની અંદરજ ઉત્કૃષ્ટ જઘન્ય ભેદ જાણવો સ્થિતિબન્ધ કહ્યો

હવે અનુભવ બન્ધ કહે છે—તેમાં શુભ, અશુભ, પ્રયોગ કર્મથી ઉત્પન્ન થઈલ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અને પ્રદેશરૂપ, કર્મ પ્રકૃતિનું ત્રીવ મંદ અનુભવપણે જે અનુભવાય (ભોગવાય) તે અનુભવ (રસ) છે, તે રસ ંક બે ત્રણ ચાર સ્થાન ભેદ વડે જાણવો.

તેમાં અશુભ પ્રકૃતિનું કોષાતકી ના ઉકાઢેલા રસ જેવો તેમાં અડધો રહે. ત્રીજો ભાગ રહે. ચોથો ભાગ રહે તે અનુક્રમે ત્રીવ અનુભવ જાણવો. [કડવા પદાર્થના રસને ઉકાઢતાં પાણી જેમ ંછું રહે તેમ કડવાસ વધારે થાય છે, તેમ અશુભ કર્મનું દલ જેમ વધારે ચીકણું થાય તેમ વધારે દુઃખ ભોગવવું પડે છે.]

હવે મંદ અનુભવ કહે છે—મંદ રસનો અનુભવ તે જાડ [ફુલ] રસમાં ંક બે ત્રણ ચારગણું પાણી વધારે નાંખવાથી રસની મુગંધો ંછી થઈ જાય છે, તે પ્રમાણે કર્મની પળ ચીકણાસ ંછી હોય તો ંછું દુઃખ ભોગવવું પડે છે.

શુભ પ્રકૃતિનો રસ દુધ તથા શેરડીના રસ જેવો મીઠો જાણવો. તેમાં પળ પૂર્વ માફક ંજના કરવી, ંટલે કોષાતકી તથા શેરડીના રસમાં પાણીનું ંક બિંદુ વિગેરે નાંખવાથી અથવા રસ વધારે નાંખવાથી તેના ભેદોનું અનંતપણું જાણવું. અહીં આયુષ્યમાં

સૂત્રમ

॥૨૭૨॥

આચા૦

॥૨૭૩॥

ચાર પ્રકૃતિઓ ભવવિપાકિની છે. (તે ભવમાં ગયા પછી ભોગવાય છે. તથા ચાર અનુપૂર્વીઓ ક્ષેત્રવિપાકિની છે.) તે ક્ષેત્રોમાં જતાં ઉદયમાં આવે છે.

શરીર, સંસ્થાન, અંગોપાંગ, સંઘાત, સંહનન, વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, અગુરુલધુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉદ્યોત, આતપ, નિર્માણ, પ્રત્યેક, સાધારણ, સ્થિર, અસ્થિર, શુભ તથા અશુભ રૂપવાળી છે, તે બધીં પુદ્ગલવિપાકિની છે, અને બાકીની જ્ઞાન આવરણ વિગેરે જીવવિપાકિની છે, એમ અનુભવ બંધ કહ્યો.

હવે પ્રદેશબંધ કહે છે—તે એક પ્રકાર વિગેરે બંધકની અક્ષેપાણ થાય છે, તેમાં કોઈ એક પ્રકારે કર્મ બાંધે, તે વચ્ચે પ્રયોગ કર્મ વડે એક સમયમાં ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો સાતાવેદનીયના ભાવવડે વિશેષે કરીને પરિણમે છે, પણ છ પ્રકારનું કર્મ બાંધનારને આયુષ્ય તથા મોહનીયકર્મ છોડીને છ કર્મનો બંધ જાણવો; તથા સાત પ્રકારે બાંધનારને આયુષ્ય છોડીને સાત પ્રકારે જાણવો; તથા આઠ પ્રકારનાં કર્મ બાંધનારો તે આઠ પ્રકારે જાણવો; તેમાં પહેલા સમયમાં ગ્રહણ કરેલાં પુદ્ગલો સમુદાનવડે, બીજા વિગેરે સમયમાં અલ્પ બહુપ્રદેશપણે આ કર્મવડે સ્થાપે છે.

તેમાં આયુષ્યનાં થોડાં પુદ્ગલો છે, તેથી વિશેષ અધિકનામ ગોત્રના પ્રત્યેકના છે, તે બંને (બરાબર) તુલ્ય છે, તેથી વિશેષ અધિક જ્ઞાનદર્શન—આવરણના તથા અંતરાયના દેરેકના છે, તેથી વિશેષ અધિક મોહનીયકર્મના છે.

પ્રશ્ન:—તેથી વિશેષ અધિક એમ નિર્દારણમાં પાંચમી વિભક્તિ છે, તે પા. ૨-૩ ૪૨ સૂત્ર પ્રમાણે કરાય છે, ઇટલે એનો અર્થ

સૂત્રમ્

॥૨૭૩॥

આચા૦

॥૨૭૪॥

એવો છે કે, વિભાગ તે વિભક્ત તેમાં પાંચમી વિભક્તિ લેતાં; જેમાં અત્યંત વિભાગ હોય; તેમાંજ થાય છે. જેમકે મથુરા નગરીના રહેવાસીથી પાટલીપુત્રના રહેવાસી વધારે રૂપવાળા છે, પણ અહીં કર્મ પુદ્ગલોનું સદા એકપણું છે, તે પ્રમાણે અવસ્થાઓનું જ બુદ્ધિ પ્રમાણે બહુપ્રદેશ વિગેરેના ગુણવડે પ્રથક્ કરવાનું વતાવ્યું; તેમાં છઠ્ઠી અથવા સાતમી વિભક્તિ વાપરવી ઠીક છે. જેમકે ગાયોના અથવા ગાયોમાં આ કાઠી ગાય વધારે દુધવાળી છે.

ઉત્તર:—તમે વતાવેલો દોષ બરાબર નથી. જેમાં અવધિ (મર્યાદા) અને અવધિવાળો સામાન્યવાચક શબ્દ યોજીએ, ત્યાં છઠ્ઠી સાતમી વિભક્તિ હોય છે, અને જ્યાં નિર્દ્વારણ પા. ૨-૩-૪૧ આ સૂત્રવડે કરાય છે. જેમ ગાયોમાં કાઠી ગાય સૌથી વધારે દુધવાળી છે. મનુષ્યમાં પટનાના રહેવાસી વધારે પૈસાદાર છે. તેમ કર્મવર્ગણના પુદ્ગલો વેદનીયકર્મમાં બહુ વધારે છે, પણ જેમાં વિશેષ વાચીશબ્દ અવધિપણે લઈએ ત્યાં પાંચમી વિભક્તિજ વપરાય જેમકે—ઁડ, મુંડ, શબલ, શાબલેય, ધવલ ધાવલેય આ વ્યક્તિઓથી કાઠી ગાય વધારે દુધવાળી છે. અહીંઆં તેવો વિભાગ પોતે કારણ નથી અથવા વિભાગ વિના છે. જેથી મથુરા પાટલીપુત્રકાદિ વિભાગ વડે વિભક્તોનું સામાન્ય મનુષ્ય વિગેરે શબ્દ ઉચ્ચારણમાં છઠ્ઠી સાતમી વિભક્તિ થાય છે. પણ જ્યાં મથુરાના રહેવાસી વિગેરેમાં કાંઈ પણ વિશેષ અવધિપણે લેવાય તેમાં કાર્યવશથી એક સ્થાનમાં પણ પાંચમી વિભક્તિજ લેવાય, તેજ પ્રમાણે અહીંઆં કર્મવર્ગણના એકપણામાં તેના વિશેષના અવધિપણે ઉપાદાન કરવાથી પાંચમીજ વિભક્તિ યોગ્ય છે. તેથી વિશેષ અધિક વેદનીયમાં છે. આ પ્રમાણે પ્રદેશબંધ કહ્યો. તથા સમુદાન કર્મ પણ કહ્યું.

સૂત્રમ

॥૨૭૪॥

આચાર્ય

॥૨૭૫॥

હવે ઇર્યાપથિક કહે છે—ઈર્, ધાતુનો અર્થ ગતિ અને પ્રેરણા છે. અને ભાવમાં ય પ્રત્યય લાગવાથી સ્ત્રીલિંગે ઇર્યા શબ્દ થાય છે, તેનોપંથ તે ઇર્યા પંથ છે તેનો આશ્રય થાય તે ઇર્યાપથિક જાણવી. પ્રશ્ન—ઈર્યાનો પંથ કયો છે ! કે જેને આશ્રયી પથિકી થાય છે ?
 ઉત્તર—આ વ્યુત્પત્તિ (ઉત્પન્ન થવાને) નિમિત્ત છે કારણ કે તે ઉભા રહેનારને પળ થાય છે. પળ પ્રવૃત્તિ નિમિત્ત તો સ્થિતિનો અભાવ છે, અને તે ઉપશાંત ક્ષીણમોહ તથા સંયોગીકેવલીને હોય છે કારણ કે સંયોગીકેવલીઓ બેઠેલા હોય તોપણ નિશ્ચયથી સૂક્ષ્મ ગોત્રના સંચારવાલા હોય છે.

“કેવલી ણં મંતે ! અસ્સિં સમયંસિ જેસુ આગાસપદેસેસુ હત્થં વા પાયં વા ઓગાહિત્તા ણં પડિસા-
 હરેજ્ઞા, પમ્મૂ ણં મંતે ! કેવલી તેસુ ચેવાગાસપદેસેસુ પડિસાહરિત્તે ? ણો ઇણદ્દે સમદ્દે, કહં ?, કે-
 વલિસ્સણં ચલાઈં સરીરોવગરણાઈં ભવંતિ, ચલોવગરણત્તાણે કેવલી ણો સચ્ચાણતિ તેસુ ચેવાગા સ-
 પદેસેસુ હત્થં વા પાયં વા પડિસાહરિત્તે”

પ્રશ્ન—હે ભગવંત ! જે સમયમાં કેવલજ્ઞાનીએ જે આકાશ પ્રદેશોમાં હાથ અથવા પગ પહેલાં મુકીને પાછો તે જગ્યાએ લઈ શકે ?

ઉત્તર—હે ગૌતમ. તે સમર્થ નથી. પ્રશ્ન—શા માટે. ? ઉત્તર—કેવલજ્ઞાનીના પોતાનાશરીરના ભાગો ચલાયમાન હોય છે, તેથી કરીને જે ભાગમાં પ્રથમ હાથ પગ મૂક્યા હોય ત્યાંથી પાછા લેતાં સહેજસાજ વાંકું થઈ જાય. એટલે થોડો ફેર પડી જાય.

આપ્રમાણે વધારે સૂક્ષ્મ શરીરના સંચારરૂપ યોગવડે જે કર્મ બંધાય તે ઇર્યામાં થઈ જાય હોવાથી ઇર્યાપથિક છે. કારણકે તેમાં

સૂત્રમ

॥૨૭૫॥

આચા૦

॥૨૭૬॥

ગતિનોજ હેતુ છે, અને તે બે સમયનો છે ઇટલે પહેલા સમયમાં બાંધે અને બીજા સમયમાં ભોગવે અને તે કર્મની અપેક્ષા ત્રીજા સમયમાં અકર્મતા થાય છે.

પ્રશ્ન—કવી રીતે ? ઉત્તર—જે પ્રકૃતિથી સાતાવેદનીય છે, તે કષાય વિનાનું છે, અને તેથી સ્થિતિનો અભાવ છે, તેથી બંધાવવાની સાથે સ્વરી પડે છે, અનુભાવથી અનુત્તર વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈ લેવતા અતિશય સુખને ભોગવે, તે પ્રદેશથી સ્થુલ લુલ્લવા ધોળા વિગેરે બહુ પ્રદેશવાલા છે. કહ્યું છે કે—

અપ્પં વાયરમઉયં વહું ચ લુલ્લવં ચ સૂક્કિલં ચેવ । મંદં મહવતંતિય સાતાવહુલં ચ તં કમ્મં ॥ ૧ ॥

સ્થિતિથી અલ્પ છે, કારણ કે ત્યાં સ્થિતિનો અભાવ છે, પરિણામથી વાદર છે, અને અનુભાવથી મૃદુ (કોમલ) અનુભાવ છે, પ્રદેશથી બહુ છે, અને સ્પર્શથી લુલ્લવું છે, વર્ણથી શુદ્ધ (ધોળું) છે લેપથી મંદ છે જેમકે કરકરી મૂકીની મુઠી ભરીને પાલીસ કરેલી ખીત ઉપર નાચતાં જેમ અલ્પ (નહીં જેવો) લેપ થાય, તેમ મહાવ્યયે કરેલું તે એક સમયમાંજ વધું દૂર થઈ જાય છે, સાતાવેદનીના ઘણાપણાથી અનુત્તર વિમાનના દેવતાનું સુખનું ઘણાપણું છે (સુખ ભોગવવા છતાં તેમને અલ્પમોહથી નવાં અશુભ કર્મ બંધાતાં નથી) ઇર્યાપથિક કહ્યું.

હવે આધા કર્મ કહે છે—જે નિમિત્તને આશ્રયી પૂર્વે કહેલા આઠે પ્રકારના કર્મ વન્ધાય; તે આધાકર્મ છે, અને તે શબ્દ, સ્પર્શ, રસ, રૂપ, અને ગંધ વિગેરે છે, જેમકે શબ્દ વિગેરે કામ ગુણના વિષયનો રસીયો સુખની ઇચ્છાથી મોહમાં જેની બુદ્ધિ ઇનાઈ ગઈ છે,

સૂત્રમ

॥૨૭૬॥

આચા૦

॥૨૭૭॥

एवो जीव खरीरीते ते विषयोमां सुख नथी, छतां तेमां सुखनो खोटो आरोप करीने तेने भोगवे छे, तेथी कहुं छे:—

“दुःखात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यात्मकेषु नियमादिषु दुःख बुद्धिः । उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवान्यरूपा, सारूप्यमेति विपरीतगति प्रयोगात् ॥ १ ॥” (वसंत तिलका)

दुःखरूप-विषयमां सुखहुं अभिमान करीने खरा सुखरूप नियम विगेरेमां जे मूर्ख माणस दुःखरूप माने छे, ते माणस कोतरेला अक्षरपदनीश्रेणी माफक अन्यरूपे छतां ते रूपवाळी विपरित गतिना प्रयोगथी तेने खरापणे माने छे. एनो भावार्थ आ छे के, कर्म निमित्तथी थयला मनोहर अथवा कठोर शब्द विगेरेज आधाकर्म छे (एटले रागद्वेष करवाथी चीकणा कर्म बंधाय छे.)

हवे तपकर्म कहे छे—ते आठ प्रकारना कर्मने बांधेला स्पर्श थयेला निधत्त (मळीगयेला) निकाचित (पक्का जोडायेला) एवा एकरूपे थयला कर्मने पण निर्जरा करनार ए तप छे, ते बाह्य अने अभ्यंतर एम बे भेदे बार प्रकारे छे ते तपकर्म छे.

हवे कृतिकर्म कहे छे—तेज आठ कर्मने दुर करनार अर्हत् सिद्ध आचार्य उपाध्याय संबंधी नमस्कार विगेरे छे.

हवे भावकर्म कहे छे—अबाधाने उलुंधी पोताना उदयमां आवेलां; अथवा उदीरणा करवा वडे उदयमां लावेला जे पुद्गळो छे, ते प्रदेश तथा विपाकवडे भव, क्षेत्र, पुद्गळ, जीवोमां अनुभाव करावे; ते भावकर्म शब्दना नामे ओळखाय छे. आ प्रमाणे नाम विगेरे दश प्रकारना निक्षेपावडे कर्मनी व्याख्या कही; पण अहींयां समुदान कर्मथी ग्रहण करेला आठ प्रकारना कर्मवडे अधिकार छे, ते नीचली अडधी गाथावडे बतावे छे.

સૂત્રમ

॥૨૭૭॥

આચા૦

॥૨૭૮॥

અટ્ટવિહેણ ઉ કમ્મેણ,એત્થ હોઈ અહીગારો ॥ ૧૮૪ ॥

આઠ પ્રકારના કર્મવડે અહીં અધિકાર છે અને એજ પ્રમાણે સૂત્ર અનુગમવડે સૂત્ર બરોબર ઉચ્ચારતાં નિર્ક્ષેપ નિર્યુક્તિ અનુગમવડે દરેક પદમાં નામાદિ નિર્ક્ષેપા કરીને વ્યાખ્યાન કર્યું. હવે તે ઉત્તરકાલના સૂત્રનું વિવરણ કરે છે.

જે ગુણે સે મૂલઢાણે, જે મૂલઢાણે સે ગુણે । ઇતિ સે ગુણઢી મહયા પરિયાવેણં પુણો પુણો રસે પમત્તે પિયા મે માયા મે ભજ્જા મે પુત્તા મે ધુઆ મે ણ્હુસા મે સહિસયણસંગંથસંથુઆ મે, બિવિત્તુવગરણ-પરિવટ્ટણભોયણચ્છાયણં મે । ઇચ્છત્થં ગઢ્ઢિણ લોણ અહોય રાઓય પરિતપ્પમાણે કાલાકાલસમુઢાઈ, સંજોગઢો અટ્ટીલોભોઆલુંપેસહસાકારે, વેણિવિટ્ટા ચિત્તે, એત્થ સત્થે પુણો, પુણો અપ્પં ચ ખલ્હુ આ-ઉયં ઇહ મેગેસિંમાણવાણં તંજહા ॥ ૬૨ ॥

પૂર્વના સૂત્ર સાથે તથા તે અગાઉના સૂત્રો સાથે ૬૨ મા સૂત્રનો સંબંધ બતાવવો તે આ પ્રમાણે છે, ગયા સૂત્રમાં કહ્યું હતું કે:—“સે-હુમુણિ” ઇત્યાદિ. તે મુનિ પરિજ્ઞાતકર્મા છે, જેને આ મૂલ ગુણ વિગેરે મળેલા છે.

પરંપર સૂત્ર સંબંધ આ પ્રમાણે છે. ‘સેજં પુણ’ વિગેરે એટલે જે પોતાની બુદ્ધિવડે અથવા તીર્થંકરના ઉપદેશથી, અથવા તીર્થંકર શિવાય બીજા આચાર્ય પાસેથી સાંભળીને જે જાણે; અને તેનો વિચાર કરે; તે જે ગુણ છે, તે મૂલ સ્થાન છે, એમ બીજાં સૂત્રો સાથે

સૂત્રમ્

॥૨૭૮॥

આચાર્ય

॥૨૭૯॥

સંબંધ છે, તથા પહેલા સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે. “સુયંમેઆહસંતેણ” ઇત્યાદિ મેં ભગવાન પાસે આ પ્રમાણે સાંભળ્યું વિગેરે છે.

પ્રશ્ન—મેં શું સાંભળ્યું ? ઉત્તર—જે ગુણો સેમૂલ ઠાણે ઇત્યાદિ જે ગુજરાતીમાં સર્વનામ છે, તે એક વચનમાં છે. તે એમ સૂચવે છે કે જેનાં વહે ગુણાય ભેદાય અથવા વિશેષ बतावे તે ગુણ છે અને અહીં તે શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ, અને સ્પર્શ, વિગેરે છે, અને મૂળ એટલે તે નિમિત્ત કારણ છે, અને પ્રત્યય તે પર્યાયો છે, તે જેમાં રહે તે સ્થાન છે. મૂળમાં સ્થાન તે મૂળસ્થાન છે, અને તે વા-ક્યોનું વિવેચન કરનાર છે, તેથી તે ન્યાયે જે શબ્દાદિક કામ ગુણ છે, તેજ સંસારરૂપ ચાર ગતિ નારક તિર્યંચ, મનુષ્ય, દેવનું મૂળ છે, તે મૂળ કારણ કષાયો છે, તેઓનું સ્થાન એટલે આશ્રય છે, તે આશ્રય જ્યારે સુંદર અથવા કઠોર શબ્દ વિગેરે પ્રાપ્ત થાય ત્યારે કષાયનો ઉદય થાય છે અને તેથી સંસાર છે.

અથવા મૂળ તે કારણ અને તેજ આઠ પ્રકારનાં કર્મ છે તેનું સ્થાન આશ્રય તે કામ ગુણ છે.

અથવા મૂળ તે મોહનીય કર્મ અથવા તેનો ભેદ કામ (સંસારી ઇચ્છા) છે, તેનું સ્થાન શબ્દ વિગેરે વિષય ગુણ છે અથવા મૂળ તે શબ્દાદિક વિષય ગુણ છે, તેનું સ્થાન ઇષ્ટઅનિષ્ટ વિષય ગુણના ભેદવહે વ્યવસ્થામાં રહેલો ગુણરૂપ સંસારજ છે.

અથવા આત્મા પોતે શબ્દાદિ ઉપયોગથી એક પળે હોવાથી તે ગુણ છે અથવા મૂળ તે સંસારમાં તેના સ્થાન રૂપે શબ્દ વિગેરે છે, અથવા કષાયો છે, તથા ગુણ પણ શબ્દાદિક અથવા કષાયથી પરિણત થયેલો આત્મા સંસારનું મૂળ છે, તેનું સ્થાન શબ્દાદિક છે, અને ગુણ પણ તેજ છે, તેથી બધી રીતે સિદ્ધ થયું કે જે ગુણ તેજ મૂળ સ્થાન છે.

સૂત્રમ

॥૨૭૯॥

આચા૦

॥૨૮૦॥

પ્રશ્ન—સૂત્રમાં વર્તન ક્રિયાને નથી લીધું છતાં શા માટે પ્રક્ષેપ કરો છો ?

ઉત્તર—જ્યાં કોઈ વિશેષ ક્રિયા લીધી ન હોય ત્યાં પણ સામાન્ય ક્રિયા હોય છે, તેથી પહેલાંની ક્રિયાને લઈને વાક્ય સમાપ્ત કરાય છે, એ પ્રમાણે બીજે પણ જ્યાં સાક્ષાત્ ક્રિયા ન લીધી હોય ત્યાં પણ પૂર્વની સામાન્ય લેવી અથવા મૂલ તે આદ્ય (પ્રથમ) અથવા પ્રધાન છે, અને સ્થાન તે કારણ છે, તેમાં મૂલ અને કારણ એ બેનો કર્મધારય સમાસ કરીએ; તો એવો અર્થ થાય કે જે શબ્દાદિ ગુણ છે, તેજ મૂલ સ્થાન સંસારનું પ્રધાન કારણ છે વાકી વધું પૂર્વ માફક લેવું. તે ગુણ અને મૂલ સ્થાનનું નિયમ્ય (દોર વવા યોગ્ય) તથા નિયામકભાવ બતાવતાં તેના તેના સ્વીકારેલા વિષય કષાય વિગેરેનાં બીજ અને અંકુરના ન્યાયવડે પરસ્પર કાર્ય-કારણભાવ સૂત્રવડેજ બતાવે છે, એટલે સંસારનું મૂલ અથવા કર્મનું મૂલ અથવા કષાયોનું સ્થાન આશ્રય તે, શબ્દાદિ ગુણ પણ આજ છે, અથવા કષાય મૂલ શબ્દાદિકનું જે સ્થાન છે, તે કર્મ સંસાર છે, અને તે તે સ્વભાવની પ્રાપ્તિથી ગુણ પણ તેજ છે, અથવા શબ્દાદિક કષાય પરિણામ મૂલ જે સંસાર અથવા કર્મનું જે સ્થાન મોહનીયકર્મ છે, તે શબ્દાદિ કષાયથી પરિણામવાળો આત્મા છે, તેના ગુણની પ્રાપ્તિથી ગુણ પણ તેજ છે, અથવા સંસારકષાય મૂલ જે આત્મા, તેનું સ્થાન વિષયોનો અભિલાષ તે પણ શબ્દાદિ વિષયપણાથી ગુણરૂપજ છે, અને અહીંયા વિષયના લેવાથી વિષયીના પણ આક્ષેપથી, અને સુચન માત્ર કરવાથી સૂત્રનું પણ એમ જાણવું કે, જે જીવ ગુણમાં, અથવા ગુણોમાં વર્તે છે, તે મૂલ સ્થાનમાં અથવા મૂલ સ્થાનોમાં વર્તે છે, અને જે મૂલસ્થાન વિગેરેમાં વર્તે છે, તેજ ગુણોમાં વર્તે છે.

સૂત્રમ

॥૨૮૦॥

આચા૦

॥૨૮૧॥

જે જીવ પૂર્વે વર્ણવેલા શબ્દાદિક ગુણોમાં વર્તે; તેજ સંસાર મૂલ કષાય આદિ સ્થાન વિગેરેમાં વર્તે છે, અને તેજ બીજા સૂત્રની અપેક્ષાવડે વ્યત્યય કરવાથી પૂર્વ માફક યોજવું; કારણકે સૂત્રનું અનંતગમ અને પર્યાયપણું છે.

વલી આ પણ જોવું. જે ગુણ તેજ મૂલ સ્થાન છે, અને જે મૂલ તેજ ગુણ. સ્થાન પણ તેજ છે અને જે સ્થાન તેજ ગુણ અને મૂલ પણ તેજ છે. આ પ્રમાણે બીજા વિકલ્પોમાં પણ યોજવું અને વિષયના નિર્દેશ (બતાવવા) માં વિષયી પણ બતાવી દીધો છે. જે ગુણમાં વર્તે છે. તેજ મૂલસ્થાનમાં વર્તે છે. તે પ્રમાણે વધે જાણવું. અહીંઆં સર્વજ્ઞનું કહેલું હોવાથી સૂત્રનું અનંત અર્થપણું જાણવું તે આ પ્રમાણે છે.

અહીંઆં કષાય વિગેરે મૂલ બતાવ્યું. અને ક્રોધ વિગેરે ચાર કષાયો છે. વલી અનંતાનુંબંધી વિગેરે ચાર ભેદે ક્રોધ છે. અને અને અનંતાનુંબંધીનાં અસંખ્યેય લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણ વંધના અધ્યવસાયનાં સ્થાન જાણવાં તથા તેઓના પર્યાયો પણ અનંતા છે. તેથી પ્રત્યેકને સ્થાન ગુણના નિરૂપણવડે સૂત્રનું અનંત અર્થપણું થાય છે. છદ્મસ્થ (કેવલ જ્ઞાનવિનાના) જીવોને વધા આયુષ્યમાં પણ તે મેલવી ન શકાય તેથી અનંત પણાને લીધે સમજાવવાને પણ અશક્ય છે. પણ એમ અહીં આ દિશાવડે થોડામાં દિગદર્શનરૂપે બતાવ્યું છે. અને કુશાગ્ર (તિક્ષણ) બુદ્ધિવાળાં ગુણ સ્થાનોનું પરસ્પર કાર્ય કારણ ભાવ વિગેરેની સંયોજના કરવી.

તેથી આ પ્રમાણે જે ગુણ તેજ મૂલસ્થાન, અને જે મૂલસ્થાન તેજ ગુણ એમ કહ્યું, તેથી શું સમજવું તે કહે છે “ઇતિસે ગુણઠી” વિગેરે અહીંઆં ઇતિ શબ્દ હેતુના અર્થમાં છે. એટલે જે શબ્દાદિ ગુણથી પરીત. (વ્યાપ્ત) આત્મા છે તે કષાયના મૂલ સ્થાનમાં વર્તે છે. અને વધાં પ્રાણીઓ ગુણના પ્રયોજનવાળા છે. તથા ગુણના રાગી છે. તેથી ગુણોની પ્રાપ્તિમાં અથવા પ્રાપ્ત થઈને નાશ થતાં

સૂત્રમ

॥૨૮૧॥

આચા૦

॥૨૮૨॥

ઇચ્છા અને શોક વડે તે ઘણા પરિતાપ વડે શરીર તથા મનના સંબંધી દુઃસ્વવડે હારી જઇને વારંવાર તે તે સ્થાનમાં ઉદ્યમ કરે છે. અને ત્યાં પ્રમત્ત બને છે. અને પ્રમાદ છે તે રાગદ્વેષનું સ્વરૂપ છે. અને રાગ વિના પ્રાયઃ દ્વેષ થતો નથી તથા રાગ પળ ઉત્પત્તિથી માંડીને અનાદિ ભવના અભ્યાસથી માતા પિતા વિગેરે સંબંધી થાય છે. તે બતાવે છે. કોઇને “માયામે” ઇટલે માસંબંધી રાગ સંસારના સ્વભાવથી માતાએ ઉપકાર કરવાથી તેના ઉપર રાગ થાય છે. અને તેવો રાગ થતાં મારી મા ખૂંચ તરસથી ન પીડાઓ તેટલા માટે તેનો દિકરો રહેતી, વેપાર, નોકરી વિગેરે બીજા જીવોને દુઃસ્વ આપનારી ક્રિયા આરંભે છે, અથવા તેનો ઉપઘાત કરવા વાલી તે ક્રિયામાં વર્તતાં અથવા માતા વિગેરે અર્કાર્થમાં પ્રવર્તતાં દ્વેષ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.

જેમકે. ‘જમદગ્નિ’ રુષિની સ્ત્રી રેણુકામાં અનંત વીર્ય રાજાનો દુરાચાર જોઈ પરશુરામને દ્વેષ થયો (અને પરસ્પર મહાન અનર્થ કર્યો) એજ પ્રમાણે કોઇને મનમાં થાયકે આ મારો પિતા છે. તેથી તેને તે સંબંધી રાગદ્વેષ થયો છે. જેમકે તેજ પરશુરામને બાપ ઉપર પ્રેમ હોવાથી તેને હણનાર ઉપર દ્વેષ લાવીને સાતવાર ક્ષત્રિઓને મારી નાખ્યા.

અને તેથી ક્ષત્રીય પુત્ર સમૂહ ચક્રવર્તિ. એકવીસ વાર બ્રાહ્મણોને માર્યા
કોઈ પ્રાણી બેનના માટે કલેશ પામે છે. કોઈ સ્ત્રી માટે રાગદ્વેષ કરે છે, જેમકે ચાણાક્ય નામના બ્રાહ્મણે બેન તથા બનેલી વિગેરે પોતાની સ્ત્રીનું કરેલું અપમાન સાંભલી તેની પ્રેરણાથી “નંદરાજા” પાસે દ્રવ્ય માટે જતાં નંદરાજાએ તેનું અપમાન કર્યું તેથી ચાણાક્યે ક્રોધમાં આવી નંદનું કુલ ક્ષય કરી નાખ્યું, (ચાણાક્યની સ્ત્રી તેના બનેલીને ત્યાં ગયેલો ત્યાં ગરીબીથી તેનું અપમાન થયું,

સૂત્રમ

॥૨૮૨॥

આચા૦

॥૨૮૩॥

સ્ત્રીએ પોતાના પતિ ચાળાક્યને વાત કરી. તેથી ધન છેવા નંદરાજા પાસે ગયો ત્યાં ધનને બદલે અપમાન મળ્યું તેથી ચાળાક્યે નંદરાજાના કુલનો નાશ કર્યો.)

કોઈ વિચારે છે કે મારે પુત્રો જીવતા નથી. તે જીવાડવા બીજા આરંભો કરે છે, કોઈ પ્રાણી મારી દીકરી દુઃખી છે, એવા રાગ અથવા દ્વેષથી ઘેલા જેવો બની પરમાર્થને ન જાણતો એવાં એવાં કૃત્યો કરે છે કે જેનાવડે આલોક પરલોકમાં નવાં દુઃખોને ભોગવે છે.

જેમકે “જરાસંધ” નામનો પ્રતિવાસુદેવ. પોતાના જમાઈ કંસના મરણથી પોતાના લશ્કરના અહંકારથી કંસને મારનાર “વાસુદેવ” (કૃષ્ણ.) ના ઉપર કોપ કરીને તેના પાછળ જઈને લડાઈ કરતાં સેના સાથે નાશ પામ્યો.

કોઈ તો મારી પુત્રવધુ જીવતી નથી, તેથી આરંભ વિગેરેમાં વર્તે છે. કોઈ મિત્ર માટે, કોઈ સ્વજન. (કાકા, દિકરા કે સાળા) માટે ક્લેશ કરે છે. કે એ મારા વારંવાર પરિચયમાં આવેલા છે. અથવા પૂર્વે મારા માતા પિતા ઉપકારી હતા અને પાછળથી સાળા વિગેરે ઉપકારી હતા તે અત્યારે દુઃખી છે. એમ પ્રાણીઓ કોઈના કંડૂપણ નિમિત્તે શોક કરે છે. અથવા જુદાં જુદાં શોભાયમાન અથવા ઘણા હાથી ઘોડા રથ, આસન, પલંગ વિગેરે જે ઉપકરણો છે તેનાથી ચમણા, તમણા વિગેરે વધારે રાખીને બદલે છે. તથા ભોજન (લાડુ વિગેરે) આચ્છાદન (પટ્ટ યુગમ વિગેરે વસ્ત્ર મને મળશે, અથવા મારાં નાશ થયાં એમ રાગદ્વેષ કરે છે આ પ્રમાણે પ્રાણીઓ ચેતન વસ્તુમાં ગૃધ્ર બનીને પૂર્વે કહેલા માતા પિતાવિગેરેના રાગથી આશીર્વાદ જીંદગી સૂધી પ્રમાદિ રહે છે એટલે એ મારાં છે. અથવા હું આ પરિવારનો રક્ષક છું, પોષણ કરનારો છું એમ મમતા કરીને મોહિત મનવાલો થાય છે.

સૂત્રમ

॥૨૮૩॥

આચા૦

॥૨૮૪॥

“ પુત્રા મે, ભ્રાતા મે, સ્વજના મે, ગૃહકલત્રવર્ગો મે । ઇતિ કૃતમેમેશબ્દં, પશુમિવ મૃત્યુર્જનં હરતિ ॥૧॥

મારા પુત્રો મારા ભાઈઓ, મારાં સગાં મારાંઘર, તથા સ્ત્રી સમુદાય છે. આવું પશુની માફક મે મે ‘બોલતા માણસને મૃત્યુ હરી જાય છે. પુત્રકલત્રપરિગ્રહમમત્વદોષૈર્નરો વ્રજતિ નાશમ્ । કૃમિક ઇવ કોશકારઃ પરિગ્રહાદુઃસ્વમાપ્નોતિ ॥ ૨ ॥

પુત્ર, સ્ત્રીનું પરણવું તેથી તથા ઉપર મમતા રાખવી એ દોષોથી માણસ નાશ પામે છે જેમકે કોશેટાનો બનાવનાર કૃમિ (રેશમનો) કીડો કોશેટાના દુઃસ્વથી મરણ પામે છે તેમ સંસારી મનુષ્ય સ્ત્રીપુત્રની ચિંતામાં રીંચી રીંચીને મરે છે. આજ સૂત્ર અર્થને મળતું નિર્યુક્તિકાર બે ગાથા વડે કહે છે.

સંસારં છેત્તુમણો કમ્મં, ઉમ્મૂલ્લે તદદ્વાય । ઉમ્મૂલ્લિજ્જ કસાયા, તમ્હા ઉ ચડ્ડિજ્જ સયણાઈ ॥૧૮૫॥

નરક વિગેરે ચાર ગતિરૂપ સંસાર, અથવા માતા, પિતા, સ્ત્રી વિગેરે ઉપર પ્રેમ છે. તે સંસાર છે તેને જડમૂળથી છેદવાની ઇચ્છા વાળો કર્મને મૂળથી ઉખેડી નાખે તેટલા માટે કર્મોનું મૂળ કષાયો છે, તેને દૂર કરે.

માયા મેત્તિ પિયા મે, ભગિણી ભાયા ય પુત્તદારા મે । અત્થંમિ ચેવ ગિદ્ધા, જમ્મણમરણાણિ પાવંતિ ॥૧૮૬॥

અને તે દૂર કરવા માટે પૂર્વે બતાવ્યા પ્રમાણે માતા પિતા વિગેરેનો સ્નેહ છોડી દે. જો ન છોડેતો માતા પિતા વિગેરેનો સંયોગના અભિલાષીઓ તેમના સુખ માટે રત્નકુપી (રસકુપી જેના વડે સોનું બને છે તે) ના માટે ગૃધ્ર બનીને તેમાં અનેક પાપ કરતાં જન્મ જરા અને મરણ વિગેરેના દુઃસ્વોને ભોગવે છે એ પ્રમાણે કષાય અને ઇન્દ્રિયોમાં પ્રમાદિ થયેલો માતા પિતા વિગેરે માટે ધન

સૂત્રમ

॥૨૮૪॥

આચા૦

॥૨૮૫॥

મેઝવવા તથા મેઝવેલાનું રક્ષણ કરવા ફક્ત દુઃખનેજ ભોગવે છે, તેજ મૂલ સૂત્રોમાં બતાવ્યું છે કે અહો (દિવસ) રાઓ (રાત) માં, અને સૂત્રમાં “ચ” શબ્દ છે તેથી પક્ષમાસમાં સારા ધર્મના વિચારો છોડીને બધી રીતે ચિંતામાં બઝતો રહે છે જેમકે—

“ કહ્યા વચ્ચે સત્થો? કિં ભણું કથ કિત્તિયા ભૂમી । કો કયવિક્રયકાલો, નિવિસડ કિં કહિં કેળ? ॥૧॥

ક્યારે આ સાર્થ (વેપારીઓનો સમૂહ) ઉપડશે? શું માર છે? કેટલે દૂર જવું છે તથા લેવા વેચવાને કયો કાલ છે અથવા કયું કયાં કોના વડે આ ચોકડું વેસશે? (કાર્ય સિદ્ધિ થશે) વિગેરે ચિન્તામાં બઝતો રહે છે અને તે ચિન્તાગ્રસ્ત કેવો થાય છે. તે કહે છે.

કાલ (યોગ્ય સમય) અકાલ (અયોગ્ય સમય) માં ઉઠીને ઇટલે દિવસમાં જે કરવાનું હોય તે કામ રાતના કરે અથવા પ્રભાતનું કામ સાંજના કરે વિગેરે અથવા કાલ અકાલ એ બંનેમાં કરે અથવા અવસરમાં ન કરે, તેમ વીજા વચ્ચેમાં એ ન કરે, જેમ કોઈ ધન વિગેરેની હાની થતાં ગાંડો બની ગમે તેમ કરે પણ તેને કાલ અકાલનો વિવેક નથી એમ જાણવું.

જેમકે “ચંદ્રગ્રહોત” નામના રાજાએ મૃગાવતી નામની રાણી, જેનો પતિ “શતાનિક” રાજા મરણ પામેલો છે. તેના કહેવાથી મોહીત થઈને જે કાળે કિલ્લો લેવાનો છે તે કાળે ન લેતાં કિલ્લા વિગેરે નવા સુધરાવીને લેવાની ઇચ્છ કરી (પણ લઈ શક્યો નહિ.)

પણ જે યોગ્ય કાળે ક્રિયા કરે છે. તે બાધા રહીત બધી ક્રિયા કરે છે. કહું છે કે—

“માસૈરષ્ટભિરહા ચ, પૂર્વેણ વયસાઽયુષા । તત્ કર્ત્તવ્યં મનુષ્યેણ, યેનાન્તે સુખમેધતે ॥ ૧ ॥”

આઠ માસ તથા દિવસે તથા જુવાનીમાં પહેલા આયુષ્યમાં માણસે કૃત્ય કરી લેવું ઇટલે બાર માસમાં ચોમાસાના ચારમાસમાં

સૂત્રમ

॥૨૮૫॥

આચા૦

॥૨૮૬॥

પાણી કાંદવ વિગેરેનાં દુઃખ ન ભોગવવાં પડે માટે કમાવું કે સંગ્રહ કરવો, તે આઠ માસમાં કરવો, તથા રાતના અંધારામાં સ્વરાવ માર ન આવે સ્વપરની હિંસા ન થાય માટે દરેક કાર્ય દિવસના કરવું તથા પહેલી અવસ્થામાં વિદ્યા ભણી ધનઉપાર્જન કરવું તથા યુવાનીમાં ધર્મ સાધવો કે જેથી પાછલી વૃદ્ધાવસ્થામાં દુઃખ ભોગવવું ન પડે અને સુખ મેળવે.

જેમ મૃત્યુને આવતાં અકાલ નડતો નથી તેમ ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરતાં પણ અકાલ નડતો નથી, ત્યારે શા માટે કાલ અકાલનો સમુત્થાયી થાય છે. એ માટે કહે છે. સંજોગને માટે અર્થાત્ જેને પ્રયોજન છે, તે તેને માટે કરે છે. ધન ધાન્ય. સોનું વે પગવાલાં દાસ દાસી અને ચાર પગવાલાં ઘોડા વિગેરે તથા રાજ્ય સ્ત્રી વિગેરેનો સંસારમાં અમુક અમુક કારણે સંયોગ થાય છે. તેને માટે અથવા તો શબ્દાદિ વિષય તેનો સંયોગ અથવા માતા પિતા વિગેરેના સંયોગવડે તેને માટે સંસારી જીવો કાલમાં અથવા અકાલમાં કામ કરનારા થાય છે.

કોઈ અર્થ ઇટલે રત્નકુપિ વિગેરે અથવા કોઈ અત્યંત લોભને લીધે સ્વાર્થી બની કાલ અકાલ જોયા વિના મમણ શેઠ માફક કરવા મંડે છે. તે મમણ શેઠનું દ્રષ્ટાંત કહે છે આ શેઠે અતિશય ધન છતાં યુવાવસ્થામાં (સુખ ભોગવવું છોડીને) જલ્લ સ્થલને માર્ગે જુદા જુદા દેશોમાં માર ભરીને વહાણ ગાડાં ઉંટની મંડલી વિગેરેના ભારથી ભરેલાં મોકલીને (નફો મેલવ્યા છતાં સંતોષ ન પકડ્યો) પછી ભર ચોમાસામાં સાત રાત્રી સુધી મૂશલ પ્રમાણ જલ્લ ધારા પડતે વરસાદથી વધા પ્રાણી એક જગ્યાએ સ્થિર થયા પણ આ શેઠ સંતોષ ન પકડતાં પોતાના શહેરની નજદીકમાં રહેલી મહા નદીના પુરમાં તળાઈ આવેલા લાકડાં લેવાની ઇચ્છાવાળો ધનનો ઉપભોગ ધર્મ ન કરતાં વધા શુભ પરિણામને છોડીને ફક્ત ધન મેળવવામાંજ તૈયાર થયો તેજ કહ્યું છે.

સૂત્રમ

॥૨૮૬॥

આચા૦

॥૨૮૭॥

“ઉપચ્છવણિઃ સ્વચ્છવણિઃ નિહચ્છવણિઃ રત્તિઃ, ણ સુઅત્તિ દિયાવિ ય સસંકો । લિંપિઃ, ઠણ્ણિ, સચચં, લંછિયપડિલંછિય કુણ્ણિ

ધન લોભી ડંચેથી સ્વોદે છે તથા સ્વચ્છવણિઃ સ્વોદે છે તથા જીવોની હિંસા કરે છે, રાત્રિમાં સુતો નથી દિવસે પણ ચિન્તાવાલો હોય છે. કર્મથી લેપાય છે વિચાર કરતો પડી રહે છે તથા હમેશાં લાંછિત તથા પ્રતિ લાંછિત (લજ્જાસ્પદ કૃત્ય પણ કરે છે.)

મુંજસુ ન તાવ રિક્કો, જેમેડં નવિય અજ્જ મજ્જોહં । નવિ ય વસીહામિ ઘરે, કાયવ્વમિણં વહું અજ્જં । ૨ ।”

કોઈ કહે સ્વા તો પણ પોતાનો વેપાર પૂરો ન થાય ત્યાં સુધી તેને સ્વાવાનું સુઘ્રતું નથી તેથી કહે કે હું સ્નાન નહીં કરું તેમ ઘરમાં રહીશ નહીં અત્યારે મારે વહુ કામ છે. (અર્થાત્ લોભીઓ કંઈ પણ સુખ છોડે ધને ભોગવતો નથી તેમ દાન પણ આપતો નથી).

વલી લોભીના અશુભ વેપારો બતાવે છે.

મૂલ સૂત્રમાં આલંપ શબ્દ છે. તેનો અર્થ આ છે. તે લોભથી હણાયલા અંતઃકરણવાલો વધા કર્તવ્ય અકર્તવ્યનો વિવેક છોડીને અર્થ લોભમાં એક દૃષ્ટિ રાખીને આલોક અને પરલોકમાં દુઃખ આપનારી કલંકરૂપ ગતિ કાપવાં તથા ચોરી વિગેરે કૃત્ય કરે છે, એટલે તેની મતિ સર્વથા લોપાઈ ગઈ છે.

સહસકારે—આગળ પાછળનું વિચાર્યા વિના દોષ ભૂલીને એકદમ. (સહસા) કાર્ય કરી નાંચે તે કામ કરનારો (પા. ર. ૧૨૭ સૂત્ર પ્રમાણે) સહસકાર જાણવો જેમકે લોભ અંધકારથી છવાઈ ગઈ દૃષ્ટિવાલો “હાય દૈસો” માનનારો શકુંત પક્ષી મા-ફક તીરના ઘાને ભૂલીને માંસના અભિલાષથી સાંધાના છેદનથી નાશ પામે છે. (પક્ષીને ફસાવવા ધનુષ્યમાં માંસનો ટુકડો બાંધે છે.

સૂત્રમ

॥૨૮૭॥

આચા૦

॥૨૮૮॥

અને તે પક્ષી ઝાઝા જતાં તીર છુટે છે. અને પક્ષી મરી જાય છે.) તેજ પ્રમાણે લોભી ધનમાં લુબ્ધ મનવાલો થઈ બીજા દુઃખોને જોતો નથી.

“વિણિ વિઠ્ઠ ચિઠે”—(વિવિધ) અનેક પ્રકારે (નિવિઠ્ઠ) રહેલું. પૈસા મેલવવા માટે ચિત્ત જેતું છે, તે માણસ અથવા જે માણસને માતાપિતા વિગેરેમાં પ્રેમ રહ્યો છે, અથવા જેને ઉત્તમ ગાયન વિગેરેનો રસ લેવામાં ચિત્ત લાગ્યું છે, અથવા સૂત્રપાઠમાં ચિત્તને બદલે ચિઠ્ઠ લઈએ તો, કહે છે કે:—તે માણસ વિશેષે કરીને કાચ, વચન, અને મનના ચંચળપણાથી પૈસો પેદા કરવામાં રાતદિવસ ચિત્ત રાખે છે, તેજ પ્રમાણે માતાપિતા વિગેરેનો પ્રેમ ધારણ કરી સંસારવાલો છે, અથવા અર્થનો લોભી થઈને પાપથી લેપાતો વગર વિચારે સંસાર-વિષયમાં એક ચિત્તવાલો બનીને હવે પછીથી શું શું કરે તે કહે છે.

આલોકમાં માતાપિતા વિગેરેમાં, અથવા ઇન્દ્રિય-વિષયમાં લોલુપી બની પૃથ્વીકાય વિગેરે જંતુને દુઃખ આપનારો તે પુરુષ શસ્ત્ર વાપરવામાં વારેવારે તૈયાર થાય છે, એ પ્રમાણે વારંવાર પૃથ્વીકાય વિગેરેની હિંસા કરી નવાં કર્મ બાંધે છે. જીવોને દુઃખ આપનાર શસ્ત્ર બે પ્રકારનું છે, એટલે સ્વારા કુવાનું પાણી મીઠા કુવામાં નાંખે; તો સ્વકાયથી હિંસા છે, અને અગ્નિ ઉપર પાણી નાંખે તો, પર-કાયથી હિંસા છે, (તે પહેલાં અધ્યયનમાં બતાવ્યું છે.) આ પ્રમાણે ઉપર કહ્યા મુજબ હિંસા કરે છે. વઢી મૂલ સૂત્રમાં એથ સત્યે ને બદલે બીજી જગ્યાએ એથ સત્તે પાઠ છે, તેનો આ પ્રમાણેનો અર્થ છે. કે માતાપિતામાં અથવા પોતે ગાયનનો રસિક લોભી લોભમાં પડીને સત્ત (શુદ્ધ) બનીને વારંવાર તેમાં એક ચિત્તવાલો થઈને ધર્મકર્મ લોપીને વિના વિચારે કાલ-અકાલ ન જોતાં પાપમાં પ્રવર્તે છે.

આ હાલના જીવોને જો, અજરામરપદ હોય; અથવા લાંબું આયુષ્ય હોય; તો તે કરતું ઘટે; પણ ટુંકા આયુષ્યમાં, તથા મરણ માથે ભમતું હોવાથી ભોગની ઇચ્છાએ વ્યર્થ પાપ કરે છે. કારણકે, હાલના કાલમાં મોટામાં મોટું આયુષ્ય નિશ્ચયથી સો વરસની

સૂત્રમ

॥૨૮૮॥

આચા૦

॥૨૮૯॥

આસપાસ છે, અને નાનું આયુષ્ય ક્ષુલ્લક (નાના) ભવ આશ્રયી અંતર્મુહૂર્ત માત્ર છે, અને વધારેમાં વધારે ત્રણ પલ્લોપમનું છે તેમાં પળ; સંયજીવિત (સાધુપણું) અલ્પકાલ છે, તથા અંતર્મુહૂર્તથી લઈને થોડું ઓછું એવું કરોડ પૂર્વનું આયુષ્ય છે. જેમાં સાધુપણું ઉદય આવે તે અપેક્ષાએ તે પળ થોડું છે, એટલે ગમેતેટલું મનુષ્યનું આયુષ્ય હોય; તોપણ તે એક અંતર્મુહૂર્ત છોડીને બાકીનું અપવર્તન (અકાલ મોત) થાય છે. તેથી કહું છે કે:—

“અદ્વા જોગુક્ષોસે, વંધિતા ભોગભૂમિણસુ લઠું । સઠ્વપ્પજીવિયં, વજ્જહત્તુ ઉઠ્વઢ્ઠિયા દોણં ॥ ૧ ॥”

ઉત્કૃષ્ટ યોગમાં બંધના અધ્યવસાય સ્થાનમાં આયુષ્યનો જે બંધકાલ છે. તે ઉત્કૃષ્ટો કાલ બાંધીને જે જીવ દેવ ગુરુ વિગેરે ભોગ ભૂમીમાં યુગલિક તરીકે જન્મે છે. તેનું જલ્દીથી વધું આયુષ્ય છોડીને તિર્યંચ અને મનુષ્યનું અપવર્તન થાય છે. અને તે અપર્યાપ્ત અંતર્મુહૂર્તનું અંતર જાણવું, ત્યારપછી અપવર્તન થાય છે, (જે આયુષ્ય ત્રણ પલ્લોપમનું છે, તે પળ કારણ વિશેષથી ઓછું થવા સંભવ છે.)

સામાન્યથી આયુષ્ય સોપક્રમ જીવોને સોપક્રમ છે, અને નિરુપક્રમ આયુષ્યવાલાને નિરુપક્રમ છે તે બતાવે છે. જ્યારે જીવને પોતાનું આયુષ્ય ત્રીજે ભાગે બાકી રહે છે. અથવા ત્રીજાનો ત્રીજો (:-) નવમો ભાગ બાકી રહે અથવા જઘન્યથી એક બે અથવા ઉત્કૃષ્ટથી સાત આઠ વર્ષે અથવા અંતકાળે કાળે અંતર્મુહૂર્ત કાલના પ્રમાણથી જીવ પોતે પોતાના આત્મપ્રદેશોને નાહિકાના અંતરમાં રહેલા આયુષ્ય કર્મવર્ગણના પુદ્ગલોને પ્રયત્ન વિશેષથી રચના કરે છે. તે વચ્ચે નિરુપક્રમ આયુષ્યવાલો થાય છે, અને બીજીવચ્ચે આયુષ્ય વાંધે તો ઉપક્રમ આયુષ્ય થાય છે. ઉપક્રમ તે ઉપક્રમણના કારણથી થાય છે. તે કારણો નીચે બતાવ્યાં છે.

સૂત્રમ્

॥૨૮૯॥

આચા૦

॥૨૧૦॥

“ દંડકસસત્થરજ્જૂ, અગ્ગો ઉદગપ્પણં વિસં વાલા । સીઉપ્પહં અરહ્ ભયં સુહા પિવાસા ય વાહો ય ॥ ૧ ॥
 દંડ, ચાવ્વો, શસ્ત્ર, દોરી, અગ્નિ, પાણી, પડી જવું, ફેર, સાપ, અતી ઢંડ, અતી ગરમી, અરતિ, ભય, ભૂલ, તરસ, અને રોગ (આ
 ઘણા પ્રમાણમાં થાય. એટલે દંડ વિગેરેથી માર પડે તો લાંબુ આયુષ્ય પળ દુંકા વચ્ચેમાં સમાપ્ત થાય, જેને લોકમાં અકાલ મોત કહે
 છે, જેનાથી મોત થાય તે ઉપક્રમ અને જેનું મોત થયું તે સોપક્રમ મૃત્યુ કહેવાય છે. અને તેનું જીવિત પળ પૂરું ન થવાથી સોપ-
 ક્રમ આયુષ્ય કહેવાય.

મુત્તપુરોસનિરોહે જિણ્ણાજિણ્ણે ભોયણે વહુસો । ઘંસણઘોલણપોલણ આઉસ્સ ઉવક્કમા એતે ॥ ૨ ॥

જ્ઞાડો પીશાવ રોકવાથી, ભોજન જીર્ણ થયાં પહેલાં વધારે સ્વાદ અથવા જીર્ણ થયા પછીથી પણ વધારે સ્વાદ અથવા ઘર્ષણ.
 (ઘસારો) અથવા ઘોલન. અથવા પીડન—(શરીરને ગજા ઉપરાંત વોજો અથવા શ્રમ પડે તે)થી આયુષ્યનો અંત આવે છે. તેથી તે
 ઉપક્રમો છે. વળી કહ્યું છે કે.

સ્વતોઽન્યત્ત ઇતસ્તતોઽભિમુલ્લખમાનાપદામહો નિપુણતા નૃણાં ક્ષણમપીહ યજ્જીવ્યતે ।

મુલ્લે ફલમતિશ્લુધા સરસમલ્પમાયોજિતં, કિયચ્ચિરમવર્ચિતં દશનસદ્ધુટે સ્થાસ્યતિ? ॥ ૧ ॥

પોતાનાથી કે બીજાથી આમ તેમ સામે દોડતી આવતી આપદાઓવાળા મનુષ્યો છે. તેમાં તેમની નિપુણતા જુઓ કે. ક્ષણ પણ
 અહીંઆં જે જીવે છે. મોઢામાં ફળ છે. ઘણી ભૂલ લાગી છે. રસવાલું અને થોડું ભોજન મળ્યું છે. તે કેટલો કાલ ચવાશે અને તે

સૂત્રમ્

॥૨૧૦॥

આચા૦

॥૨૯૧॥

દાંતના સંકટમાં પડેલુ રહેશે. (માણસો વિષય તૃષ્ણાના લોભી બની તેને માટે આમ તેમ દોડે છે. પણ તે ભોગ પ્રાપ્ત કરવા પહેલાં કયારે કાલ જાડપશે તેની સ્વરૂપ પણ નથી રાખતા તે આશ્ચર્યની વાત છે.) ઉચ્છ્વાસની મર્યાદાવાળા પ્રાણ છે. અને તે ઉચ્છ્વાસ પોતે પવન છે અને પવનથી બીજું કંઈ વધારે ચંચલ નથી તો પણ ક્ષણભરનું આયુષ્ય લોકોને મોહ કરાવે છે. તે પણ એક આશ્ચર્ય છે.

ઉચ્છ્વાસાવધયઃ પ્રાણાઃ, સ ચોચ્છ્વાસઃ સમોરણઃ । સમોરણાચ્છલં નાન્યત્ ક્ષણમપ્યાયુરદ્ભુતમ્ ॥ ૨ ॥

આ પ્રમાણે મનુષ્યને મોહ ઉતારવા કહ્યું. વલી જેઓ લાંબા આયુષ્ય વાળા છે. તેઓને પણ ઉપક્રમણ (આફત) ના અભાવે આયુષ્ય ભોગવે છે. તેઓ પણ મરણથી પણ વધારે પીડા કરનાર બુદ્ધાપાથી પીડાળા શરીરવાળા સુખની જીંદગી અલ્પમાં અલ્પ ભોગવે છે, તે હવે સૂત્રકાર વતાવે છે.

તંજહા-સોયપરિણાણેહિં, પરિહાયમાણેહિં, ચક્ષુપરિણાણેહિં, પરિહાયમાણેહિં ઘ્રાણપરિણાણેહિં પરિહાયમાણેહિં રસનાપરિણાણેહિં પરિહાયમાણેહિં ફાસપરિણાણેહિં પરિહાયમાણેહિં, અભિકંતં ચ સ્વલુવયં સ પેહાણ તઓ સે ઇગદા મૂઢભાવં જણયંતિ ॥ ૬૩ ॥

ભાષારૂપે પરિણમેલા પુદ્ગલોને જે સાંભળે; તે શ્રોત (કાન) છે, અને તેનો આકાર કદંબના જાડના ફુલ જેવો દ્રવ્યથી છે, અને ભાવથી તો જે ભાષા દ્રવ્યને ગ્રહણ કરવાની લબ્ધિ, તથા તેનો ઉપયોગનો જે સ્વભાવ છે, તે જાણવું. પૂર્વે કહેલાં શ્રોત્ર (કાનવડે) ચારે બાજુથી ઘટપટ શબ્દ વિગેરે વિષયોનું જે જ્ઞાન થાય; તે પરિજ્ઞાન છે, તે કાનના પરિજ્ઞાનમાં બુદ્ધાપાના પ્રભાવથી જે સાંભળવાની

સૂત્રમ્

॥૨૯૧॥

આચા૦

॥૨૧૨॥

શક્તિ કમી (બહેરાશ) થાય તેથી તે પ્રાણી બુઢાપામાં, અથવા તેવાજ રોગના ઉદયના વચ્ચેમાં મૂઢભાવપણાને પામે છે, જેથી કરવા યોગ્ય ન કરવા યોગ્ય, વિવેક જતાં અજ્ઞાનપણું ઇન્દ્રિયોની શક્તિ કમ થતાં આવે છે. અને તેથી હિત પાત્ત કરવું; અને અહિત છોડવું; તેનો વિવેક નાશ પામે છે. જેમ કાન સંબંધી કહું; તેજ પ્રમાણે આંખનું પણ બુઢાપામાં કે રોગમાં વિજ્ઞાન નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન:—આત્મા સાથે જેમ કાનનો સંબંધ છે, તેમ આંખ સાથે પણ સંબંધ છે, ત્યારે આંખની માફક કાનથી કેમ દેખાતું નથી?

ઉત્તર:—તેમ થવું અશક્ય છે, કારણકે. તેના વિનાશમાં તેનો ઉપલબ્ધ (પ્રાપ્ત) અર્થની સ્મૃતિનો ભાવ થાય છે, અને એવું દેખાય પણ છે કે, ઇન્દ્રિયના ઉપઘાત (નાશમાં) પણ તેનો ઉપલબ્ધ અર્થનું સ્મરણ થાય છે. જેમકે, ધોલું ઘર. તેમાં બેઠેલો પુરુષ પાંચ વારીઓથી દેખાયલો જે કંઈ પદાર્થ હોય; તે વારીમાંથી કોઈપણ વારી ઢાંકતાં પૂર્વે જોયલું; તે યાદ આવે છે, તેવીજ રીતે મેં કાન-વઢે, સાંભળ્યો અથવા આંખવઢે ધીમો (ધીમાશથી) પદાર્થ જોયો; અને મેં આ કાન, જાણ્યો અથવા આંખથી સ્ફુટ (ચુલ્હો) અને સ્પષ્ટ પદાર્થ જોયો, તે ઇન્દ્રિયોની કરણપણાની અવગતિ (બોધ) છે, તેથી આત્મા સાથે દરેક ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ છે.

વાદીની શંકા—જો, એમ છે તો; બીજી પણ ઇન્દ્રિયો છે, તે કેમ ન લીધી? (બીજી કઈ ઇન્દ્રિયો છે? એવું પૂછો તો નીચે બતાવીએ છીએ) જેવી કે જીભ હાથ પગ ટટી અને પેશાબની ઇન્દ્રિયો તથા મન એ કેમ ન લીધી? જેમકે વચન બોલવાથી તે પણ જીભ ઇન્દ્રિય છે. તથા લેવા મુકવામાં હાથ ઇન્દ્રિય છે. ચાલવામાં પગ ઇન્દ્રિય છે તથા મઠ્ઠ કાઢવામાં ટટીની ઇન્દ્રિય છે. અને સંસારી આનંદ ભોગ-વવામાં ગુહ્ય ઇન્દ્રિય છે. તથા વિચાર કરવામાં મન ઇન્દ્રિય છે. આ છ ઇન્દ્રિયો પણ આત્માને ઉપકાર કરે છે. તેથી તેમાં પણ કરણપણું ઘટે છે. અને કરણપણાથી ઇન્દ્રિયપણું છે. તેથી બધી મલીને અગીઆર ઇન્દ્રિયો થાય છતાં તમો પાંચ ઇન્દ્રિયો કેમ બતાવો છો?

સૂત્રમ્

॥૨૧૨॥

આચા૦

॥૨૯૩॥

જેનાચાર્યનો ઉત્તર—આમાં કંઈ દોષ નથી કારણકે અહીં આત્માના વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં જે વિશેષ ઉપકારક હોય છે. તેજ કરણ (જેના વડે કાર્ય થાય તે) પળે લેવાથી પાંચજ ઇન્દ્રિયો છે. અને જીભ હાથ પગ વિગેરે આત્મા સાથે સાધારણ રીતે એક પળે હોવાથી કરણ પળે વપરાતી નથી અને કંઈ પળ ક્રિયાના ઉપકારપણાથી જો કરણ પળું માનીએ તો તે પ્રમાણે “શૂ” (પાંપળ) અથવા ઉદર (પેટ) વિગેરે પળ ઉંચેનિચે થવાનો સંભવ હોવાથી તેનામાં પળ કરણ પળું થાય, વલી ઇન્દ્રિયોના પોતાના વિષયમાં નિયત (ચોક્કસ-પળું) હોવાથી એકનું કામ બીજી કરી શકવાને શક્તિવાન નથી. તેજ કહે છે કે:—રૂપ જોવાના કામમાં આંખ કામ લાગે પળ આંખને વડે આંખના અભાવમાં કાન વિગેરે કામ ન લાગે

પળ જે રસ વિગેરે પ્રાપ્ત થતાં થંડા વિગેરે સ્પર્શનો લાભ થાય છે તે સ્પર્શનું સર્વ વ્યાપિપળું હોવાથી ત્યાં શંકા ન કરવી કે જીભથી ચાખતાં ચારા ચાટા સાથે ઠંડો ઉનો પદાર્થ લાગે છે તેથી જીભ જીભનું પળ કામ કરે છે તેમ બીજી ઇન્દ્રિયનું કામ કરે છે. તેમ ન માનવું પળ જીભમાં સ્પર્શ ઇન્દ્રિયનું પળ સર્વ વ્યાપિપળું છે એમ જાણવું.

અહીં આં હાથ કાપવા છતાં તેનું કાર્ય જે લેવાપળું છે. તે દાંતથી પળ લેવાય છે. તેથી હાથમાં લેવાના કારણથીજ તે ઇન્દ્રિય-પળું માનવું તે નકામું છે. અને મનનું સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉપર ઉપકારપળું હોવાથી. તેને અંતઃકરણપળે અમે ઇચ્છિએ છીએજ, અને બાહ્ય ઇન્દ્રિયોના વિજ્ઞાનના ઉપઘાત વડે તે છે. અને તે તેમાં સમાઈ જવાથી મનને તેમાં જુદું લીધું નથી. અને પ્રત્યેકનું ગ્રહણ કરવું તે ક્રમની ઉત્પત્તિના વિજ્ઞાનના ઉપલક્ષણ માટે છે. તેજ બતાવે છે. જે ઇન્દ્રિયની સાથે મન યોજાય છે તેજ પોતાના વિષયનો ગુણ ગ્રહણ કરવા માટે વર્તે છે. પળ બીજો ગ્રહણ કરવાને માટે નહીં.

સૂત્રમ

॥૨૯૩॥

આચા૦

॥૨૧૪॥

પ્રશ્ન—દિર્ઘ શણ્કુલી. (તલપાપડી) સ્વાવા વિગેરેમાં પાંચ ઇન્દ્રિયોનું વિજ્ઞાન થાય છે. અને તે સાથે અનુભવ થાય છે, તે કેવી રીતે છે?
 ઉત્તર—તેમ નથી. કારણકે. કેવળીને પણ બે ઉપયોગ સાથે નથી. ત્યારે બીજાનેતો આરાતીય (અલ્પમાત્ર) ભાગ જોનારને પાંચેને ઉપયોગ સાથે કયાંથી હોય આ બાબતમાં અમે બીજી જગ્યાએ વિસ્તારથી કહ્યું છે. તેથી અહીં કહેતા નથી અને જે સાથેના અનુભવનો આભાસ થાય છે. તે મનનું જલ્દી દોડવાની વૃત્તિપણાનું છે. કહ્યું છે કે—

“આત્મા સહૈતિ મનસા મન ઇન્દ્રિયેણ, સ્વાર્થેન ચેન્દ્રિયમિતિ ક્રમ ઇષ શીઘ્રઃ। યોગોઽયમેવ મનસઃ કિમગમ્યમસ્તિ?, યસ્મિન્મનો વ્રજતિ તત્ર ગતોઽયમાત્મા ॥ ૧ ॥

આત્મા મનની સાથે જાય છે. અને મન છે તે ઇન્દ્રિય સાથે જાય છે. અને ઇન્દ્રિય પોતાના ઇચ્છિત પદાર્થમાં જાય છે. અને તે ક્રમ શીઘ્ર બને છે. આ મનનો યોગ થું અજાણ્યો છે કે જેમાં મન જાય છે ત્યાં આત્મા ગઈલોજ છે.

અમે અહીંઆં આ આત્મા, ઇન્દ્રિયોની લબ્ધિવાળો શરૂઆતથીજ જન્મના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં એક સમયમાં આહાર પર્યાપ્તિને નિપજાવે છે. ત્યાર પછી અંતર્મુહૂર્તમાં શરીર પર્યાપ્તિને નિપજાવે છે. ત્યાર પછી ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિને તેટલાજ કાળમાં નિપજાવે છે. અને તે પાંચ ઇન્દ્રિયો સ્પર્શ રસ ઘ્રાણ ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એમ છે. તે પણ દ્રવ્ય અને ભાવ એમ દરેક બે ભેદે છે. તેમાં દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ અને ઉપકરણ એમ બે ભેદે છે. નિર્વૃત્તિ પણ અંતર અને બાહ્ય એમ બે ભેદે છે.

જેનાથી નિર્વાહ થાય તે નિવૃત્તિ છે. અને તે કોનાથી નિર્વાહ થાય છે.? તેનો ઉત્તર—કર્મવડે નિર્વાહ થાય છે.

સૂત્રમ્

॥૨૧૪॥

આચાર્ય

॥૨૯૫॥

તેમાં ઉત્સેધ (લોકમાં વપરાતું માપ આંગળીનું) અંગુલના અસંખ્યેય ભાગ જેટલા શુદ્ધ આત્મ પ્રદેશના પ્રતિનિયત ચક્ષુ વિગેરે ઇન્દ્રિયોના સંસ્થાન વડે જે વૃત્તિ અંદર રહેલી છે તે નિવૃત્તિ જાણવી.

તે આત્મા પ્રદેશોમાંજ ઇન્દ્રિયના વ્યપદેશને ભજનાર જે પ્રતિનિયત સંસ્થાનવાલો નિર્માણ નામના પુદ્ગલ વિપાકવાલી (કર્મ-પ્રકૃતિવડે) વર્દકિ (સુતાર માફક) વિગેરે વિશેષ રૂપવાલો (ઇન્દ્રિય વિભાગ) અને અંગોપાંગ નામના કર્મવડે બનાવેલ જે છે તે બહારની નિવૃત્તિ જાણવી.

(આ ઉપર જે વર્ણન કર્યું તે શરીરની અંદર અને બહાર જ્યાં જે ઇન્દ્રિય રહેલી છે તેનું બંને પ્રકારનું વર્ણન બતાવ્યું છે, બહારની ઇન્દ્રિયો દરેકની દેખાય છે પણ અંદરની તો આત્મજ્ઞાની જાણી શકે છે) ઉપરની બતાવેલી નિવૃત્તિ બે પ્રકારની કહી તેને જેના વડે ઉપકાર કરાય છે તે ઉપકરણ છે અને તે ઇન્દ્રિયોના કાર્યમાં સમર્થ છે. વલી નિવૃત્તિ હોય અને હુણાઈ નહોય તો પણ મશુર (જેની દાઢ થાય છે) તેના આકાર વાલી નિવૃત્તિમાં તેને જો ઉપઘાત થાય તો આંખ જોઈ શકતી નથી (આંખનો બહારનો આકાર મશુરની દાઢ જેવો છે, જોતે નાશ પામે તો અંદર આત્માની શક્તિ છે છતાં તે જોઈ શકતો નથી માટે બહારના આકારને ઉપકરણ કહ્યું છે.

તે પણ નિવૃત્તિ માફક બે પ્રકારે છે તેમાં આંખની અંદરનું કાઢું ધોળું મંડલ છે અને બહારનું પણ પાંદડાંના આકારે બે પાંપણ વિગેરે છે, (તે સૌને જાણીતું છે.)

આ પ્રમાણે બીજી ઇન્દ્રિયોમાં પણ જાણી લેવું.

ભાવઇન્દ્રિય પણ લબ્ધિ અને ઉપયોગ એમ બે ભેદે છે. તેમાં લબ્ધિ છે, તે જ્ઞાનદર્શન આવરણીય કર્મના ક્ષય ઉપશમરૂપ જેના સં-

સૂત્રમ

॥૨૯૫॥

આચા૦

॥૨૯૬॥

નિધાનથી આત્મા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ તરફ જાય છે, અને તેના નિમિત્તથી આત્માનો મનના જોડાણથી પદાર્થનું ગ્રહણ કરવાનો વ્યાપાર થાય; તે ઉપયોગ છે, તે આ છતી લબ્ધિ ઉપકરણ, અને ઉપયોગ છે, અને છતી નિવૃત્તિમાં ઉપકરણ અને ઉપયોગ છે, અને ઉપકરણ હોય; ત્યારે ઉપયોગ થાય છે. આ કાન વિગેરે બધી ઇન્દ્રિયોના આકાર અલુક્રમે નીચે મુજબ જાણવા.

કાનનો આકાર કદંબના ફુલ જેવો છે. આંખનો મથુર જેવો, અને નાકનો કલંબુકાના ફુલ જેવો છે, જીભનો કુરપ (સ્વરપો, તાવેતા)ના આકાર જેવો, તથા શરીરનો સ્પર્શ, ઇન્દ્રિયોનો આકાર જુદી જુદી જાતનો છે એમ જાણવું.

કાનનો વિષય. વાર યોજનથી આવેલા શબ્દને ગ્રહણ કરે છે, અને આંખનો વિષય. એકવીસ લાખ યોજનથી કંઈક અધિક દૂર હોય; અને તે પ્રકાશ કરનાર હોય; તે દેખાય છે.

પણ પ્રકાશ કરવા યોગ્ય હોય; તે એકલાખ યોજનથી કંઈક થધિક હોય; તેવા રૂપને ગ્રહણ કરે છે, પણ વાકીની ઇન્દ્રિયોનો વિષય નવ યોજનથી આવેલો હોય; તેને ગ્રહણ કરે છે, અને જઘન્યથી તો, બધી ઇન્દ્રિયોનો વિષય આંગળના અસંખ્યેય ભાગ માત્ર છે. (નીચેના ટીપ્પણમાં સુલાસો કર્યો છે કે, બધી ઇન્દ્રિયોથી આંખનું જુદું છે, કારણ કે, આંખનો વિષય જઘન્યથી આંગળના સંખ્યેય ભાગ માત્રથી જાણવો

અહીં મૂલસૂત્રમાં શ્રોત્રના પરિજ્ઞાનથી હળાતાં, અથવા ઓછું થતાં ઇન્દ્રિયોની કેવી દશા થાય છે તે બતાવ્યું. તેનો પરમાર્થ આ છે. અહીંયાં સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર હોવાથી ઉપદેશ છે તે કાનનો વિષય છે. (કાનની શક્તિ સારી હોય; તાજ ઉપદેશ સંભળાય.) ઇટલા માટે તેની પર્યાપ્તિમાં બધી ઇન્દ્રિયોની પર્યાપ્તિ પણ સાથે સૂચવી.

(કાને સાંભળીને જીવરક્ષા માટે આંખથી જોઈને ચાલે; વિચારીને બોલે વિગેરે છે, તેથી બીજી ઇન્દ્રિયોનું પણ સ્વરૂપ બતાવ્યું છે.)

સૂત્રમ્

॥૨૯૬॥

આચા૦

॥૨૧૭॥

આ કાન વિગેરેનો આત્માની સાથે સંબંધ થતાં; જે જ્ઞાન થાય છે, તે જ્ઞાન ઉમર વૃદ્ધ થતાં ઓછું થાય છે, તે હવે બતાવે છે. મૂળસૂત્રમાં કહ્યું છેકે:-

“અભિકંતં ઘ” વિગેરે એટલે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે બુદ્ધાપામાં શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે.

અથવા આસ્વા સૂત્રનો આ પ્રમાણે અર્થ લેવો કે:-

કાન વિગેરે વિજ્ઞાનથી કમી થયેલ કર્ણભૂત ઇન્દ્રિયો છતાંપણ અભિકંતં. વિગેરેનો અર્થ આ થાય છે કે:-જેમ જેમ ઝંમર વીતે; તેમ તેમ બુદ્ધિ-શક્તિ ઓછી થાય; તેમાં પ્રાણીઓને કાઢેકરેલી શરીરની અવસ્થા જેમાં યૌવન વિગેરે વય (ઉમર) છે. તેને જરા અથવા મૃત્યુના સામે જવાનું છે. કારણ કે અહીંઆં શરીરની ચાર અવસ્થાઓ છે, (૧) કુમાર (૨) યૌવન (૩) મધ્યમ (૪) વૃદ્ધત્વ છે, એમ જાણવું. તે શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. કે—

“પ્રથમે વયસિ નાધીતં, દ્વિતીયે નાર્જિતં ધનમ્ । તૃતીયે ન તપસ્તત્તં, ચતુર્થે કિં કરિષ્યતિ ? ॥ ૧ ॥

પહેલી વયમાં વિદ્યા ન ભણ્યો, બીજી વયમાં ધન ન મેળવ્યું. ત્રીજીમાં તપ ન કર્યો. (એવો આઝસુ માણસ ઇન્દ્રિયો થાકતાં. ચોથી અવસ્થામાં શું કરવાનો છે !)

તેથી પહેલી બે અવસ્થા જતાં વૃદ્ધાવસ્થાના સામે વય જાય છે, અથવા બીજીરીતે ત્રણ અવસ્થાઓ છે. (૧) કુમાર (૨) યૌવન (૩) વૃદ્ધાવસ્થા છે કહ્યું છે કે—

“પિતા રક્ષતિ કૌમારે, ભર્તા રક્ષતિ યૌવને । પુત્રાશ્ચ સ્થાવિરે ભાવે, ન સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યમર્હતિ ॥ ૧ ॥”

સૂત્રમ

॥૨૧૭॥

આચા૦

॥૨૯૮॥

બાલક પણામાં પિતા રક્ષા કરે છે. યૌવનઅવસ્થામાં ધણી બચાવે છે. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં દિકરા પાળે છે, પણ સ્ત્રીને કોઈપણ અવસ્થામાં સ્વતંત્રતા આપવી યોગ્ય નથી.

અથવા બીજી રીતે ત્રણ અવસ્થાઓ છે. (૧) બાલ (૨) મધ્ય અને (૩) વૃદ્ધત્વ એમ છે. કહું છે કે—

આષોડશાન્દ્રવેદ્દાલો, યાવત્ક્ષોરાન્નવર્ત્તકઃ । મધ્યમઃ સસર્તિં યાવત્પરતો વૃદ્ધ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

દુધ અને અન્ન સ્નાનાર (જન્મથી લઈને) સોઠ વર્ષ સુધી બાલક કહેવો, અને સીત્તેર વર્ષ સુધી મધ્યમ અને ત્યારપછી વૃદ્ધ કહેવો, આ બધી અવસ્થામાં પણ જે ઉપચયવાલી (બલ વધે ત્યાં સુધી) અવસ્થા છોડીને આગલ ગણો અતિક્રાંત વયવાલો જાણવો. (“ચ” સમુચ્ચયના અર્થમાં છે.)

અહીંઆં કાન, ચક્ષુ, નાક, જીભ, અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિયોના અસ્ત (નાશ) પામેલા સમસ્ત જ્ઞાનની વાત ફક્ત ન લેવી પણ તેની સાથે શરીરની બીજી શક્તિઓ પણ નાશ થતાં મૂઢપણું આવે છે. (આ કરવું આ ન કરવું. એવો વિવેક નષ્ટ થાય છે.)

તેથી વય ઉલંઘતાં (શરીરની શક્તિ ઓછી થતાં) વિચારીને તે પ્રાણી (સંસારમાં મોહ રાક્ષનારો પુરુષ) નિશ્ચયથી વધારે મૂઢપણું પામે છે. (પણ ધર્મ આરાધતો નથી) તેથીજ મૂઢ સૂત્રમાં કહું છે કે—“તઓસ” વિગેરે

અટેલે ધોળા વાલ જોડીને અથવા શરીરપર કરોચલીપડેલી જોડીને પોતે હું બુદ્ધો થયો એમ જાણી વધારે સ્વેદ કરે છે; અને તેથી મૂઢતા પ્રાપ્ત કરે છે અથવા તે સંસારી જીવને કાન વિગેરેની શક્તિ ઓછી થતાં તેને મૂઢતા આવે છે; એ પ્રમાણે વૃદ્ધાવસ્થામાં તે મૂઢ ભાવને પામીને

સૂત્રમ્

॥૨૯૮॥

આચા૦

॥૨૧૧॥

પ્રાય-લોકમાં અવગીત (તીરસ્કાર કરવા યોગ્ય.) થાય છે. તે બતાવે છે.

જેહિં વા સાર્ઙ્ગિં સંવસતિ, તે વિ ણં એગદા ણિયગા પુઠ્ઠિવં પરિવથંતિ, સોઽવિ તે ણિયણ પચ્છા પરિવણ્ણા, ણાલં તે તવ તાણાણ વા સરણાણ વા, તુમંપિ તેસિં ણાલં તાણાણ વા સરણાણ વા, સે ણ હાસાય ણ કિ-
ઢાણ ણ રતીણ વિભૂસાણ સૂ૦ ॥ ૬૪ ॥”

બીજા લોકો તો દૂર રહો પણ જેની સાથે ઘરમાં રહે છે. તે પોતાના પુત્ર સ્ત્રી વિગેરે છે તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે પણ એકદા એટલે વૃદ્ધાવ-
સ્થામાં તેના પોતાના સગા છતાં તથા પોતે સમર્થ અવસ્થામાં કમાઈને તેમને પોષ્યા હતા તે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે પણ તેનો તીરસ્કાર કરે
છે. અને બોલે છે કે. આ મરતો નથી અને સ્વાટલો પણ મુકતો નથી. અથવા “પરિવદંતિ” એટલે પરાભવ કરે. (છોકરાઓ તેમનું
અપમાન કરતાં બોલે છે કે. “બેસ બેસ ઢોકરા? તું શું સમજે છે.” વિગેરે અથવા પરસ્પર વાતો કરે છે કે. હવે આ બુઢાનું શું કામ
છે. એ સગાઓનોજ તીરસ્કાર સ્વમતો નથી પણ પોતાનો આત્મા પણ પોતાને નિંદવા યોગ્ય થાય છે. તે બતાવે છે.

‘વલિસન્તતમસ્થિશેષિતં, શિથિલસ્નાયુધૃતં કહેવરમ્ । સ્વયમેવ પુમાન્ જુગુપ્સતે, કિમુ કાન્તા કમનીયવિગ્રહા?’

સર્વત્ર કરોચલીઓ પડી ગઈ અને હાડકાં બાકી રહેલ તથા ઢીલાં પડીગઈલ સ્નાયુ (નાડીઓ) ને ધારણ કરનાર.

આહાહા આ મારું આંત્રું શરીર રહ્યું! આંત્રું પોતાનું શરીર જોઈને પુરુષ પોતેજ પોતાની નિંદા કરે છે. તો સુંદર શરીરવાળી સ્ત્રી
નિંદા કરે તો તેમાં શું નવાઈ છે.!

સૂત્રમ્

॥૨૧૧॥

આચા૦

॥૩૦૦॥

ગોવાલીઓ બાઝક તથા સ્ત્રી વિગેરે મંદ બુદ્ધિવાલાના તાટે દ્રષ્ટાંત દ્વારા કહેલો વિષય વધારે બુદ્ધિમાં ઠસે છે. તેટલા માટે ઉપર બતાવેલ વિષયને સમજવા માટે કથા કહે છે. ધના શેઠની કથા, કૌસંબી નગરીમાં ઘણું ધન અને ઘણા પુત્રવાલો ધનો નામનો સાર્થવાહ (મોટો વેપારી) હતો. તેણે એક વસ્ત્ર પોતે એકલા ઘણા ઉપાયો વડે સ્વાપતેય (પોતાનું કમાણું ધન) મેળવ્યું. અને બધાં દુઃખી જે ખાઈ સગાં મિત્ર સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે હતાં તેમને માટે ઉપભોગમાં લીધું. ત્યાર પછી આ શેઠ ઉમરના પરિપાકથી બુઢો થયો, ત્યારે તેણે સાચવવામાં હોંશીયાર એવા પુત્રોને બધા કાર્યની ચિન્તાનો ભાર સોંપી દીધો, તે પુત્રો પણ વિચારવા લાગ્યા કે આ બુઢાએ અમને આવી અવસ્થામાં મૂક્યા કે જેથી બધા માણસોમાં હમો અપ્રેસર થયા, તેનો ઉપકાર માનતા છતાં ઉત્તમ કુઝની સજ્જનતા ધારણ કરતા રહ્યા. પણ કોઈ વસ્ત્રે કાર્યના પ્રસંગે તેઓ દૂર થયા, તેથી પોતાની સ્ત્રીઓને પોતાનો અશક્ત બાપ સોંપ્યો તે સ્ત્રીઓ પણ ઘરની શ્રીમંતાઈથી તે બુઢાને તેલ મર્દન તથા સ્નાન તથા ભોજન વિગેરેથી યથાયોગ્ય કાર્ય સંતોષ પમાડવા કરતી હતી.

ત્યાર પછી કેટલોક કાલ ગયો. ત્યારે ઘરમાં પુત્ર પરિવાર તથા માલ મીલકત વધતાં એ સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની સંપદાથી અહંકાસમાં આવી. અને તે બુઢો પરવશ થઈ ગયો અને તેનું આલું અંગ કંપતું હતું. શરીરનાં બધાં દ્વાર અંદરના મલ વિગેરે નીકળવાથી ગંધાતા હતાં. તેથી તે બુઢા તરફ ઘરનો સ્ત્રીઓ ધીમે ધીમે યોગ્ય ઉપચાર કરવામાં પ્રમાદ કરવા લાગી.

આ ડોશો પણ પોતાની ઓછી સેવા થતો જોઈ ચિત્તના અભિમાનવડે તથા કુદરતી લાગણીથી દુઃખના સાગરમાં ડુબેલો બની છોકરાની વહુઓની ફરીઆદ છોકરાઓ પાસે કરવા લાગ્યો, તે સ્ત્રીઓને પોતાના પતિ ઉપર આપવાથી વધારે સ્વેદવાલી બની (સસરાની ઉપર ક્રોધ લાવી.)ને થોડો પણ ચાકરો કરવો છોડી દીધો, અને તે દરેક વહુઓ એક વિચારવાળી બનીને પોતાના પતિને કહેવા

સૂત્રમ્

॥૩૦૦॥

આચા૦

॥૩૦૧॥

લાગી કે અમો આવી સારી રીતે રાત દિવસ જાગીને ઢોશાની ચાકરી કરીએ છીએ, છતાં આ ઢોશો બુઢ્ઢાપાથી વિપરીત બુદ્ધિવાલો બનીને ગુણોનો ચોર થાય છે, અને જો અમારા ઉપર પળ તમોને વિશ્વાસ ન હોય તો જે કોઈ વિશ્વાસવાલા હોય તેને કામ સોંપો. તેથી છોકરાઓ પળ તેજ પ્રમાણે કર્યું, અને બીજી વહુઓને કામ સોંપ્યું, પળ બીજી વહુઓએ બધાં કાર્યોને બરાબર યોગ્ય અવસરે કર્યાં, પછી પુત્રોએ ઢોશાને પૂછ્યું. ત્યારે પહેલાંથી રીસાણલો ઢોશો તેજ પ્રમાણે નિંદા કરવા લાગ્યો. અને કહેવા લાગ્યો કે મારા કહેવા પ્રમાણે આ વહુઓ પળ કામ કરતી નથી. એટલે છોકરાઓએ સ્વાતરીવાળા માણસોના વચનથી સ્વરી વાત જાણીને વિચાર્યું કે, આ ઢોશાની બરાબર ચાકરી કરવા છતાં વૃદ્ધાવસ્થાથી વ્યર્થ રોદણાં રહે છે, તેથી છોકરાઓએ પળ તેની ઉપેક્ષા કરી તેથી બીજાઓ આગળ પળ અવસર આવતાં છોકરાઓ ઢોશાની નિંદા કરવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે છોકરાઓએ તથા વહુઓએ પરાભવ કરેલો તથા સગાં વહાલાં તથા નોકરોએ અપમાન કરેલો અને તેનું વચન પળ કોઈ ન માનતું જોઈને ઘરનાં બધાં સુખીઓમાં તે એકલો દુઃખી બુઢ્ઢો પાછલી અવસ્થામાં વધારે વધારે દુઃખ જોવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે બુઢ્ઢાપાથી અશક્ત થયેલ શરીરવાળો બીજો બુઢ્ઢો માણસ પળ તરસવાને વાંકું વાલ્લવામાં અસમર્થ જેવો થતાં કાર્યને જ ચાહતા લોકોમાં પરાભવ પામે છે. કહ્યું છે કે—

“ગાત્રં સંકુચિતં ગતિર્વિગલિતા દન્તાશ્ચ નાશ ગતા, દૃષ્ટિર્નશ્યતિ રૂપમેવ હસતે વક્ત્રં ચ લાલાયતે ।
વાક્યં નૈવ કરોતિ બાન્ધવજનઃ પત્ની ન શુશ્રૂષતે, ધિક્કષ્ટં જરયાઽભિભૂતપુરુષં પુત્રોઽપ્યવજ્ઞાયતે ॥ ૧ ॥

સૂત્રમ્

॥૩૦૧॥

આચા૦

॥૩૦૨॥

શરીર સંકોચાઈ ગયું. ટાંટીઆ લથડવા લાગ્યા. દાંત પડી ગયા. આંસોનું તેજ ગયું. મોઢાંમાંથી લાલ પડવા લાગી. સગાં વહાલાં કહેલું કરતાં નથી. અને પોતાની સ્ત્રી પળ જોડતી માગણી સ્વીકારતી નથી. આ હાહાહા ! બુઢા થઈ પુરુષને અશક્ત થતાં પુત્ર પળ અપમાન કરે છે. તે કષ્ટદાઈ બુઢાપાને ધિક્કાર દો—(વિગેરે જાણવું.)

આ પ્રમાણે બુઢાપાથી હારેલાને સગાં વહાલાં નિંદે છે. અને તે પળ ગભરાઈ બે વાકળો બનીને બીજા લોકો આગળ પોતાના ઘરની નિંદા કરે છે. મૂલ સૂત્રમાં “સો વા” ઇત્યાદિ શબ્દો છે. તે પહેલાંની અપેક્ષા બીજો પક્ષ સૂચવે છે. ઇટલે એ જાણવું કે સગાં વહાલાં અપમાન કરે છે. અથવા પોતે બુઢા થતાં દુઃખને લીધે સગાં વહાલાંની નિંદા પારકા આગળ પોતે કરે છે. અથવા પોતે ગભરામણથી સગાંનું અપમાન કરે છે.

કદાચ કોઈએ પૂર્વે ધર્મ આરાધ્યો હોય તેવાનું ધર્માત્મા જીવો બુઢાપામાં અપમાન ન કરે તો પળ તેનું દુઃખ દૂર કરવાને તેઓ સમર્થ થતા નથી તેવું સૂત્રકાર કહે છે. “કે તારા છોકરા તથા વહુઓ તને તારવા માટે શક્તિમાન નથી અથવા તને શરણ આપવા યોગ્ય નથી તેમજ તું પળ તેઓને તારવાને સમર્થ નથી તેમ શરણ આપવા યોગ્ય નથી (આપદામાંથી બચાવે તે ત્રાણ છે) જેમ મહા શ્રોતવડે (પાણીના પૂરમાં સારા નાવિકને આશ્રયી જે નાવમાં બેસાય તો પાર ઉતરાય) જેનો આશ્રય લઈને બેસીએ અને ભય ન આવે તે શરણ છે કિલ્લો અથવા પર્વતને આશ્રયે વચે; અથવા શૂર પુરુષ ગામને બચાવે તે શરણ છે.

“જન્મજરામરણભયૈ, રભિદ્રુતે વ્યાધિવેદનાગ્રસ્તે । જિનવરવચનાદન્યત્ર, નાસ્તિ શરણં ક્વચિલ્લોકે ॥ ૧ ॥”

જન્મ જરા અને મરણના ભયથી પીડાઈલા અને રોગની વેદનાથી ઘેરાઈલા પુરુષને જિનેશ્વરના વચનથી બીજું કંઈ શરણ આ

સૂત્રમ્

॥૩૦૨॥

આચા૦

॥૩૦૩॥

લોકમાં ક્યાંય નથી. ઊલટું તે પીડાણી અવસ્થામાં પોતે કોઈની હાંસી કરવા યોગ્ય રહ્યો નથી. કિંતુ જગત્ તેની હાંસી કરે છે. ! જેની પારકાથી હાંસી થાય તે કેવીરીતે હર્ષ પામે (પોતે પોતાના સમક્ષ કે પાછળથી હસી ખુસીની વાત કરવા યોગ્ય નથી કિંતુ હાંસી કરવાને યોગ્ય છે. તેમ તેની સાથે ઓઢંગવા, કુદવાને, તાઢી પાડવા કે તેવો બીજો કોઈ જાતનો વાત કરવા વિગેરેનો આનંદ પણ કરવા યોગ્ય નથી તથા તેનું રૂપ વિગેરે સ્ત્રીઓને ગમતું નથી ઊલટું સ્ત્રીઓ તેની નિંદા કરે છે. અને કહે છે કે. “તું તારા આત્માને જોતો નથી ! માથું જોતો નથી ! કે જે ધોઢા વાઢ રૂપ રાખથી લેપાણ છે ! હું તારી દિકરી જેવી જુવાન છું અને તું મારી સાથે આનંદ (લગ્ન) કરવા ઇચ્છે છે. આ દુનીયામાં જાણીતું છે કે તે બુઢો સંસાર સુખને યોગ્ય નથી તેમ શરીરની શોભા કરવાને પણ યોગ્ય નથી અને કદાચ શોભા કરે તો પણ બગડી ગણી અને કરોચલી પડેલી ચામડીવાલો બુઢો શોભતો નથી. કહ્યું છે કે.

न विभूषणमस्य युज्यते न च हास्यं कुत एव विभ्रमः? । अथ तेषु च वर्त्तते जनो, ध्रुवमायाति परां विडम्बनां॥

તેને શોભા કરવી યોગ્ય નથી. તેને હર્ષ નથી અને સ્ત્રીને સુખ કરવાનો વિભ્રમ (વેષ્ટા) ક્યાંથી હોય અને તે છતાં જુવાન સ્ત્રી-ઓમાં સ્વેલવા જાય તો નિશ્ચયે મોટા અપમાનને પામે છે.

जं जं करेइ तं तं न सोहए जोव्वणे अतिक्रंते ॥ पुरिसस्स महिलियाइ, व एककं धम्मं पमुत्तुणं ॥ २ ॥

જુવાની જતાં બુઢો માણસ જે કંઈ કરે તે શોભતું નથી. ઇટલે એક ધર્મને છોડીને સ્ત્રીને સુખી કરવા જે કંઈ બુઢો કરે તે બધું નિરર્થક છે.

अप्रशस्त मूळ स्थान कहुं हवे प्रशस्त मूळ स्थान कहे छे.

સૂત્રમ

॥૩૦૩॥

આચા૦

॥૩૦૪॥

इच्चैवं समुद्रिण अहोविहाराण अंतरं च खलु इमं सपेहाण धीरे मुहुत्तमवि, णो पमायए वओ अच्चैति
જોઢવણં વ. (સૂત્ર. ૬૫)

અથવા જે કારણથી તે વહાલાંઓ સંસાર સમુદ્રથી તારવા કે બીજાના ભયથી રક્ષણ આપવા સમર્થ નથી એવું શાસ્ત્રના ઉપદેશથી ઉત્તમ પુરુષને સમજાય તો તેણે શું કરવું તે કહે છે (ઈતિ શબ્દનો ઉપર કહેલો અર્થ છે) અપ્રશસ્ત મૂઝા ગુણસ્થાન (સંસારી વિષય સુખ) માં રાચેલા જીવને બુઢાપાની અશક્તિથી વેરાતાં હર્ષના માટે કે ક્રીડાના માટે કે ભોગવિલાસ માટે અથવા શરીરની શોભામાટે યોગ્યતા નથી (પરંતુ તે તેણે પહેલેથી સમજવું જોઈએ) કે સંસારમાં જે કંઈ સુખ અથવા દુઃખ પડે છે, તે દરેક પોતાના શુભ અશુભ કર્મનું ફલ વધા પ્રાણીઓને ભોગવવાનું છે. એવું જાણીને તે સમજેલા પ્રાણીએ પૂર્વે કહેલા પહેલા અધ્યયન શસ્ત્ર પરિજ્ઞામાં બતાવેલ મહાવ્રતોમાં સ્થિર ચિત્તવાલા બનીને સાધુએ વિચારવું કે અહો (મારા પુન્ય ઉદયથી આવું નિર્મલ ચારિત્ર મલ્યું છે. એમ જાણીને) સુંદર વિહાર કરવા યોગ્ય છે.” જેમાં શાસ્ત્રમાં કહેલ સંયમ અનુષ્ઠાન છે. તેના માટે યોગ્ય વિહારમાં તત્પર બની જરા પણ પ્રમાદ ન કરે. વલ્લી તેણે વિચારવું જોઈએ કે આર્ય ક્ષેત્ર ઉત્તમ કુળમાં જન્મ વીતરાગનો ધર્મ તેના ઉપર શ્રદ્ધા અને આવાં સુંદર મહાવ્રતો વિગેરેનો સારો અવસર મને મલ્યો છે. તો કેવીરીતે પ્રમાદ થાય તેથી વિનેય (શિષ્યે) તપ સંયમમાં જરાપણ રેવદ ન પામતાં ઉપર કહેલ ઉત્તમ વસ્તુ આર્ય ક્ષેત્ર પ્રાપ્તિથી આનંદ પામીને ગુરુ શું કહે છે તે સમજે. ગુરુ કહે છે કે આ તારો યોગ્ય અવસર છે, અનાદિ સંસારમાં ઘણા ભવ ભમતાં તને ધર્મ પ્રાપ્તિ થવી ઘણી દુર્લભ છે. માટે હે ધીર! આ સારા અવસરને વિચારીને તું એક મુહૂર્ત (૪૮ મીનીટની અંદરનો

સૂત્રમ્

॥૩૦૪॥

આચા૦

॥૩૦૫॥

વચ્ચત.) પળ પ્રમાદ વશ ન થજે (મૂલસૂત્રમાં અનુસ્વારનો લોપ થયો છે. અને તે પ્રમાણે બીજું. પળ વ્યાકરણ વિરુદ્ધ આવે તો સમજી છેવું કે. માગધીમાં તથા સંસ્કૃતમાં કંઙક ભેદ છે.) અંતર્ધૂર્ત્તનો વચ્ચત વતાવવાનું કારણ ં છે કે. કેવલ્લજ્ઞાન વિનાના જીવોને સ-મય વિગેરેનું બારીક જ્ઞાન નથી તેથી તેટલો વચ્ચત વતાવ્યો. સ્વરી રીતે તો ંક સમય માત્ર પળ પ્રમાદ ન કરવો ંવો સુગુરુનો ઉપદેશ જાણવો. કહ્યું છે કે.

“સમ્પ્રાપ્ય મનુષત્વં સંસારાસારતાં ચ વિજ્ઞાય । હે જીવ ? કિં પ્રમાદાન્ન ચેષ્ટસે શાન્તયે સતતમ્? ॥ ૧ ॥

મનુષ્ય પળું પામીને સંસારની અસારતા સમજીને. પ્રમાદથી કેમ વચ્ચતો નથી તથા હે જીવ શાંતિના માટે મહેનત કેમ કરતો નથી ?

નનુ પુનરિદમતિદુર્લભ મગાધસંસારજલધિવિભ્રષ્ટમ । માનુષ્યં સ્વયોતકતલિહ્તાવિલસિતપ્રતિભમ ॥

તું જોતો નથી કે આ અતિદુર્લભ સંસાર સમુદ્રમાં ભ્રષ્ટ થણા મનુષ્યને આગીઆના કીડાના પ્રકાશવા જેવું અથવા વિજલીના જ્વકારા જેવું સારી સુખ છે.

વલી શાસ્ત્રાકાર કહે છે કે શામાટે પ્રમાદ ન કરવો? સાંભલો. તારી વય (ઉંમર) દિવસે દિવસે વ્યતીત થાય છે. જુવાની ચાલી જાય છે. ! (મૂલ સૂત્રમાં વય અને જુવાની ંક છતાં જુવાનીમાં મોહ થાય માટે તે જુદું વતાવેલું છે.) જુવાનીમાં ધર્મ અર્થ અને કામ ત્રણે સધાય છે. માટે મોહમાં ન પડતાં તેમાં ધર્મ સાધી લેવો ગુરુ કહે છે કે હે શિષ્ય! તે જુવાની જલ્દીથી જાય છે. કહ્યું છે કે.

“નદ્વેગસમં ચવલં ચ જીવિયં જોઁવણં ચ કુસુમસમં । સોઁઁવં ચ જં અણિચ્ચં તિણિણિ તુરમાણભોજાઈ” ॥

સૂત્રમ

॥૩૦૫॥

આચા૦

॥૩૦૬॥

નદીના પૂર સમાન તારું જીવિત ચપલ છે. અને જુવાની ફુલની સમાન. (જલ્દી કરમાય તેવી.) છે સંસારીક સુખ અનિત્ય છે અને તે જીવિત જુવાની અને સુખ એ ત્રણે શીઘ્ર ભોગવવાનાં છે. (જલ્દી વિતી જનારાં છે.)

આ પ્રમાણે મારીને સાધુએ વિચારવું કે વિહાર કરવો તે વધારે સારું છે. (જે સાધુઓ ચાલવાથી કંટાળી એક જગ્યાએ પડી રહેતા હોય તેમણે ઉપરનું રહસ્ય વિચારવા જેવું છે.)

પણ જે સંસારના સુખ વાંચ્છકો છે, તેઓ અસંયમ જીવિત ને સુખકારી માને છે. તેમની શું દશા થાય છે. તે સૂત્રકાર કહે છે. જીવિએ ઇહ જે પમત્તા સે હંતા છેત્તા મેત્તા લુંપિત્તા વિલુંપિત્તા ઉચ્ચવિત્તા ઉત્તાસદ્ધિત્તા, અકલંકરિસ્સામિત્તિ મણ્ણમાણે, જેહિંવા સદ્ધિં સંવસદ્ધિ તે વા ણં એગયા નિગયા તં પુર્વિં પોસેંતિ, સો વા તે નિયમે પચ્છા પોસિજ્ઞા, નાલં તે તવ તાણાએ 'વા' સરણાએ 'વા' તુમંપિ તેસિં, નાલં તાણાએ વા સરણાએ વા (સૂ. ૬૬)

જેઓ પોતાની વય વીતે છે, તેને જાણતા નથી તેઓ વિષય કષાયમાં પ્રમાદી થાય છે. તેઓ રાત દિવસ કલેશ પામતા કાલ અકાલમાં ઉદ્યમ કરી જીવોને દુઃખ આપનારી ક્રિયા (આરંભ) કરે છે. સંસારી ગુણમાં રહીને વિષયના અભિલાષમાં પ્રમાદી બની સ્થાવર અને ત્રસ જીવોના ઘાતક બને છે. (વહુ વચનને બદલે. એક વચન મૂલ સૂત્રમાં છે. તે જાતિની અપાક્ષાએ જાણવું) તથા કાન નાક વિગેરેને હેદનારા પણ છે. તથા માથું આંખ પેટ વિગેરેને ભેદનારા પણ છે. અને કપડાની ગાંઠ વિગેરેને છોડીને ચોરનારા પણ છે. ગામની લુંટ કરનારા પણ છે. તથા વિષ તથા શસ્ત્ર વડે પ્રાણ લેનારા પણ છે. અથવા દગો દેનારા પણ છે. અથવા ઢેરાઓ

સૂત્રમ્

॥૩૦૬॥

આચા૦

॥૩૦૭॥

વિગેરે મારીને ત્રાસ આપનારા પળ છે.

શિષ્ય પૂછે છે. શામાટે આવી પરને પીડા આપનારી ક્રિયા કરે છે.?

ઉત્તર—બીજો તેવું નથી કરી શકતો પણ હું બહાદુર છું એવું અભિમાન લાવીને પૈસો મેઢવવા મારવા વિગેરેની પાપ ક્રિયામાં તે જીવ વર્તે છે. વલી એ પ્રમાણે તે અતિશય ક્રૂરકર્મ કરનારો સમુદ્રને તરવાની ક્રિયા પણ કરે છે. છતાં તેના પાપના ઉદયથી કંઈ પણ ન મેઢવેલો. ગાંઠનું ગુમાવી કેવો થાય છે. (કેવું અપમાન પામે છે.) તે બતાવે છે કે જેઓની સાથે તે વસે છે, તે માતા પિતા સગાં વિગેરેનું પૂર્વે જેણે પોષણ કર્યું છે. અને આ વચ્ચે જો તે ન કમાઈ લાવ્યો હોય તો તેઓ તેનું રક્ષણ કરતા નથી અથવા સંસારી દુઃસ્વથી પાર ઉતારતા નથી. કદાચ કમાઈને લાવે અને સગાને પોષે તો તેઓ તારું રક્ષણ કરવા સમર્થ નથી તેમજ તું તેમના આલો-કના રક્ષણ માટે કે પરલોક ના મલાના માટે સમર્થ નથી. વલી એમ સમજવું કે-મહા કષ્ટથી મેઢવેલું ધન પણ સાચવી રાખ્યા છતાં રક્ષણ આપવા યોગ્ય નથી. તે બતાવે છે.

ઉવાઈયસેસેણ વા સંનિહિસંનિચઓ કિજ્જઈ, ઇહમેગોસિં અસંજયાણ ‘ભોયણા’ તઓ સે એગયા રોગ-સમુપ્પાયા સમુપ્પજ્જંતિ, જેહિં વા સઙ્કિં સંવસઈ તે વા ણં એગયા નિયગા તં પુવ્વિં પરિહરંતિ, સો વા તે નિયગે પચ્છા પરિહરિજ્જા, નાલં તે તવ તાણા’વા’સરણા’વા, તુમંપિ તેસિં નાલં તાણા’વા સરણા’વા (સૂ.૬૭)

તે ઘણું સ્વાધું (ભોગવ્યું.) હવે તેમાંનું થોડું બાકી છે. અથવા જે નથી ભોગવાયું તેનો તું સંચય કરે છે. અથવા ઉપભોગ કરવાને

સૂત્રમ્

॥૩૦૭॥

आचा०

॥३०८॥

माटे पुष्कळ सुख लेवा द्रव्यनो संचय करे छे. ते लोभीओ जीव आ संसारमां असंयत. (संसारसुखना चाहक.) ना माटे अथवा साधुनो वेश मात्र धारेला पण साधुगुणथी रहित एवाने जमाडवा माटे धन एकटुं करे छे. तेने गुरु कहे छे के ते तने अंतराय कर्मनो उदय आवतां तारी संपत्ति माटे सहायक नही थाय अथवा द्रव्य क्षेत्र काळ भावना निमित्तथी ज्यारे तने असातावेदनीयकर्मनो उदय थाय त्यारे रोगो आवतां ताव विगेरेथी तुं पीडाय छे. (त्यारे ते धन के सगां कंड पण काम लागतां नथी) ते पापी ज्यारे तेना पापना उदयथी कोढ, क्षय रोग, विगेरेथी पीडाएलो ज्यारे तेनुं नाक झरे छे. अथवा हाथ पग गळे छे. (लथडे छे.) अथवा दम चढवाथी अशक्त थतां जे सगां वहालां साथे पोते वसेलो छे ते तेना दुःखथी कंटाली भयंकर रोग उत्पन्न थतां तेने त्यजे छे. (क्षयरोगीना आश्रममां मोकळे छे.) अथवा सगांने घणो कंटालो आपे तो ते सगां तेनी घेलाइथी तेनी उपेक्षा करे. एटले बधा सगां तजीदे. अथवा न तजे तोपण ते रोगोथी बचाववा के शरणुं आपवा समर्थ नथी त्यारे रोगीए शुं करवुं! ते गुरु कहे छे के समताथी सहन करवुं.

जाणित्तु दुक्खं पत्तेयं सायं (सू. ६८)

आ प्रमाणे बुद्धिमाने दरेक प्राणीनुं दुःख के सुख तेना पुन्य पापथी आवेलुं छे. ते विचारवुं एटले ताव विगेरेनुं दुःख आवतां पोताना करेलां कर्मनुं फळ अवश्य भोगववुं पडशे. माटे हाय पीट न करवी कहुं छे के.

“सह कलेवर! दुःखमचिन्तयन्, स्ववशता हि पुनस्तव दुर्लभा । बहुतरं च सहिष्यसि जीवहे! परवशो न च तत्र गुणोऽस्ति ते ॥ १ ॥”

सूत्रम्

॥३०८॥

આચા૦

॥૩૦૯॥

હે શરીર! તું બીજો વિચાર કર્યા વિના દુઃખને સહન કર કારણકે હાલ તને સ્વચ્છતા મળી છે. તે દુર્લભ છે. પણ જો તું ઢાયપીટ કરીશ તો પરભવમાં ઘણાં દુઃખ ભોગવવાં પડશે. ત્યાં પરવચ્છતા છે. તને ત્યાં વિશેષ લાભ નથી.

અથી જ્યાં સુધી કાન વિગેરેની શક્તિ ન હણાય અને તારા સગા તને બુઢો થતાં ન નિંદે અને દયા લાવીને તારું પોષણ કરવાનો વચ્ચત ન આવે તથા ક્ષયરોગી થતાં ઘરમાંથી ન કાઢે ત્યાં સુધી તું તારો આત્માર્થ (પરલોકનું હિત) સાધી છે તે બતાવે છે.

અણભિક્કંતં ચ ચ્વલુ વયં સંપેહાણ (સૂ. ૬૯)

(મૂલ સૂત્રમાં “ચ” વિશેષ પળા પાટે છે. ચ્વલુ શબ્દનો અર્થ પુનઃ—થાય છે.) આ પ્રમાણે પોતાની ઉમર જતી જોડને સંસારી જીવ વેલો બને છે. એવું પૂર્વે કહેલું છે. માટે તે પશ્ચાતાપ ન કરવો પડે તેથી જુવાનઅવસ્થામાં બુદ્ધિથી વિચારીને આત્મહિત કરે.

પ્રશ્ન—શું જુવાનીમાંજ આત્મહિત કરવું.? કે બીજી વચ્ચતમાં પળ કરવું!

ઉત્તર—બીજાણ પળ આત્મહિત જ્યારે સમજ્યો હોય ત્યારે કરી લેવું. અર્થાત્ બોધ મલે ત્યારે ધર્મ સાધી લેવો તે બતાવે છે.

ચ્વળં જાણાહિ પંડિણ (સૂ. ૭૦)

ક્ષણ—તે ધર્મ કરવાનો સમય છે. તે આર્યક્ષેત્ર ઉત્તમ કુલ વિગેરે છે. અને નિંદાયોગ્ય, પોષણ કરવા યોગ્ય, તથા તજાવાના દોષથી દુષ્ટ છે. તેવા જરા (બુઢાપો) ચાલકપણું અથવા રોગ છે. તે ન હોય ત્યારે ગુરુ કહે છે. હે પંડિત હે આત્મજ્ઞ! તું બોધ પામ અને આત્મહિત કર અથવા ચ્વેદ પામતા શિષ્યને ગુરુ કહે છે. હે શિષ્ય! જ્યાંસુધી તારી જુવાની વીતી નથી અથવા નિંદાપાત્ર થયો નથી

સૂત્રમ

॥૩૦૯॥

આચા૦

॥૩૧૦॥

અથવા પૂર્વે કહેલા ત્રણ દોષથી રહિત છે, ત્યાંસુધી હે પંડિત શિષ્ય દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાઢ ભાવના મેદથી મિત્ર અવસરને આ પ્રમાણે તું જાણ બોધ પામ, તે વ્રતાવે છે.

દ્રવ્ય ક્ષણ તે તું જંગમપણું પામ્યો છે. પાંચ ઇન્દ્રિયો છે. ઉત્તમ કુલમાં જન્મ્યો છે. રૂપ વઢ આરોગ્ય અને આયુષ્ય સારું પામ્યો છે આ પ્રમાણે ઉત્તમ મનુષ્ય ભવ પામીને સંસાર સમુદ્રથી પાર ઉતારવા સમર્થ ચારિત્રની પ્રાપ્તિને યોગ્ય તને અવસર મલ્યો છે અને અનાદિ સંસારમાં ભમતા જીવને આ અવસર મલવો દુર્લભ છે. કારણકે ચારિત્ર મનુષ્ય જન્મમાં છે. દેવ નારકીના ભવમાં સમ્યક્ત્વ તથા જ્ઞાનના બોધ રૂપ સામાયિક છે. અને તિર્યંચમાં કોકનેજ દેશવિરતિ (શ્રાવકનાં વ્રત.) હોય છે.

ક્ષેત્ર ક્ષણ તે જે ક્ષેત્રમાં ચારિત્ર મલે તે સર્વ વિરતિ અધોલોકનાગામમાં અથવા તિર્યંચ ક્ષેત્રમાંજ છે તેમાં પળ અઢીદ્વીપ અને બે સમુદ્રમાં છે. તેમાંપણ “૧૫” કર્મ ભૂમિમાં છે. તેમાં પળ ભરતક્ષેત્રની અપેક્ષા “૨૫॥” દેશમાં ચારિત્રધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે ક્ષેત્રરૂપ અવસર દુર્લભ જાણવો બીજા ક્ષેત્રોમાં પહેલાં બેજ સામાયિક છે. બીજા ઘણા દ્વીપો અને સમુદ્રો છે. તેમાં સમ્યક્ત્વ અને શ્રુત સામાયિક છે. તથા કોઢકને દેશવિરતિનો સંભવ થાય છે.) કાઢક્ષણ—

કાઢરૂપ અવસર આ અવસર્પિણીમાં ત્રણ આરા જે સુખમ, દુઃખમ, દુઃખમ સુખમ. તથા દુઃખમ નામના ત્રણ આરામાં ધર્મ પ્રાપ્તિ છે. તથા ઉત્સર્પિણીમાં ત્રીજા ચોથા આરામાં સર્વ વિરતિ સામાયિકની પ્રાપ્તિ છે. આ નવો ધર્મ પામતા જીવઆશ્રયી કહ્યું પળ પૂર્વે ધર્મ પામેલા તો તિર્યંચ અથવા ઉર્ધ્વ તથા અધોલોકમાં તથા વધા આરામાં જાણવા. ભાવક્ષણ—

તે બે પ્રકારે છે. કર્મ ભાવક્ષણનો કર્મ ભાવક્ષણ કર્મ ભાવક્ષણ તે કર્મનું ઉપશમ થવું. ક્ષય ઉપશમ થવું અથવા સર્વથા ક્ષય થવું

સૂત્રમ્

॥૩૧૦॥

આચા૦

॥૩૧૧॥

ए ऋणमांनुं कंइपण प्राप्त थाय ते अवसर जाणवो तेमां उपशम श्रेणीमां चारित्रमोहनीयउपशम थतां अंतर्मुहूर्त्त काळ औपशमीक नामनो चारित्र क्षण थाय छे ते चारित्र मोहनीयनो क्षय थतां अंतर्मुहूर्त्तनोज छद्मस्थ यथाख्यातचारित्र नामनो क्षण थाय छे. अने क्षय उपशमवडे क्षायोपशमिक चारित्रनो अवसर छे ते उत्कृष्टथी थोडु ओळुं एवो पूर्व कोडी वर्षनो चारित्र काळ जाणवो. सम्यक्त्व क्षण ते अजघन्य उत्कृष्ट (मध्यम) स्थितिमां वर्तता आयुष्यवाळा जीवने छे.

अने बीजा कर्मोनुं पल्योपमना असंख्येय भाग ओळुं एवा सागरोपम कोडाकोडी स्थितिवाळा जीवने छे. तेनो अनुक्रम आ प्रमाणे छे. सम्यक्त्वनुं वर्णन.

ग्रंथी-(मिथ्यात्वनी चीकणा कर्मनी बंधाएली गांठ) वाळा अभव्य जीवोथी अनंत गुणवाळी शुद्धिथी शुद्ध थएल मति, श्रुत, विभंग ए ऋण ज्ञानमांथी कोइपण साकार उपयोग जे जीवने होय ते शुद्ध लेइया (तेजु, पदम, शुक्ल) मांनी कोइपण लेइयावालो जीव अशुभकर्मप्रकृतिनो चार ठाणीओ रस तेने बे ठाणीओ करीने अने शुभ प्रकृतिना बे ठाणीआ (चासणीमां जेम वधारे रसना तार पडे ते प्रमाणे कर्मना भाव होय. अने आत्मा वेदे ते ठाण कहेवाय छे.) ने चार ठाणीआवाळो करी बांधतो तथा ध्रुव प्रकृतिने परिवर्त्तमान करतो भव प्रायोग्य बांधतो जीव जाणवो. हवे ध्रुव प्रकृति बतावे छे.

ज्ञानआवरणीय पांच; तथा दर्शनावरणीय नव-मिथ्यात्वनी एक-तथा सोळ कषाय, भय, जुगुप्सा, तेजस कार्मण शरीर, वर्ण, गंध, रस स्पर्श अगुरुलघु उपघात-निर्माण अने पांच अंतराय ए बधी मलीने ४७ ध्रुव प्रकृति छे. ध्रुवनो अर्थ एवो छे के, ते हमेशां बंधाय छे. मनुष्य अथवा तिर्यंच आ बेमांथी कोइपण जीव ज्यारे प्रथम सम्यक्त्व मेळवे छे, त्यारे आ २१ प्रकृति परिवर्त्तनवाळी बांधे छे ते नीचे सुजव छे.

देवगति तथा अनुपूर्वी मली बे. तथा पंचेंद्रिय जाति वैक्रिय शरीर, अंगोपांग मली बे, तथा समचतुरस्रसंस्थान, पराघात, उ-

સૂત્રમ

॥૩૧૧॥

આચા૦

॥૩૧૨॥

ચ્છવાસ, પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ, પ્રશસ્ત ત્રસાદિ દશક, શતા વેદનિય ઁચગોત્ર મલી ૨૧ છે. પળ દેવ ઁને નારકિના જીવ મનુષ્યગતિ ઁને ઁનુપૂર્વી મલી બે. તથા ઁૌદારિક શરીર ઁંગેપાંગ મલીને બે. પહેલું સંઘયળ મલીને ઁ પાંચ સહીત શુભ બાંધે છે.

તમતમા (સાતમી નારકી.) વા઱ા તિર્યચ ગતિ તથા ઁનુપૂર્વી મલી બે તથા નીચ ગોત્ર સહીત બાંધે છે.

ઁા પ્રમાળે તેના ઁધ્યવસાય ઉત્પન્ન થતાં ઁયુષ્ય ન બાંધતો પ્રથમ ઉપર કહી ગયા તે જીવ યથા પ્રવૃત્તિ નામના કરળવઢે ગ્રંથીને મે઱વીને ઁપૂર્વ કરળવઢે મિથ્યાત્વને મેદીને ઁંતરકરળ કરીને ઁનિવૃત્તિકરળવઢે સમ્યકત્વ મે઱વે છે.

ત્યારપછી ક્રમવઢે કર્મ ઁઁછાં થતાં ચઢતા ભાવના શુદ્ધ કંઢક (શુદ્ધ ભાવના ઁંશને કંઢક કહે છે.) માં દેશ વિરતિ તથા સર્વ-વિરતિ (સાધુપળા)નો ઁવસર ઁવે છે. ઁા પ્રમાળે કર્મ ભાવ ક્ષળ કહીને નો કર્મભાવ ક્ષળ વતાવે છે.

નો કર્મભાવક્ષળ તે ઁ઱સ મોહ ઁવર્ણવાદ તથા સ્થંભ (માન વિગેરે)ના ઁભાવે સમ્યકત્વ વિગેરેની પ્રાપ્તિનો ઁવસર છે.

કારળકે ઁ઱સ વિગેરેથી ઢળાળ્લો (પ્રમાદી જીવ) સંસારથી હુટવા સમર્થ મનુષ્ય ભવ પામીને પળ ધર્મ શ્રદ્ધા વિગેરે ઉત્તમ ગુળો મે઱વતો નથી. કહું છે કે.—

“ઁ઱લસસ મોહઽવન્ના થંભા કોહા પમાય કિવિળત્તા ભયસોગા ઁન્નાળા, વિઁસ્વેવ કુઁહલા રમળા ॥ ૧ ॥

ઁ઱લસ્ય મોહ ઁવરળ (નિંદા) સ્થંભ (ઁહંકાર) ક્રોશ પ્રમાદ, કૃપળતા, ભય, શોક ઁજ્ઞાન વિક્ષેપ કુતુહલ રમળ ઁા ૧૩ કારળો (૧૩ કાઢીઁ) છે.

ઁઁહિં કારળેહિં, લઙ્ઢૂળ સુદુલ્લહંપિ માળુસસં । ન લહ઱ સુ઱ં હિઁકરિં સંસારુત્તારણિં જીવો ॥ ૨ ॥

સૂત્રમ્

॥૩૧૨॥

આચા૦

॥૩૧૩॥

તે મઢતાં જીવ પોતે મનુષ્યપણું અમૂલ્ય છે. તે મેઢવીને પળ સંસારને પાર ઉતારનાર હિતકારનાર ગુરુવાળીને પામતો નથી. આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનો ક્ષણ બતાવ્યો તેમાં ંમ સમજવું કે દ્રવ્યક્ષણમાં જંગમપણાથી શ્રેષ્ઠ મનુષ્યજન્મ અને ક્ષેત્ર ક્ષણમાં આર્યક્ષેત્ર છે. કાઢ ક્ષણમાં ધર્મ ચરણનો કાઢ છે ભાવ ક્ષણમાં ક્ષય ઉપશમ વિગેરે છે. આ પ્રમાણે સારો અવસર પામીને ધર્મ આરાધવો જોઈએ વલી કહે છે કે.

જાવ સોયપરિણાણા અપરિહીણા, નેત્તપરિણાણા, અપરિહીણા ઘાણપરિણાણા અપરિહીણા જીહ પરિણાણા
ફરિ૦ ઇચ્છેણહિં વિરુવરુવેહિં, પળાણોહિં અપરિહિણેહિં આયટ્ટં સંમં સમણુવાસિજ્ઞાસિ (સૂ.૭૧) તિવેમિ

જ્યાંસુધી આ નાશ પામનારી કાયાના અપશદ (નિમકહરમપણા)થી કાનનું જ્ઞાન (સાંમઢવું તે) બુઢાપણાના કે રોગના કારણે ઓછું ન થાય ત્યાંસુધી ધર્મ કરી લેવો.

આપ્રમાણે આંશ્વ કાન જીભ સ્પર્શના વિજ્ઞાનની શક્તિ પળ પોતાનું કામ કરવામાં નિષ્ફળ ન થાય ત્યાંસુધી પળ ધર્મ સાધવો. જો પાંચ ંદ્રિયોની શક્તિ ઓછી થશે તો ધર્મ નહીં થાય આ શક્તિ ઓછી થશે તો ંષ્ટ અનિષ્ટપણે જુદા જુદા જ્ઞાનવઢે કામ નહિ થાય માટે જ્યાંસુધી શક્તિ હોય ત્યાંસુધી આત્માનો અર્થ તે સમ્યક્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ સાધી લેવું. આ ત્રણ સીવાય વાકી વધાં અનર્થ સમજવાં અથવા આત્માને માટે જે પ્રયોજન છે. તે આત્માર્થ છે. અને તે ચારિત્રનું અનુષ્ઠાન જાણવું. અથવા “આયત” તે અપર્યવસાન (અનંતપણા) થી મોક્ષજ છે. તે મોક્ષ અર્થ છે. તેને સાધી લે. અથવા આયત્ત (મોક્ષ.) તેજ જેનું પ્રયોજન છે ંવા પૂર્વે કહેલા સમ્યક્

સૂત્રમ

॥૩૧૩॥

આચા૦

૩૧૪

દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર છે. તેમાં નિવાસ કર એટલે શાસ્ત્રોક્ત રીતિએ અનુષ્ઠાન વડે તું આરાધ, અને પછી પળ વય ન વીતી હોય તે વિ-
ચારીને અવસર મેલવીને કાન વિગેરેનું જ્ઞાન ઓછું થતું જાણીને આત્માર્થને આત્મામાં ધારણ કરજે.

અથવા તે આત્માર્થવડે એટલે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ આત્માર્થવડે આત્માને રંજીત કરજે. (તેમાં આનંદ માનજે.) અથવા આય-
તાર્થ જે મોક્ષ છે. તેને ફરીથી સંસારમાં ન આવવું પડે તે માટે શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિએ અનુષ્ઠાન કરીને આત્માવડે (મોક્ષને) પામજે.

આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે. મેં શ્રી વર્ધમાનસ્વામી પાસે અર્થથી જે સાંભળ્યું. તે હું તને સૂત્ર રચનાવડે કહું
છું. આ પ્રમાણે બીજા અધ્યાયનનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

બોજો ઉદ્દેશો.

પહેલા ઉદ્દેશાનો બીજા ઉદ્દેશ સાથે આ પ્રમાણે સંબંધ છે કે વિષય-કષાય તથા માતા-પિતા વિગેરેનો પ્રેમ વિગેરેથી જે બંધન તે
લોક છે. તેનો વિજય કરવાથી અર્થાત્ રાગ દ્વેષને છોડી સમભાવ ધારણ કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ છે. અને તેનો હેતુ ચારિત્ર છે. જેમ
સંપૂર્ણ ભાવને અનુભવે છે, એવા રૂપવાલો આ અધ્યયનનો અર્થ અધિકાર પૂર્વે કહ્યો છે, તેમાં માતાપિતા વિગેરે લોકનો વિજય કર-
વાથી રોગ અને બુઢાપાની અશક્તિથી જ્યાંસુધી અશક્ત ન થાય; તે પહેલાં આત્માર્થ તે સંયમને આરાધવો; એ પહેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું;
અને આ બીજા ઉદ્દેશમાં પણ તે સંયમને પાલતાં કદાચ તે જીવને મોહનીયકર્મનો ઉદય થવાથી અરતિ થાય; અથવા અજ્ઞાનકર્મ વિગેરે,
તથા લોભના ઉદયથી પૂર્વકર્મના દોષથી સંયમમાં સ્થિરતા ન રહે; તો ઉત્તમ સાધુએ તે અરતિ વિગેરેને દૂરકરી જેમ, સંયમમાં દૃઢતા
થાય તેમ કરવું. તે આ બીજા ઉદ્દેશમાં બતાવ્યું છે. અથવા આઠ પ્રકારના કર્મ જેમ દૂર થાય; તે આ અધ્યયનના અર્થાધિકારમાં કહ્યું

સૂત્રમ્

॥૩૧૪॥

આચાર્ય

॥૩૧૫॥

છે, તે કેવીરીતે કર્મક્ષય થાય તે બતાવે છે.

અરહં આઉટ્ટે સે મેહાવી, સ્વર્ણસિ મુકે (સૂ. ૭૨)

પૂર્વસૂત્ર સાથે એનો સંબંધ કહેવો જોઈએ તે બતાવે છે. ૭૧ માં સૂત્રમાં કહ્યું:—આત્માર્થ તે સંયમ છે. તેને સારી રીતે પાળે તે સંયમમાં કદાચિત્ અરતિ થાય; તેથી ઉપદેશ આપે છે કે, અરતિ ન કરવી; તે આ ૭૨ માં સૂત્રમાં બતાવ્યું છે.

તથા પરંપરા સૂત્ર સંબંધ આ પ્રમાણે છે. “સ્વર્ણં જાણાહિ પંડિતે.” એટલે ચારિત્રનો ક્ષણ (અવસર) મેળવીને અરતિ ન કરે; તથા પ્રથમના સૂત્ર સાથે આ સંબંધ છે. “મુઅં મે” ઇત્યાદિ મેં ભગવાન પાસે આ સાંભળ્યું છે કે, “અરહં” ઇત્યાદિકે સાધુ અરતિ ન કરે.

આ અરતિ સાધુને પાંચ પ્રકારના આચારમાં મોહના ઉદયથી કષાય, તથા પ્રેમથી એટલે માતાપિતા સ્ત્રી વિગેરેમાં સ્નેહ થતાં થાય છે, તે સમયે સંસારનો સ્વભાવ જાણેલા બુદ્ધિમાન સાધુએ તે મોહને દૂર કરવો. જો તેમ કરે તો ચારિત્ર પાળે નહિં તો શું થાય? તે કહે છે. જેમ, કંડરીકને દુઃખ થયું; તેમ, સંયમમાં અરતિ કરનારને નરકગમન છે, તથા વિષયવાંછ્છામાં રતિ દૂર કરીને સાધુની દશ પ્રકારની ગુરુની આજ્ઞામાં રહેવારૂપ વિગેરે સમાચારીમાં તે કંડરિકના માફક રતિ થાય; તો સંયમમાં અરતિ ન થાય તેજ કહે છે:—

સાધુ સંયમમાં રતિ કરે (આનંદ માને) જેથી તેને કોઈપણ પ્રકારની બાંધા (અડચણ) ન આવે; તથા આલોકમાં પણ સંયમ શિવાય બીજું સુખ છે, એવું મનમાં પણ ન લાવે. કહ્યું છે કે:—

“ક્ષિતિતલશયનં વા પ્રાન્તભૈક્ષાશનં વા, સહજપરિભવો વા નીચદુર્માષિતં વા, મહતિ ફલવિશેષે નિત્ય-

સૂત્રમ્

॥૩૧૫॥

આચા૦

॥૩૧૬॥

મભ્યુદયતાનાં, ન મનસિ ન શરીરે દુઃખ મુત્પાદયન્તિ ॥ ૧ ॥

પૃથ્વીનાં તલમાં શયન છે તુચ્છ ભિક્ષાનું ભોજન, અથવા કુદરતી લોકનું અપમાન, અથવા નીચ પુરુષોનાં મહેણાં સાંભળવાં; આટલું છતાં ઉત્તમ સાધુઓ મોટાફલ (મોક્ષને) માટે નિરંતર ઉદ્યમ કરનારા છે. તેમને મનમાં કે, શરીરમાં પૂર્વે કહેલાં કૃત્ય કંડેપણ દુઃખ ઉપજાવી શકતાં નથી. (મોક્ષાર્થી—સાધુ તેને ગણકારતા નથી.)

તળસંથારનિસર્ણોઽવિ, મુણિવરો ભટ્ટ રાગમયમોહો । જં પાવઙ્ મુત્તિસુહં, તં કત્તો ચક્કવટ્ટીવિ ? ॥ ૨ ॥”
ઘાસના સંથારે બેઠેલો જે મુનિ છે, અને તેણે રાગ-મદ, મોહ ત્યજ્યાં છે, તેવો મુનિજ મુક્તિ-સુખ પામે છે, તેવું સુખ ચક્રવર્તી પણ ક્યાંથી પામે! અહીં ચારિત્ર મોહનીયકર્મના ક્ષય ઉપશમથી જે પુરુષને ચારિત્ર મળ્યું છે, તેને પાછો મોહનો ઉદય થતાં ઘેર જવાની ઇચ્છાવાલાને આ મૂત્રવટે ઉપદેશ અપાય છે, અને તે સંબંધમાં જે કારણોથી સંયમમાંથી ભ્રષ્ટ થવાય છે, તે હેતુઓને નિર્યુક્તિકાર કહે છે.

વિઙ્ઁઉદ્દેસે અદઠો ડ, સંજમે કોઙ્ હુજ્જ અરઙ્ઁ । અન્નાણકમ્મલોભા, ઇણ્ઁહિં અજ્ઙ્ઁતથ્ઁ દોસેહિં ॥ ૧૯૭ ॥
(પહેલા ઉદ્દેશમાં નિર્યુક્તિની ગાથા ઘણી કહી; અને આ ઉદ્દેશમાં આ એકજ છે, તેથી મંદબુદ્ધિવાળા શિષ્યને આરેકા (શંકા) થાય કે, આ એક પણ પહેલા ઉદ્દેશની હશે; તે શંકા દૂર કરવા બીજો ઉદ્દેશો એવું ગાથામાં લખવું પડ્યું છે.) બીજા ઉદ્દેશમાં બતાવ્યું કે, કોઙ્ કંડરીક જેવા સાધુને ૧૭ પ્રકારના સંયમમાં મોહનીયના ઉદયથી અરતિ થાય; અને તેથી સંયમમાં ઢીલાપણું થાય; અને તે મોહનો ઉદય મનમાં રહેલા જે દોષો છે, તેનાથી થાય છે, તે દોષો અજ્ઞાન, લોભ, વિગેરે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૧૬॥

આચા૦

॥૩૧૭॥

एटले आदि शब्दथी इच्छा मदन काम विगेरे पण लेवा ते अज्ञान लोभ काम विगेरेथी साधुने अरति थाय छे. ते बताव्युं. शंका-अरतिवाला बुद्धिवानने आ ७२ मा सूत्रवडे उपदेश अपाय छे के संयममां अरति थाय तो बुद्धिवान साधुए अरति दूर करवी परंतु संसारनो स्वभाव जाणेलो आवुं कहेवाथी ते अरतिवालो थाय नही अने जो अरतिवालो थाय तो संसारनुं स्वरूप जाणनारो विद्वान न कहेवाय आ बेने परस्पर विरोध होवाथी जेम एक जग्याए छाया अने तडको न रहे ते अहीं ते बुद्धिमान न कहेवो अथवा अरतिवालो न कहेवो. कह्यं छे के.

नज्ज्ञानमेव न भवति यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः। तमसः कुतोऽस्ति शक्तिर्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम?"

जेना उदयथी राग गण (संसारप्रेम) उत्पन्न थाय छे. तेने ज्ञान न कहेवुं कारणके ज्यां सूर्यना किरणो प्रकाशीत थयां होय त्यां अंधाराने रहेवानी शक्ति क्यांथी होय? विगेरे छे.

जे अज्ञानी जीव मोहथी चित्तमां विकल्प करे ते विषयसुखथी निश्चय (नक्की) रागद्वेष विगेरे सर्व जोडलां जे संयमना शत्रु छे, तेमां रति करे अने संयममां अरति करे.

अज्ञानान्धाश्चटुलवनितापाङ्गविक्षेपितास्ते; कामे सक्तिं दधति विभवाभोगतुङ्गार्जने वा; विद्वच्चित्तं भवति हि महन्मोक्षमार्गैकतानं, नाल्पस्कन्धे विटपिनि कषत्यंसभित्तिं गजेन्द्रः ॥ १ ॥"

अज्ञानथी आंधळा थएला, सुंदर स्त्रीओना अपांगथी डामाडोळ थएला कामीओ काममां प्रेम धारण करे छे. अथवा वैभवना

સૂત્રમ

॥૩૧૭॥

આચા૦

॥૩૧૮॥

વિસ્તારને મેલવવા યાહે છે. પળ જેઓ વિદ્વાન છે, તેનું ચિત્ત મોટા મોક્ષ માર્ગમાં ંકતાન વાલું છે. કારણકે શ્રેષ્ઠ ઢાથી નાના પા-
તલા થડવાલા ઢાડની સાથે પોતાનું શરીર ઘસતો નથી.

આચાર્યનો ઉત્તર:—અમે તેને જુઢું કહેતા નથી. કારણકે, ચારિત્ર પામેલાને આ ઉપદેશ છે, અને ચારિત્રપ્રાપ્તિ જ્ઞાન શિવાય નથી; કારણ કે ચારિત્રનું કારણ જ્ઞાન છે અને કાર્ય ં ચારિત્ર છે. તથા જ્ઞાન, અને અરતિ તેને વિરોધ નથી; પરંતુ રતિનો વિરોધી અરતિ છે. તેથી સંયમમાં જેને રતિ છે, તેની સાથે અરતિ વાધારૂપ છે, પરંતુ જ્ઞાનની સાથે તેનો વિરોધ નથી; કારણકે, જ્ઞાનીને પળ ચારિત્ર મો-
હનીયના ઉપશમથી સંયમમાં અરતિ થાય છે, કારણકે, જ્ઞાન પળ અજ્ઞાનનું વાધકજ છે, પળ સંયમની અરતિનું વાધક નથી; તેજ કહું છે:-

જ્ઞાનં ભૂરિ યથાર્થ વસ્તુવિષયં સ્વસ્ય દ્વિષો વાધકં, રાગારાતિશમાય હેતુમપરં યુક્તે ન કર્તુ સ્વથમ્ । દીપો
યત્તમસિ વ્યનક્તિ કિમુ નો રૂપં સ ંવેક્ષતાં, સર્વઃ સ્વં વિષયં પ્રસાધયતિ હિ પ્રાસન્નિકોઽન્યો વિધિઃ ॥૧॥”

ઘણું જ્ઞાન છે, તે યથાર્થ વસ્તુવિષય સંબંધી છે, તે પોતાના શત્રુ અજ્ઞાનનું વાધક છે. રાગનો શત્રુ, શમ (શાંતિને) માટે વીજો હેતુ પોતે જોડતો નથી. જેમ દીવો છે તે પોતે અંધારામાં રૂપને પ્રગટ કરે છે, તેજ અહીંયા રૂપને જુઓ; કારણકે, સર્વ પ્રાસંગીક વિધિ પોતપોતાના વિષયને સાધે છે. તથા આચાર્ય કહે છે કે:—આ તમારા કાનમાં આવ્યું નથી.

‘વલવાનિન્દ્રિયગ્રામઃ, પપિઢતોઽપ્યત્ર મુહ્યતીતિ’

ઇન્દ્રિયસમૂહ વલવાન છે, અને તેમાં પંડિત પળ મુંઝાય છે, ંથી તમારું કહેવું કંડ વિસાતમાં નથી.

સૂત્રમ્

॥૩૧૮॥

આચા૦

॥૩૧૯॥

અથવા જેને અરતિ પ્રાપ્ત ન થઈ હોય; તેનેજ એમ કહેવાય છે, પણ આ ઉપદેશ સંયમ-વિષયમાં બુદ્ધિમાન પુરુષને કહેવાય કે, સંયમમાં અરતિ ન કરવી; તથા સંયમમાંથી અરતિ દુર કરનારને કેવા ગુણ મળે તે કહે છે:—

“સ્વપ્નં સિ મુક્તે” વિગેરે ચારીક કાઢને ક્ષણ કહે છે. તે ક્ષણ, જુની સાડી (વસ્ત્રને) ફાડતાં જેટલી વાર લાગે; તેથી પણ ચારીક કાઢ સમય છે. આવા સૂક્ષ્મ સંયમમાં પણ કર્મ જે આઠ પ્રકારનાં છે, અથવા સંસારબંધન છે તે બંધન નથી. ભરત મહારાજા માફક મોહ મૂકી દે, તો તેનું કલ્યાણ થઈ જાય. (કેવલજ્ઞાન પામીને મોક્ષમાં જાય;) અને જેઓ ઉપદેશ ન માને; તેઓ કંઠરીક મુનિ માફક ચાર ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે, અને દુઃખસાગરમાં ડુબે છે, તેજ કહે છે:—

અણાણાય પુટ્ટાવિ એગે નિયટ્ટતિ, મંદા મોહેણ પાડડા, અપરિગ્ગહા ભવિસ્સામો, સમુટ્ટાય લલ્લે કામે અભિગાહઈ, અણાણાણ મુણિણો પહિલેહંતિ, इत्थ મોહે પુણો સન્ના નો હવ્વાણ નો પારાણ (સૂત્ર-૭૩)

હિત માનવું અહિત છોડવું, એ જિનેશ્વરની આજ્ઞામાં છે. તેથી વિરુદ્ધ ચાલવું તે અનાજ્ઞા છે. જે પુરુષો આજ્ઞાવહાર થઈને પરિષદ અને ઉપસર્ગથી કંટાળીને, અથવા મોહનીયકર્મના ઉદયથી કંઠરીક વિગેરે મુનિઓની માફક સંયમથી ભ્રષ્ટ થાય છે, તે જડપુરુષો જે-મને કરવા ન કરવાનો વિવેક નથી; તેઓ મોહથી, અથવા અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલા છે. કહ્યું છે કે:—

“અજ્ઞાનં સ્વલુ કષ્ટં, ક્રોધાદિભ્યોઽપિ સર્વપાપેમ્યઃ। અર્થ હિતમહિતં વા ન વેત્તિ યેનાવૃતો લોકઃ ॥ ૧ ॥”

સ્વરેસ્વર, ક્રોધ વિગેરે બધાં પાપોથી પણ અજ્ઞાન મોટું પાપ છે, તે ઘણું દુઃખ આપનાર છે, તે અજ્ઞાનથી ઘેરાયેલો માણસ પોતાના

સૂત્રમ

॥૩૧૯॥

આચા૦

॥૩૨૦॥

હિત-અહિત પદાર્થને જાણતો નથી.

આ પ્રમાણે મોહથી વેરાયલો જડમાણસ ચારિત્ર પામેલો છતાં, કર્મના ઉદયથી, અથવા પરિસહના ઉદયમાં ચારિત્ર ધારણ કરેલો ચારિત્ર મૂકવા ઇચ્છા કરે છે અને બીજા સાધુઓ પોતાની રુચી પ્રમાણે વૃત્તિ રચીને જુદા જુદા ઉપાયોવડે લોક પાસેથી પૈસા ગ્રહણ કરતા છતાં કહે છે કે:-અમે સંસારથી રોદ પામેલા છીએ; અને મોક્ષની ઇચ્છાવાળા છીએ. તોપણ, તેઓ (અંતરંગત્યાગી ન હોવાથી) જુદા જુદા આરંભમાં, તથા વિષય-અભિલાષામાં વર્તે છે તે બતાવે છે.

મન, વચન અને કાયાના કર્મવડે જેનાથી વેરાય તે પરિગ્રહ છે. તે પરિગ્રહ જેમનામાં નથી; તે અપરિગ્રહવાળા અમે થઈશું; એવું બૌદ્ધમત વિગેરેના સાધુઓ માને છે, અથવા જૈનદર્શનમાં જે સાધુઓ સાધુવેષ પહેરેલો છે, તેઓ પછી ઇચ્છાનુસાર (મોઢા માણસોને ઠગીને) પરિગ્રહ ધારીને ભોગો ભોગવે છે. જે પ્રમાણે નિસ્પૃહતા ધારવી જોઈએ; તેજ પ્રમાણે બીજાં મહાવ્રતો પાઠવાં જોઈએ; એટલે જૈનેતર મતવાળા, અથવા પાસત્ય (વેષ માત્ર ધારી જૈનસાધુ) જેમ પરિગ્રહ ધારે છે તેવીરીતે મોઢેથી કહે કે, અમે સર્વ જીવોના રક્ષક (અહિંસક) છીએ; છતાં તેઓ સ્વાર્થના માટે હિંસા કરે છે, તેવીજરીતે ઉપરથી કહે છે કે:-અમે સાચું બોલીએ છીએ; અને સ્વરીરીતે તો, તેઓ જુઠું બોલે છે, જેમ ચોરી કરતા હોય; છતાં કહે કે, અમે ચોરી કરતા નથી; તેથી આવું કરનારા શૈલુષ (ઠગની) માફક બોલવાનું જુઠું, અને કરવાનું જુઠું. એવા જગતને ઠગનારા ભોગની ઇચ્છાથીજ વેષ માત્રને ધારે છે. કહ્યું છે કે:—

“સ્વેચ્છાવિરચિતશાસ્ત્રઃ પ્રવ્રજ્યાવેષધારિભિઃ ક્ષુદ્રૈઃ । નાનાવિધૈરુપાયૈરનાથવન્મુષ્યતે લોકઃ ॥ ૧ ॥”

સૂત્રમ્

॥૩૨૦॥

આચા૦

॥૩૨૧॥

પોતાની ઇચ્છા મુજબ શાસ્ત્ર બનાવનારા, અને દીક્ષામાં વેષ ધારણ કરનારા હુદ્ર મનુષ્યો જુદા જુદા ઉપાયોથી અનાથને જેમ હુંટારો હુંટે; નેમ આ મોઢા લોકોને આ સાધુઠગો હુંટે છે, તેથી આ પ્રમાણે વેષધારી સાધુઓ મેઢવેલા મોગોને મોગવે છે, અને તેવા બીજા મોગો મેઢવવા, તેવા તેવા ઉપાયોમાં વર્તે છે. તે કહે છે કે:—

વીતરાગની આજ્ઞા વિરુદ્ધ પોતાની બુદ્ધિ મુનિના વેષને લજાવનારા સંસાર સુખના ઉપાયના આરંભમાં વારંવાર લાગે છે. (મચેછે) આ વિષયસુખના અજ્ઞાનરૂપ ભાવમોહમાં વારંવાર કાદવમાં ડૂબેલા હાથી માફક બહાર પોતે પોતાને કાઢવાને સમર્થ નથી. જેમ કોઈ મહા નદીના પૂરમાં વચમાં જડને ડુબ્યો હોય તો તે જલડીથી તરવા કે સામે કિનારે આવવા સમર્થ નથી એજ પ્રમાણે કોઈપણ નિમિત્તથી પ્રથમથી ઘર સ્ત્રી પુત્ર ધન ધાન્ય સોનું રત્ન તાંબુ દાસ દાસી વિગેરે વૈભવ છોડી ત્યાગવૃત્તિ સ્વીકારીને આરાતીયતીર (પાછો આવવા કે કિનારે જવા તે સમર્થ નથી તે) સમાન ઘરવાસના સુખથી નીકળેલો સાધુ થયો અને ફરી તે વમેલા મોગને પાછો ગ્રહણ કરવા ઇચ્છા કરે તો સંયમ પળ જાય તો મોક્ષમાં જડશકે નહિ તેમ ઘરવાળાં પળ સંઘરે નહીં એટલે બંને બાજુથી જુદી પડેલી મુકતોલી માફક સાધુપણ જો સંસાર વાંછના કરે તો ન ગ્રહસ્થ રહે તેમ ન સાધુ રહે તેથી તે બંને પ્રકારે ભ્રષ્ટ છે. કહ્યું છે કે.

“इन्द्रियाणि न गुप्तानि, लालितानि न चेच्छया । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य, न भुक्तं नापि शोषितम् ॥૧॥”

જેણે ઇન્દ્રિયોને કબજે લીધો નથી અથવા ઇચ્છાનુસાર તે ઇન્દ્રિયોને વિષય સુખમાં જોડી નથી તેણે મનુષ્યપણું પામીને ન મોગ મોગવ્યા ન ત્યાગ વૃત્તિ સ્વીકારી (આ બધાનો કેહેવાનો સાર એ છેકે સાધુએ સાધુ વેષ ધાર્યા પછી ગમે તેટલાં કષ્ટ આવે; તોપણ ધીરજ રાખી સંયમ પાઢવું.)

સૂત્રમ

॥૩૨૧॥

આચા૦

॥૩૨૨॥

જેઓ ઉપર કહેલી અપ્રશસ્ત (સંસારી વિષય સુખ) રતિથી દૂર થયલા છે, અને ઉત્તમ રતિ (ચારિત્રમાં પ્રેમવાળા) છે, તે કેવા હોય છે તે બતાવે છે.

વિમુક્તા હુ તે જણા, જે જણા પારગામિણો, લોભમલોભેણ દુગુંછમાણે લદ્દે કામે નાભિ ગાહડ ૭૪

દ્રવ્યથી ઇટલે ધન સગાના અનેક રીતના પ્રેમથી મુકાયલા; અને ભાવથી વિષય કષાયથી પ્રત્યેક સમયે છુટતા સાધુઓ જે ભવિષ્યકાળમાં વધારે વધારે નિર્લોભી બને છે, તે પુરુષો સર્વ પ્રાણીને સમાનભાવે ગણી નિર્મમત્વવાળા બની (સંસારથી) પારગામી બને છે. પાર તે મોક્ષ છે, કારણકે, સંસાર-સમુદ્રના કિનારે જવાની વૃત્તિનાં કારણો જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર એ ત્રણ છે, તે ત્રણને પાર કહે છે. જેમ, લોકમાં સારા વરસાદને ચોખાનો વરસાદ કહે છે. ઇટલે કારણને કાર્યમાં સમાવ્યું; તેથી તે પ્રમાણે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનો પરે જવાનો આચાર જેમનો છે, તેઓ સંસારના મોહથી કે, વિષયકષાયથી મુક્ત થાય છે.

પ્રશ્ન:—તેઓ કેવીરીતે સંપૂર્ણ પારગામી થાય ?

ઉત્તર:—જોકે, આ લોકમાં લોભછે, તે વધાને તજવો દુર્લભ છે. જેમકે ક્ષપક શ્રેણીમાં ચઢેલા મુનિને પળ ઓછો ઓછો કરતાં જરા જરાપણ લોભ રહે છે, તેવા જરા લોભને પળ ઉત્તમ સાધુ સંતોષવડે પૂર્વના લોભને નિંદતો; અને છોડતો સામે આવતા સુંદર વિલાસોને (લોકો પ્રાર્થના કરે; છતાં પળ) સેવતો નથી જેમ મહાત્મા પોતાના શરીરમાં પળ મહત્વ રહિત થયલો છે, તે પર વસ્તુના વિષયસુખમાં લુબ્ધ થતો નથી જેમકે, બ્રહ્મદત્ત, ચક્રવર્તિએ પોતાના પૂર્વભવના ભાઈ ચિત્રમુનિને ઓઝારીને પ્રાર્થના કર્યા છતાં પળ,

સૂત્રમ્

॥૩૨૨॥

આચા૦

॥૩૨૩॥

તેણે ભોગો ન સ્વીકાર્યા.

ઉપર પ્રમાણે સુંદર ભોગો જેણે ત્યાગ્યા; તે ત્યાગવાથી વીજું પણ ત્યાગેલું જાણવું તે આ પ્રમાણે—ક્રોધને ક્ષમાથી, તથા માનને કોમલતાથી, માયાને સરલતાથી, એ પ્રમાણે બધા દુર્ગુણોને નિંદી ઉત્તમ સાધુ છોડે છે.

સૂત્રમાં લોભ લેવાનું કારણ એ છે કે, તે બધા કષાયમાં મુખ્ય છે તે બતાવે છે. તે લોભમાં પડેલો સાધ્ય અસાધ્યના વિવેકથી શૂન્ય છે તથા કાર્ય અકાર્યના વિચારથી રહિત બની ને એક ધનમાંજ દૃષ્ટિ રાખનારો જ પાપના મૂલમાં ઉભો રહીને સર્વ ક્રિયાઓ કરે છે કહ્યું છે કે.

“ધાવેઈ રોહણં તરઈ સાયરં, ભમઈ ગિરિણિગુંજેસું । મારેઈ બંધવંપિહુ પુરિસો તો હોઈ ધણલુદ્ધો ॥૧॥

જે ધનનો લોભીઓ હોય તે પહાડ ચઢે છે સમુદ્ર તરે છે પહાડની ક્ષાડીમાં ભમે છે બંધુઓને પણ મારે છે.

અડઈ વ્રહું વહઈ ભરં, સહઈ લુહં પાવમાયરઈ ધિટ્ટો । કુલ સીલ જાઈપચ્ચય, વિઈં ચ લોભહુઓ ચયઈ ॥૨॥”

ઘણું ભટકે છે ઘણોભાર વહન કરે છે ભૂખને સહે છે. પાપ આચરે છે કુલ શીલ જાતિ વિશ્વાસ ધીરજ એ બધાને લોભથી પીડા-
યેલો ઘૃષ્ટ પુરુષ ત્યજે છે.

તેથી આ પ્રમાણે ઉત્તમ સાધુએ પ્રથમથી લોભ વિગેરેથી દીક્ષા લીધી હોય અને તેવા ભોગ મલ્લતાં લાલચ થાયતો પણ મન દૃઢ કરીને લોભ વિગેરેનો ત્યાગ કરવો કેટલાક લોભ વિના પણ દીક્ષાલે છે તે બતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૨૩॥

આચા૦

॥૩૨૪॥

વિણાવિ લોભં નિવ્રજમ્મ એસ અકમ્મે જાણઈ પાસઈ, પડિલેહાણ નાવકંઘઈ, એસ અણગારિત્તિ પવુચ્છઈ, અહો ય રાઓ પરિતપ્પમાણે કાલાકાલસમુદ્ઘાઈ સંજોગટ્ટી અદ્ધા-લોભી આલુંપે સહકારે વિણિવિટ્ઠચિત્તે ઇત્થ સત્થે પુણો પુણો સે આયબલે સે નાઈબલે સે મિત્તબલે સે પિચ્છબલે સે દેવબલે સે રાયબલે સે ચોરબલે સે અતિહિબલે સે કિ-વિણબલે સે સમણબલે, ઇચ્છેણહિં વિરૂવરૂવેહિં કજ્જેહિં દંડસમાયાણં સંપેહાણ ભયા કજ્જઈ, પાવમુક્કલુત્તિ મન્નમાણે, અદુવા આસંસાણ (સૂ૦ ૭૫)

ભરતચક્રવર્તી વિગેરે કોઈ લોભના કારણ વિના પળ દીક્ષાને મેલ્લવીને અથવા સૂત્ર પાઠાંતરમાં વિણઈત્તુલોભં છે તેનો અર્થ સંજ્વલન લોભને જડમૂલથી દૂર કરીને પોતે ઘાતિ કર્મની ચોકડીને દૂર કરીને આવરણ રહિત નિર્મલ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સર્વ વિશેષથી જાણે છે અને સામાન્યથી જુદા છે. અર્થાત્ જેણે પૂર્વે બતાવેલો અનર્થોનું મૂલ જે લોભ છે. તેને તજ્યો છે તેનો લોભ દૂર થતાં મોહનીયકર્મ ક્ષય થતાં અવશ્યે ઘાતીકર્મનો ક્ષય થાય છે અને નિર્મલ કેવલજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તેથી વીજાં કર્મ જે ભવઉપગ્રાહિક છે તે પણ દૂર થાય છે (જેનાં ઘાતી કર્મ દૂર થયાં તેના અઘાતી કર્મ સર્વથા સ્વયં નષ્ટ થાય છે.) તેથી લોભ દૂર થતાં અકર્મા એવું વિશેષણ સૂત્રમાં આપ્યું છે. આ પ્રમાણે લોભતજવો દુર્લભ અને તજવાથી અવશ્ય કર્મનો ક્ષય થાય છે તેથી શું કરવું તે કહે

સૂત્રમ્

॥૩૨૪॥

આચા૦

॥૩૨૫॥

હે પ્રતિ ઉપેક્ષણા ઇટલે ગુણ દોષનો વિચાર કરી ગુણોને ગ્રહણ કરવા અને લોભ છોડવો અથવા લોભનાં કડવાં ફળને વિચારી તેના અભાવમાં જે ગુણ તેને ચાહીને તે લોભને જે ત્યજે તેનેજ અણગાર કહેવો.

અને જે અજ્ઞાનવડે મનમાં મુંઝાણલો છે તે અપ્રશસ્ત મૂઝ ગુણ સ્થાનમાં રહી વિષય કષાય વિગેરેમાં ફસેલો હોય તે દુઃખ પામે છે એ વધું ફરીથી સારો સાધુ યાદ કરે કે સંસારી જીવ અલોભને લોભ વડે નિંદે અને વિશયસુખમલ્લતાં તેને ભોગવે અને લોભને છોડી સાધુ થઈ પાછો લોભમાં ગૃહ બની બહોળા કર્મવાળો કંડ પળ જાણે નહીં તથા જુવે નહીં (કામાન્ધ જન્મથી આંધળા કરતાં પળ વધારે આંધળો છે) અને હૃદયમાં ચક્ષુ મીચાવાથી વિવેકરહિત બની ભોગોને વાંચ્છે છે. અને પહેલા ઉદ્દેશમાં જે વતાવ્યું તે અહિ જાણવું.

આ પ્રમાણે ઉત્તમ સાધુ વિચારે છે કે લોભી રાત દિવસ દુઃખ પામતો અકાલમાં ઉઠતો ભોગ વાંચ્છુક અર્થ લોભી હુંટારો વિચાર વગરનો વેલા જેવો બને છે અને પૃથ્વી વિગેરે જીવોને ઉપઘાત કરી શસ્ત્રો વારંવાર ચલાવે છે.

વલી તે પોતાની શરીર શક્તિ વધારવા જુદા જુદા ઉપાયો વડે આલોક પરલોકના સુખને નાશ કરનારી ક્રિયા કરે છે તે નીચે મુજબ છે.

માંસથી માંસ વધે તેથી પંચેન્દ્રિય જીવોને હણે છે તથા ચોરી વિગેરે કરે છે સૂત્રમાં વતાવ્યું છે એજ પ્રમાણે સંસારી જીવ સગાંને પુષ્ટ કરવા મિત્રને પુષ્ટ કરવા મથે છે ઇટલે તે શક્તિવાળાં હશે તો હું તેમની મદદથી આપદામાંથી બચીશ તથા પ્રેત્ય બલ વધારવા વસ્ત (વેટું) વિગેરેને તે હણે છે, તથા દેવબલ વધારવા (પ્રસન્ન કરવા) રાંધવા રંધાવાની ક્રિયા (નૈવેદ્ય કરે છે,) અથવા રાજાનું બલ વધારવા રાજાનું ઇચ્છિત કરે છે, અથવા અતિથીનું બલ વધારવા ચાહે છે, તે અતિથી નિઃસ્પૃહ હોય છે. કહું છે કે;—

સૂત્રમ

॥૩૨૫॥

આચા૦

॥૩૨૬॥

“તિથિપર્વોત્સવાઃ સર્વે, ત્યક્તા યેન મહાત્મના । અતિથિં તં વિજાનીયાચ્છેષમભ્યાગતં વિદુઃ ॥ ૧ ॥”

જે મહાત્માએ તિથિના, તથા પર્વના વધા મહોત્સવો તજ્યા છે, તેને અતિથિ કહેવો; અને વાકીનાને અભ્યાગત કહેવો; તેનો સાર આ છે. તેના માટે પણ પ્રાણીઓને દુઃખ ન આવવું એજ પ્રમાણે કૃપણ-શ્રમણ વિગેરેને માટે પણ જાણવું જે સંસારીજીવ વીજાઓને માટે કે, પોતાનાં આલોકનાં સુખ છે, તેના માટે જુદી જુદી જાતનાં હિંસકકૃત્યો કરી; એટલે પિંડદાન વિગેરે આવી વીજા જીવોને દુઃખ આપે છે, તેઓને અલ્પલાભને બદલે મહાન દુઃખ મળવું જાણીને ઉત્તમ પુરુષેતે પાપ ન કરવું જોઈએ. છતાં, અજ્ઞાનથી, અથવા મોહથી હળાયલો ભયથી તેવાં પાપ કરે છે, અથવા કુગુરુના ટોટા ઉપદેશથી પાપકર્મમાં પણ, ધર્મ માની દુષ્ટ કૃત્ય કરે છે, અથવા કાંઈપણ આશાથી પાપ કરે છે, તે બતાવે છે. અગ્નિ જે છ જીવનિકાયનું ઘાત કરનાર શસ્ત્ર છે, છતાં તે અગ્નિમાં પીપ્પલાનું, અરણીનું લાકડું હોમે છે, અથવા સમિત્તિ (એક જાતનું લાકડું) લાજ્ય, (ધાણી) વિગેરે નાંચે છે, અને તેમાં ધર્મ સમજે છે, તથા વાપનું શ્રાદ્ધ કરવામાં ઘેટા વિગેરેનું માંસ રાંધીને વ્રાહ્મણોને જમાડે છે, અને વધેલું પોતે ખાય છે. (આ રીવાજ ગુજરાત વિગેરે દેશોમાં નથી; પણ બંગાળ દક્ષિણ વિગેરેમાં છે.)

તે આ પ્રમાણે જુદા જુદા ઉપાયોવડે અજ્ઞાનથી હળાયલી બુદ્ધી વળા પાપથી છુટવાના વહાને દંડ મેળવવારૂપ તે તે ક્રિયાઓ પ્રાણી ઓને દુઃખ આપનારી કરે છે. અથાત્ અનેક શત કરોડની સંખ્યાના ભવમાં ભોગવવા છતાં પણ ન છુટાય તેવું અગ્રોર પાપ કરે છે, અથવા પાપથી છુટવાનું માનીને અજ્ઞાનદશાથી નવાં પાપજ બાંધે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૨૬॥

આચા૦

॥૩૨૭॥

અથવા ન મેલવેલું ફરીથી મેલવવાની ઇચ્છાથી પ્રાણીઓને દુઃખ આપી પોતે દંડ મેલવે છે તે આ પ્રમાણે:—
 આ મને બીજા લોકમાં, અથવા આલોકમાં, પછીથી કાંઈ ઝંચપદ અપાવશે; એવી ઇચ્છાથી તે પાપ કરવામાં વર્તે છે.
 અથવા પોતે ધનની આશાથી મૂઢ બનીને રાજાની સેવા કરે છે, (અને રાજાને ખુશી કરવા પ્રજાને પીડવાના અનેક પાપ કરે છે.) કહ્યું છે કે:—

આરાધ્ય ભૂપતિમવાપ્ય તતો ધનાનિ, ભોક્ષ્યામહે કિલ વયં સતતં સુખાનિ;

ઇત્યાશયા ધનત્રિમોહિતમાનસાનાં, કાલઃ પ્રયાતિ મરણાવધિરેવ પુંસામ ॥૧॥

રાજાને પ્રસન્ન કરીને તેની પાસેથી ધન મેલવીશું અને પછી અમે રોજ સુખ ભોગવીશું. આવી આશાથી ધનથી મોહ પામેલા મનવાલા માણસોને આશ્વી જીંદગી સુધીકાલ વીતી જાય છે. (પણ તેઓ ધર્મ આરાધી શક્તા નથી.)

एहो गच्छ पतोत्तिष्ठ, वद मौनं समाचर । इत्याद्याशाग्रहग्रस्तैः, क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः ॥२॥

આવ જા, પડ, ઉઠ, બોલ, ચુપ રહે આ પ્રમાણે બોલનારા ધનવાલા છે. તે ધનની ઇચ્છવાલા ગરીબોને વારંવાર રમાડે છે. આ આ પ્રમાણે સારા સાધુએ સમજીને શું કરવું તે શાસ્ત્રકાર કહે છે.

तं परिणाय मेहावी नेव सयं एएहिं कज्जेहिं दंडं समारंभिज्जा नेव अन्नं एएहिं कज्जेहिं दंडं समा-

સૂત્રમ

॥૩૨૭॥

આચા૦

॥૩૨૮॥

રંભાવિજ્ઞા, ઇણહિં કજેહિં દંડં સમારંભંતંપિ અન્નં ન સમણુજાણિજ્ઞા, એસ મગ્ગે આરિણહિં પવેઙ્ગ, જહેત્થ કુસલે નોવલિંપિજ્ઞાસિ, ત્તિવેમિ, (સૂ૦ ૭૬) લોગવિજયસ્સ વિતિઓ ઉદેસો ॥૨॥

પહેલા અધ્યયનમાં પરિજ્ઞા બતાવેલી છે. તેમાં બે પ્રકારનાં સ્વકાય અને પરકાયવાલાં દુઃખ દેનારાં શસ્ત્રને ચલાવવાં નહીં અથવા પહેલા ઉદ્દેશમાં બતાવેલ વિષય તથા માતાપિતા સંબંધી પ્રેમનું અપ્રશસ્ત ગુણમૂલ સ્થાન સમજીને તથા કાલ અકાલે રસ્થાંડવું તે સમજીને અથવા અમૂલ્ય અવસર તથા સુગુરુનો બોધ તથા પાંચે ઇન્દ્રિયોનું વિચક્ષણપણું તથા વૃદ્ધાવસ્થામાં તેની હાની વિગેરે સમજીને તથા આજ ઉદ્દેશમાં શરીર શક્તિ વધારવા અથવા સગાવહાલાંનું બલ વધારવા દંડનું લેવું (નવા પાપ બાંધવાનું) જ્ઞપરિજ્ઞાવડે જાણીને મર્યાદામાં રહેલા મુનિએ પ્રત્યાશ્રયા ન પરિજ્ઞાવડે પાપ કૃત્ય છોડી દેવા તે બતાવે છે.

પોતે જાતે શરીર શક્તિ વધારવાનાં કે બીજાં દુષ્ટ કૃત્યો કરવા વડે જીવોને દુઃખ ન આપે તેમ હિંસા જુઠ વિગેરે પાપ કૃત્ય બીજા પાસે ન કરાવે, અથવા પાપીઓને મન વચન અને કાયાથી કોઈ પણ રીતે સહાયતા કે અનુમોદના ન કરે.

આવો સર્વ જીવને અભયદાન દેવાનો ઉપદેશ તીર્થંકરે કર્યો છે. તેવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે.

જ્ઞાન વિગેરેથી યુક્ત ભાવમાર્ગે જેનાથી કોઈ પણ જાતનું દૂષણ કે દંડ કે પાપ લાગવાનાં નથી તે મન વચન અને કાયાએ કરી કરવો કરાવવો અને અનુમોદવો જોઈએ તેમ કરનારા આર્ય પુરુષો છે. ઇટલે જેટલા પાપ ધર્મ છે. તેમને છોડી સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ માર્ગમાં જે જીવો જોડાયેલા છે તેઓ સંસાર સમુદ્રથી કિનારે પહોંચેલા અને ઘાતીકર્મનો અંશ પણ નાશ કરનાર જીવો સંસારની

સૂત્રમ્

॥૩૨૮॥

આચા૦

॥૩૨૯॥

અંદર રહેલા બધા ભાવોને જાણનારાં સર્વજ્ઞ તર્થંકર પ્રભુએ દેવ મનુષ્યની સભામાં બધાએ સમજી શકે તેવી તથા બધાના મનના સંશય છેદનારી વાણીવડે આ માર્ગ કહ્યો છે. પોતે તે પ્રમાણે વર્તેલા છે એવો આ માર્ગ જાણીને ઉત્તમ પુરુષે ઉપર વતાવેલાં પાપ કૃત્યોને છોડીને બધાં તત્ત્વ જાણીને પોતાનો આત્મા પાપોમાં ન લેપાય તેમ સર્વ પ્રકારે કરવું. આ પ્રમાણે હું કહું છું બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો. હવે ત્રીજો ઉદ્દેશો કહે છે.

બીજા ઉદ્દેશાની સાથે ત્રીજાનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે. ગયા ઉદ્દેશામાં કહ્યું કે સંયમમાં દૃઢતા કરવી અને અસંયમમાં ઉપેક્ષા કરવી અને તે બન્ને પળ કષાય દૂર કરવાથી થાય તેમાં પળ માન ઉત્પત્તિના આરંભથી ઉંચ ગોત્રમાં જન્મે છે તે ઉત્થાપેલો (અહંકારી) થાય તેથી તે દૂર કરવા કહેવાય છે તેથી બીજા અને ત્રીજાનો આ સંબંધ છે કે બુદ્ધિમાન સાધુ રાગ દ્વેષમાં ન લેપાય તેજ પ્રમાણે બુદ્ધિમાન સાધુ ઉંચ ગોત્રના અધિમાનમાં પળ ન લેપાય શું માનીને અહંકાર ન કરવો તે સિદ્ધાંતકાર વતાવે છે.

સે અસહં ઉચ્ચાગોએ અસહં નીઆગોએ, નો હીણે નો અહરિસે નોડપીહએ, ઇય સખાય કો ગોયાવાઈ કો માળાવાઈ? કંસિ વા એગે ગિજ્ઞા, તમ્હા નો હરિસે નો કુપ્પે, મૂળેહિં જાણ પડિલેહ સાયં સૂ. ૭૭

આ સંસારી જીવ અનેક વાર માન સત્કારને યોગ્ય એવા ઉંચ ગોત્રમાં આવ્યો છે તથા અનેકવાર નીચ ગોત્રમાં જ્યાં લોકો નિંદે તેવામાં પળ પોતે જનમ્યો છે તે કહે છે. નીચ ગોત્રના ઉદયથી અનન્તકાલ તિર્યંચગતિમાં સંસારી જીવ રહેલ છે ત્યારપછી મટકનો જીવ નામ કર્મની ૯૨ ઉત્તર પ્રકૃતિના કર્મવાળો બની તેવા તેવા અધ્યવસાયે ઉત્પન્ન થયેલો આહારક શરીર તેનું સંઘાત બંધન

સૂત્રમ્

॥૩૨૯॥

આચા૦

॥૩૩૦॥

અંગોપાંગ દેવગતિ તથા અનુપૂર્વી મલી બે તથા નરકગતિ અને અનુપૂર્વી મલી બે એ વૈક્રિય ચતુષ્ઠય (ચોકઠું) એ ૧૨ કર્મ પ્રકૃતિને નિર્લેપ કરીને (દૂર કરીને) વાકીની ૮૦ પ્રકૃતિવાલો બની તૈજસ અને વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થયો ત્યારપછી મનુષ્યગતિ તથા અનુપૂર્વી મલી બે તે દૂર કરીને ઊંચ ગોત્રને પલ્યોપમના અસંખ્યેય ભાગવડે ઉદ્ધલ કરે છે. એથી તૈજસ વાયુકાયનો પહેલો ભાંગો થયો. તે આ પ્રમાણે નીચ ગોત્રનો બંધ, અને ઉદય પળ અને તેજ કર્મની સકર્મતા (સત્તા) છે. ત્યાંથી નીકળીને બીજી કાયના એકેન્દ્રિયમાં આવીને ઉપજે તો, તેજ ભાંગો થાય; અને ત્રસકાયમાં પળ અપર્યાપ્તઅવસ્થામાં પળ તેજ ભાંગો યાય; અને જ્યાંસુધી ઊંચ ગોત્રનો નિર્લેપ ન થાય; તો બીજો ચોથો એમ બે ભાંગા થાય તે બતાવે છે. નીચ ગોત્રનો બંધ, અને ઉદય, તથા તેજ કર્મપણાથી સત્તાથી ઉભયરૂપે બીજો ભાંગો થાય; તથા ઊંચ ગોત્રનો બંધ નીચ ગોત્રનો ઉદય, અને સત્કર્મપણું બન્ને રૂપે છે. એ ચોથો ભાંગો છે, પળ વાકીના ચાર ભાંગા નથીજ થતાં: કારણકે:—તિર્યચયોનિમાં ઊંચ ગોત્રના ઉદયનો અભાવ છે. તેજ ઊંચ ગોત્રના (અહંકારથી) ઉદ્ધલન-વડે કલંકવાળા ભાવમાં આવેલો જીવ અનંતકાલ સુધી એકેન્દ્રિયમાં રહે છે, અથવા ઉદ્ધલન થયા વિના તિર્યચમાં અનંત ઉત્સર્પિણી, અને અવસર્પિણી રહે છે.

પ્રશ્ન—આવલિકાના સંખ્યેય ભાગ સમય સંખ્યાવાળા પુદ્ગલ પરાવર્ત એમ જોડે; પળ પુદ્ગલપરાવર્ત કેમ જોડે ?

આચાર્યનો ઉત્તર:—જેઓ ઔદારિક, વૈક્રિય તૈજસ ભાષાઅનાપાન, (શ્વાસોશ્વાસ) મન=(આ છ થાય છે, પળ સાત લખેલ છે. આહારક એ ટીકામાં લખવું રહી ગયું છે.) કર્મસપ્તકથી સંસારના વચલા ભાગમાં પુદ્ગલો આત્માની સાક્ષે એકમેકપણે પરિણમેલા છે, તે

સૂત્રમ્

॥૩૩૦॥

આચા૦

॥૩૩૧॥

પુદ્ગલ પરાવર્ત છે, એવું કેટલાક આચાર્ય કહે છે.

બીજા આચાર્યનો મત એવો છે કે, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવ, એમ ચાર ભેદે વર્ણવે છે, અને આ પ્રત્યેક પળ બાદર, અને સૂક્ષ્મ એમ બે ભેદે અનુભવે છે, તથા દ્રવ્યથી બાદર જે ઔદારિક, બૈક્રિય, તૈજસ કાર્મણના ચતુષ્ટય (ચોકડાવડે) સર્વ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરીને છાંડી દીધા ત્યારે થાય છે, અને સૂક્ષ્મ છે, તે એક શરીરવડે બધા પુદ્ગલો સ્પર્શવાળા થાય ત્યારે જાણવું.

(૨) ક્ષેત્રથી બાદર જ્યારે ક્રમ, અને ઉત્ક્રમવડે મરતાં જીવને બધા લોકાકાશના પ્રદેશ સ્પર્શવાળા થાય ત્યારે હોય છે, અને સૂક્ષ્મ તો ત્યારેજ જાણવો કે એક વિવક્ષિત આકાશચંદ્રમાં મરેલો, જ્યારે તેના પ્રદેશોની વૃદ્ધિ થાય ત્યારે સર્વે લોકાકાશને વ્યાપ્ત થાય ત્યારેજ જાણવું.

(૩) કાલથી બાદર જ્યારે ઉત્સર્પિણી, અને અવસર્પિણીના જેટલા સમયો છે, તેટલા ક્રમ, અને ઉત્ક્રમવડે મરણ પામવાવડે સ્પર્શ કરે છે ત્યારે જાણવું; પળ સૂક્ષ્મ તો, ઉત્સર્પિણીના પ્રથમ સમયથી આરંભીને ક્રમવડે સર્વ સમયો મરનારા જીવે બધા સ્પર્શ કર્યા હોય ત્યારે જાણવું

(૪) ભાવથી બાદર જ્યારે અનુભાગના બન્ધના અધ્યવસાયના સ્થાનો ક્રમ અને ઉત્ક્રમ વડે મરેલા જીવથી વ્યાપ્ત થાય ત્યારે કહે છે.

અનુભાગના બન્ધના અધ્યવસાયનું પ્રમાણ પ્રથમ સંયમ સ્થાનના અવસરમાં કહી ગયા છીએ અને સૂક્ષ્મ તો જગન્ય અનુભાવ બંધના અધ્યવસાય સ્થાનથી આરંભીને જ્યારે બધામાં પળ ક્રમે કરીને મરેલો થાય ત્યારે જાણવું તેથી આ પ્રમાણે કલંકી ભાવને પામેલો અથવા બીજો કોઈ જીવ નીચ ગોત્રના ઉદયથી અનંત કાલ સુધી પળ તિર્યંચમાં રહે છે. મનુષ્યમાં પળ નીચ ગોત્રનાજ ઉદયથી તેવા

સૂત્રમ

॥૩૩૧॥

આચા૦

॥૩૩૨॥

નિંદનીય સ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા કલંકવાલો જીવપણ બેઈન્દ્રિય વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થયેલો પહેલા સમયમાં પર્યાપ્તિના ઉત્તર કા-
ઠમાં ઁચ ગોત્ર બાંધીને મનુષ્યમાં અનેક વાર ઁચ ગોત્ર મેઢવે છે. ત્યાં ત્રીજા ભાંગામાં રહેલો અથવા પાંચમા ભાંગામાં ઉત્પન્ન થ-
યેલો છે તે આ પ્રમાણે છે.

નીચગોત્ર બાંધે છે. અને ઁચગોત્રનો ઉદય હોય છે. અને કર્મપણું (સત્તા) બન્નેનું છે તે ત્રીજો ભાંગો અને પાંચમા ભાંગામાં ઁચ-
ગોત્ર બાંધે છે તથા તેનોજ ઉદય છે. અને સત્કર્મપણું (સત્તા) બન્નેનું છે છઢ્ઢો અને સાતમો ભાંગો તો જે બંધથી ઉપરત (દૂર) થયોહોય
તેને થાય છે અને તેનો વિષય ન હોવાથી તે બંનેનો અધિકાર નથી. તે બંને બંધના ઉપરમાં ઁચગોત્રનો ઉદય થાય છે અને સકર્મ
પણું બંનેમાં કાયમ છે તે છઢ્ઢો ભાંગો થયો અને સાતમો ભાંગો શૈલેશી અવસ્થામાં દ્વિચરમ (છેલા સમયના અગાડીના સમયમાં) નીચ-
ગોત્ર ઁવપાવે છે તે ઁચગોત્રનો ઉદય હોય તેનેજ છે. અને સત્તા પળ ઁચગોત્રની છે. આપ્રમાણે ઁચ નીચ ગોત્રમાં રહેલા જીવે અહંકાર
ન કરવો જોઈએ તેમ દીનતા પળ ન કરવી જોઈએ.

ઁચ અને નીચ તે બંને ગોત્રનો બંધ અધ્યવસાય સ્થાનના કંડકો સમાન છે. સૂત્રમાં વતાવે છે કે.

ળો હીણે, ળો અઈરિત્તે જેટલાં ઁચ ગોત્રમાં અનુભાવ વન્ધના અધ્યવસાયના સ્થાન કંડક છે તેટલાંજ નીચગોત્રમાં પળ છે
અને તે સર્વે અનાદિ સંસારમાં આ જીવે વારંવાર અનુભવેલાં છે. તેથી ઁચગોત્રના કંડકના અર્થપણે જીવ હીણો પળ નથી તેમ વધારે
પળ નથી ંજ પ્રમાણે નીચગોત્ર કંડકમાં પળ સમજવું તે સંવન્ધમાં “ નાગાર્જુનીયા ” આ પ્રમાણે કહે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૩૨॥

આચા૦

॥૩૩૩॥

“एगमेगे खलु जीवे अईअद्धाए असइं उच्चागोए असइं नीआ गोए, कंडगट्टयाए नो हीणे नो अइरित्ते”

एक एक जीव भूतकालमां अनेकवार उंच नीच गोत्रमां आव्यो अने उंच नीचना अनुभाग कंडकनी अपेक्षाए हीन के अति-रिक्त नथी तेज कहे छे. उंच गोत्र कंडकवालो एक भविक अथवा अनेक भविकमांथी नीच गोत्रना कंडको ओछां नथी तेम बधारे पण नथी. एवुं समजीने अहंकार के दिनता न करवी. (अर्थात् समाधि राखवी तेज साधुपणुं छे.) ते बतावे छे. कारण के उंच नीच स्थानमां कर्मना वशथी उत्पन्न थाय छे. तेज प्रमाणे बळ-रूप-लाभ विगेरे मदना स्थानोनुं असमंजसपणुं (अस्थिरता) समजीने साधुए थुं करवुं ते कहे छे. जाति विगेरेनो कोइ पण मद साधु न वांच्छे अथवा तेवी इच्छा पण न करे कारणके उंच नीच स्थानमां आ जीव घणीवार उत्पन्न थयो, एवुं समजीने कोण गोत्रनो-के-माननो अभीलाषी थाय. ! अर्थात् मासं उंच गोत्र बधा लोकोने माननीय छे. तेवुं बीजानुं नथी. एवुं क्यो बुद्धिवान मनुष्य माने. !

में तथा बीजा जीवोए उंच अने नीच ए बधां स्थानोने अनेकवार पूर्वे अनुभवेलां छे तेज प्रमाणे गोत्रना निमित्ते मान-वादी कोण थाय. अर्थात् जे संसारना स्वरूपने सारी रीते जाणे छे, ते अहंकारी न थाय वली अनेकवार ते स्थानो पूर्वे अनुभवे छते हमणां एकाद उंच गोत्र विगेरे अस्थिर स्थानकमां आवतां राग विगेरेना विरहथी गीतार्थ थएल कोण ममत्व करे !

एनो भावार्थ आ छे. के कर्मनुं परिणाम जेणे जाण्युं छे तेवो मुनि आ सेवाने धारण करे. ग्रद्धपणाने क्यारे योजे के जो पूर्वे तेणे तेवुंन मेळव्यं होय तो. पण खरीरीते तेणे घणी वखत उंचगोत्र विगेरे मेळव्युं छे. तो ते उंचगोत्रना लाभथी के अलाभथी

सूत्रम

॥३३३॥

आचा०

॥३३४॥

अहंकार, दीनता, न करवां तेवुं सूत्रमां कहुं छे. कारण के अनादि संसारमां भटकता जीवे भाग्यने आधारे घणी वार उंच नीच गोत्रनां स्थान अनुभवेलां छे. तेथी कोइ वस्तु उंच नीच गोत्र मेळवीने डाहो पुरुष जे खराब तथा सारी वस्तुने ओळखे छे ते उंच गोत्र विगेरेथी अहंकार न करे. कहुं छे के:—

“सर्व सुखान्यपि बहुशः प्राप्तान्यटता मयाऽत्र संसारे । उच्चैः स्थानानि तथा, तेन न मे विस्मयस्तेषु ॥१॥

बधां ए सुखोनेमें आ संसारमां भमतां मेळव्यां छे. उंच स्थान पण मेळव्यां छे, तेथी हवे मने तेनामां कांइ आश्चर्य जोवामां आवतुं नथी. जइ सोऽवि णिज्जरमओ पडिसिद्धो अट्टमाण महणेहिं । अवसेस मयट्टाणा, परिहरि अट्टा पयत्तेणं ॥२॥

जो के, निर्जराने माटे उंच गोत्रना मदनो निषेध कर्यो छे, तोपण आठ मानने मथनारा साधुओए प्रयत्नवडे बीजां मदस्थान पण त्यागी देवां. तेजप्रमाणे नीच गोत्रमा के निंदनीक स्थानमां उत्पन्न थइने दीनता न करवी. तेज सूत्रमां कहुं छे के:—“नो-कुप्पे” भाग्यवशथी लोकमां निंदनीक जाति कुळ रूप बळ लाभ विगेरेमां ओछापणुं पामीने साधुए क्रोध न करवो मनमां विचारवुं के मारे नीच स्थान अथवा बीजाना हलका शब्द सांभळीने मारे दुःख शा माटे मानवुं, में पूर्वे तेवुं घणीवार अनुभव्युं छे तेथी दीनता न करवी कहुं छे के.

“ अवमानात्परिभ्रंशाद्वधबन्धधनक्षयात् । प्राप्ता रोगाश्च शोकाश्च जात्यन्तरशतेष्वपि ॥ १ ॥

अपमानथी नीच दशा थवाथी अथवा वध बन्ध के धनना क्षयेथी माणसे खेद न करवो कारण के पूर्वे आ जीवे रोग शोक

सूत्रम्

॥३३४॥

આચા૦

॥૩૩૫॥

જુદી જુદી જાતિમાં સેકડોવાર ભોગવ્યા છે.

સંતે ય અવિભ્દહૃડં અસોદૃડં પંડિણ ય અસંતે । સક્કા હુ દુમોવમિઅહિઅણ હિઅં ધરંતેણ ॥ ૨ ॥

પંડિત પુરુષે પ્રાપ્તિમાં આશ્ચર્ય ન કરવું; અને અપ્રાપ્તિમાં નાસ્તુશ થવું નહિ. ક્ષાઢની ઉપમાવાળા હૃદયવદે હિતને ધારનારા પુરુષને શક્ય છે. (ક્ષાઢ બધાં દુઃખ સહે; પણ ત્યાંથી સ્વસે નહિ; તેમ હૃદય સ્થિર કરી દુઃખસુખ સહેવાં.)

હોઝુણ ચક્કવટ્ટી, પુહૃવૈ વિમલપંડરચ્છત્તો । સો ચેવ નામ ભુજ્જો અણાહસાલાલઓ હોઈ ॥ ૩ ॥

ચક્રવર્તિ કે, પૃથ્વીપતિ નિર્મલ સફેદ છત્રને ધરનારો પહેલાં પોતે બન્યો; અને તેજ પુરુષ પોતે રહેનારો (તેજ જન્મમાં) અનાથ આશ્રમમાં ભાગ્યવશથી બને છે. અથવા એક જન્મમાં જુદી જુદી અવસ્થાની નીચ-ઉંચપણાની સ્થિતિ કર્મવશથી અનુભવે છે, તેથી ઉંચ-નીચ ગોત્રની કલ્પના મનમાંથી કાઢીને તથા બીજા પણ મનના વિકલ્પ દૂર કરીને શું કરવું ? તે કહે છે:—

જીવોને સંસારમાં આવાં ઉંચ-નીચ પદ હમણા થાય છે. પછીથી થવાનાં છે, અને પૂર્વે થયાં છે, એવું વિચારીને શિષ્યને ગુરુ કહે છે કે:—તારી તીક્ષ્ણ બુદ્ધિથી જાણ કે, જીવને કર્મવશથી સુખ આવે છે, તેમ દુઃખ પણ આવે છે, તથા તેનાં કારણો પણ વિચાર, (જીવે જેવાં પુન્ય પાપ કર્યા હોય; તેવાં સુખદુઃખ મળે છે.)

વ્હીઅવિગાન પળે પ્રણીઓ સુખને ઇચ્છે છે. અહીંયાં જીવજંતુ પ્રાણી વિગેરે શબ્દોપયોગ લક્ષણવાળાં દ્રવ્યના મુખ્ય શબ્દોને છોડીને “ સત્તાવાચિ ” શબ્દ “ ભૂત ” શબ્દને લેવાથી એમ સૂચવ્યું કે, જેમ આ ઉપયોગ લક્ષણવાળો પદાર્થ અવશ્ય સત્તાને ધારણ

સૂત્રમ

॥૩૩૫॥

આચા૦

॥૩૩૬॥

કરે છે, તે સુખને વાંછે છે, અને દુઃખને ધિક્કારે છે, સુખ પુન્યના ઉદયથી છે, તેથી એમ જાણવું કે, વધી પળ શુભ પ્રકૃતિઓ પુન્યના ઉદયથી છે જેથી શુભ નામ ગોત્ર આયુષ્ય વિગેરે કર્મ પ્રકૃતિઓને દરેક જીવ ચાહે છે અને અશુભને નિંદે છે આ પ્રમાણે છે તો શું કરવું તે કહે છે.

સમિષ્ણ ણ્યાણુપસ્સી, તં જહા—અન્ધત્તં વહિરત્તં મૂયત્તં કાણત્તં કુટત્તં ખુજ્જત્તં વડ્ઢત્તં સામત્તં સબલત્તં

સહ પમાણં અણેગરુવાઓ જોણીઓ સંઘાયઈ વિરૂવરૂવે ફાસે પરિસંવેથઈ (સૂત્ર ૭૮)

અથવા શુભ અશુભ કર્મ વધા જીવોમાં જોડેને ઢાહ્યા પુરુષે તે જીવોને અપ્રિય હોઈ તેવું કૃત્ય ન કરવું એવો શાસ્ત્રકારનો ઉપદેશ છે, આ સંબન્ધમાં “ નાગાર્જુનીયા ” કહે છે.

“પુરિસેણં સ્વલુ દુઃખુવ્વેઅ સુહેસણ”

જીવ દુઃખને કાઢવા તથા સુખને મેળવવા ઇચ્છે છે. તેથી જીવની પ્રરૂપણા કરવી અને તે પૃથ્વી પાણી વાયુ અગ્નિ વનસ્પતી સૂક્ષ્મ વાદર વિકલ પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી અસંજ્ઞીપર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા વિગેરે પહેલા અધ્યયનમાં બતાવ્યા છે અને તે દુઃખને છોડવાની ઇચ્છા-વાલા તથા સુખને મેળવવાની ઇચ્છાવાલા જીવોનું પોતાની ઉપમાએ માનતા સાધુએ પોતાના સુખના માટે જીવોને દુઃખ આપવાનું હિંસા વિગેરે સ્થાન છોડવા ઇચ્છતા પુરુષે પંચ મહાવ્રતોમાં પોતાનો આત્મા સ્થાપન કરવો, અને તે મહાવ્રતો પૂરાં પાળવા માટે ઉત્તર ગુણો પણ પાળવા જોઈએ તેજ વાત આ સૂત્રમાં લાવ્યા છે, તે કહે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૩૬॥

આચા૦

॥૩૩૭॥

પાંચ સમિતિથી બનેલો હવે પછી કહેવાતા શુભ અશુભ કર્મનું સ્વરૂપ જાણે ઇટલે અંધપણું બહેરાપણું મુંગાપણું કાળાપણું અને કુંટપણું વિગેરે કર્મનાંજ ફલ છે. તે જીવોમાં સાક્ષાત્ જોઈને પોતે સમજે, કે હું દુઃખ બીજાને આપીશ, તો તે મને પણ ભોગવવું પડશે તે સુલાસાવાર કહે છે.

હવે સમિતિનું વર્ણન કહે છે.

સમ્ ઉપસર્ગ ઇ. ધાતુ અને તિ. પ્રત્યય લાગવાથી સમિતિ શબ્દ બન્યો છે. અર્થાત્ સમ્યક્ વર્તન તે સમિતિ છે. તેના પાંચ ભેદ છે. (૧) ઇર્યા સમિતિ તે જોઈ વિચારી પગલું ભરવાનું છે, જેથી બીજા જીવોની તથા પોતાની રક્ષા થાય, (જોઈને ચાલેતો, પગ નીચે કીડી વિગેરે મરે નહીં, તેમ ઠોકર પણ ન લાગે) આ અહિંસા નામના પહેલા મહાવ્રતને ટેકો આપનાર છે. તેથી અહિંસા બરોબર પડે છે. (૨) ભાષા સમિતિ તે અસત્ય અદિતકારક વચન રોકવા માટે છે, અર્થાત્ સાધુએ બીજું મહાવ્રત પાઠવું જોઈ વિચારીને બોલવું. તથા (૩) ઇષણા સમિતિ તે સાધુને કોઈનું પણ ચોરીને કે પૂછ્યા વિના કાંઈ પણ ન લેવું-તે ત્રીજું મહાવ્રત પાઠવા માટે છે, ઇટલે નિર્દોષ ભોજન વિગેરે દિવસના પ્રકાશમાં માલીકની રજા લઈ વાપરવાનું છે. બાકીની બે સમિતિઓ. (૪) આદાન-ઇટલે વસ્તુ લેવી-મુકવી તે સમિતિ તથા (૫) ઉત્સર્ગ-ઇટલે શરીરમાંથી કે મકાન વિગેરેમાંથી નીકળતો મઝ વિગેરે યોગ્ય સ્થાને નાંખવો કે જેથી બીજાને પીડા ન થાય, તે ચતુર્થ મહાવ્રતમાં સર્વોત્તમ અહિંસા નામના પહેલા મહાવ્રતની સિદ્ધિ માટે છે, આ પ્રમાણે પંચ મહાવ્રતો મેળવીને પાંચ સમિતિ પાઠતા સાધુને બીજા જીવોનું સુખ વિગેરે દેખાય છે, અથવા જે રીતે પોતે બીજાનું મહું ચાહનારો થાય છે તે સૂત્ર વહેજ બતાવે છે અંધપણું વિગેરે જે જે વિરુપ રૂપોમાં સંસારી જીવો સંસારમાં ભ્રમણા કરતા ઘણી અવસ્થાઓ ભોગવે છે. તે બતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૩૭॥

આચા૦

॥૩૩૮॥

તેમાં એકેન્દ્રિય બેએન્દ્રિય ત્રેન્દ્રિય એ આંખ વિનાના દ્રવ્ય અને ભાવ અંધા છે (આપણી માફક તેમને આંખો જોવાની નથી) તથા ચૌરેન્દ્રિયવાલાથી જોવાની આંખો છતાં ધર્મના અભાવે મિથ્યાદૃષ્ટિઓ ભાવ અંધા છે. (સારા માઠાનો તેમને વિવેક નથી) કહું છે કે.

“एकंहि चक्षुरमलं सहजो विवेकस्तद्वद्भिरेव सह संवसतिर्द्वितीयम्;

एतद्वयं भुवि न यस्य स तत्त्वतोऽन्धस्तस्यापमार्गचलने खलु कोऽपराधः ॥१॥

જેને નિર્મલ ચક્ષુ સમાન સ્વભાવિક વિવેક છે અને તેવા વિવેક સાથે એમને સોબતરૂપ વીજું નેત્ર છે, આ બન્ને ચક્ષુ જેમને નથી તે હૃદયના આંધળા કુમાર્ને જાય તો તે બીચારાનો સ્વરેસ્વર શું અપરાધ છે :

જે વીતરાગનો ધર્મ પામેલા છે તેઓ સમ્યક્ દૃષ્ટિ છે. તેમને કોઈપણ કારણે આંખનું તેજ નાશ પામ્યું હોય તે દ્રવ્યઅંધા જાણવા પણ સ્વરા દેખતા કોને કહેવા કે જે દ્રવ્યથી પણ આંધળા નથી અને ભાવથી પણ આંધળા નથી અર્થાત્ આંખે જુએ છે, અને વિવેકથી વર્તે છે.

તેથી દ્રવ્ય અને ભાવથી ભિન્ન એવું બન્ને પ્રકારનું જેને અંધપણું છે, તે એકાન્તથી દુઃખ આપનારું છે. કહું છે કે.

“जवन्नेव मृतोऽन्धो, यस्मात्सर्वक्रियासु परतन्त्रः । नित्यास्तमितदिवाकर, स्तमोऽन्धकाराणवनिमग्नः !१।

જીવતાંજ મુવા જેવો આંખથી આંધળો છે. કે તે બીચારો બધી ક્રિયામાં પરતંત્ર છે. જેને ચક્ષુ નથી તેને હમેશાં સૂર્ય અસ્ત થઈ જાય છે. અને પોતે અંધકારના સમુદ્રમાં ડુબ્યો છે.

लोकद्वयव्यसनवह्निविदीपिताङ्गमन्धं समीक्ष्य कृपणं परयष्टिनेयम् ॥

સૂત્રમ્

॥૩૩૮॥

આચા૦

॥૩૩૧॥

કો નોદ્વિજેત ભયકૃજનનાદિવોગ્રાત્કૃષ્ણાહિનૈકનિચિતાદિવ ચાન્ધગર્તાત્? ॥૨॥”

આલોક પરલોકમાં દુઃખના અગ્નિમાં બઢતા અંગવાલો તથા પારકાની લાકડીએ દોરાતા દુઃખી આંધળાને જોડને કોણ રેદ ન પામે? અથવા ભયને પમાડનાર એવો ભયંકર કાઢો સાપ અંધારાની રાડાવાઢી જગ્યામાં જે એક દષ્ટિએ કરડવાની ર્છાવાલો બેઢેલો છે તેને જોડને તેના આગઢ જતાં જેવો ભય લાગે છે, તેવી રીતે અંધપણના રાડાનું દુઃખ કોને ભયંકર ન લાગે? જેમ ઉપર આંધળાનું દુઃખ વતાવ્યું તે પ્રમાણે કેટલાક જીવો કર્મના વશથી વહેરાપણું ભોગવે છે, અને જેને સારા કે માઢા વિવેકનું ધાન નથી તે આ લોક પરલોકનું જે સારું ફઢ છે તેની ક્રિયા કરવાને તે અશક્ત છે કહું છે કે—

“ધર્મશ્રુતિ શ્રવણમઢ્ઢલવર્જિતો હિ, લોકશ્રુતિશ્રવણસંવ્યવહારવાહ્યઃ ॥

કિં જીવતીહ વધિરો? ભુવિ યસ્ય શબ્દાઃ, સ્વપ્નોપલબ્ધ ધન નિષ્ફલતાં પ્રયાત્નિ? ॥૧॥

ધર્મનાં વચન સાંભલવાના કલ્યાણથી દૂર થયેલ તથા લોકના વચન સાંભલવાના વહેવારથી વહાર થયેલ છે તે વહેરો આ દુનીયામાં કેમ જીવે છે.? કે જેને કહેલા શબ્દો સ્વપ્નમાં મેઢવેલા ધનની માફક નિષ્ફઢતાએ જાય છે.

સ્વકલત્રવાલપુત્રકમધુરવયઃશ્રવણવાહ્યકરણસ્ય । વધિરસ્ય જીવિતં કિં, જીવન્મૃતકાકૃતિધરસ્ય ॥૨॥

પોતાની સ્ત્રી તથા નાના પુત્રનાં મધુર વચન સાંભલવાથી વિમુઢ એવા વહેરાનું જીવિત જીવતો છતાં પણ મરેલાનો આકાર ધર-

સૂત્રમ

॥૩૩૧॥

આચા૦

॥૩૪૦॥

નારનું કંઈ ગણત્રીમાં છે ? (નકામું છે.)

આ પ્રમાણે મુગાંને પળ એકાંત દુઃખનો સમૂહ ભોગવવાનું છે. કહું છે કે:—

“દુઃખકરમકીર્તિકર, મૂકત્વં સર્વલોકપરિભૂતમ્ । પ્રત્યાદેશં મૂઢાઃ કર્મ્મ કૃતં કિં ન પશ્યન્તિ ? ॥૧॥”

દુઃખને કરનાર અપજશવાલું સર્વલોકમાં નિંદા પાત્ર મુંગાપણું છે, તે પોતાનાકર્મોનું કરેલું ફળ બીજાને ભોગવાતાને મૂઢો કેમ જોતા નથી ? (પોતે પાપ કરશે તો, તેવું ફળ ભોગવવું પડશે.)

તેજ પ્રમાણે કાળાપણું પણ દુઃખરૂપે છે. કહું છે:—

“કાળો નિમગ્ન વિષમોન્નતદૃષ્ટિરેકઃ શક્તોવિરાગજનને જનનાતુરાણામ્ ॥

યો નૈવ કસ્યચિદુપૈતિ મનઃપ્રિયત્વમાલેખ્યકર્મ્મલિખિતોઽપિ કિમુ સ્વરૂપઃ ?

વિષમસ્થાનમાં ડુબેલો, જેને એકજ દૃષ્ટિ (આંખ) છે. જે પોતે કાળો હોવાથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન કરવામાં શક્તિવાન છે, અને જન્મદુઃખીઓમાં તે છે પોતે કોઈનાં પણ મનને વહાલો લાગતો નથી. આલેખવા જોગ કર્મથી લેવાયો છતાં; જે બીજાને વહાલો ન લાગે; તેનું સ્વરૂપ ગઈ ગણત્રીનું છે ?

આ પ્રમાણે કુંટપણું ઇટલે, જેના હાથપગ વાંકા હોય; અથવા ઠીંગળાપણું હોય; અથવા જેની પીઠ વડની (સુંધાના) આકારે હોય; તથા રંગે કઢો હોય; તથા સવલ્લપણું હોય. આવું સ્વાભાવિક કદરૂપું શરીર હોય અથવા પછવાડે કર્મના વશથી તેવો થાય;

સૂત્રમ્

॥૩૪૦॥

આચા૦

॥૩૪૧॥

તો, ઘણું દુઃખ ભોગવે છે.

બઢી પ્રમાદથી ઇટલે, વિષયક્રીડાના કારણે સારાં કામમાં ઇટલે, ધર્મમાં પ્રમાદ કરવાથી સંકટ, વિકટ શીત, ઝૂળા વિગેરે, અનેક ભેદવાઢી યોનીમાં પોતે ભ્રમણ કરે છે, અથવા પ્રથમ બતાવેલી ચોરાશીલાખ જીવાયોનીમાં ઇકસરખું ભ્રમણ કરે છે. અને નવાં નવાં આયુષ્યો બાંધીને તેમાં જાય છે. અને તે યોનીઓમાં જુદી જુદી જાતનાં દુઃખોને અનુભવે છે, તેજ પ્રમાણે ંચગોત્રનો અ-હંકાર કરવામાં ઇનાળા ચિત્તવાઢો અથવા નીચ ગોત્રના કારણે દીન બનેલો, અથવા આંધઢો બહેરો થવા છતાં અઢ્ઢાની જીવ પોતે પોતાનું કર્તવ્ય નથી જાણતો તથા પૂર્વે કરેલાં કર્મનું આ ફઢ છે, તે જાણતો નથી. તથા સંસારની બુરી દશાને ઢૂલી જાય છે. અને હિત-અહિતને વિસારે છે. તેમજ ંચિત વાતને ગણતો નથી. તે તત્વને ઢુલેલો મૂઢ બનેલો હોય તેજ ંચ ગોત્ર વિગેરેમાં અહંકાર કરે છે. તેજ કહે છે—

સે અબુઢ્ઢમાણે હઓ વહણ જાઈમરણં અણુપરિયટ્ટમાણે, જીવિયં પુઢો પિયં ઇહમેગેસિં
માણવાણં સ્વિત્તવત્થુમમાયમાણાણં આરત્તં વિરત્તં મણિકુંડલં સહ હિરણ્ણેણ ઇત્થિયાઓ પ-
રિગિઢ્ઢતિ, તત્થે વ રત્તા, ન ઇત્થ તવો વા દમો વા નિયમો વા દિસસઢ, સંપુણ્ણં બાલે જી-
વિંકામે લાલપ્પમાણે મુઢે વિપ્પરિયાસમુવેઢ ॥ (સૂ૦ ૭૧)

સૂત્રમ

॥૩૪૧॥

આચા૦

॥૩૪૨॥

પૂર્વે કહેલાં ઉંચગોત્રનો અભિમાની અથવા આંધળાં, બહેરાં વિગેરેનાં દુઃખને ભોગવતો; અથવા કર્મવિપાકને ન જાણતો હત ઉપહત છે એટલે, જુદીજુદી જાતના રોગથી શરીરે પીડાતાં હણાયલો છે, તથા બધા લોકમાં પરાભવ પામવાથી ઉપહત છે, અથવા ઉંચગોત્રના અહંકારથી ઉચિત કાર્યને છોડવાથી વિદ્વાન પુરુષોના મુશ્વથી, જેનો અપયશ પડવો પડવાથી તે હણાયલો છે, તથા અભિમાન કરવાથી અનેક ભવમાં અશુભકર્મ બાંધીને, નીચગોત્રના ઉદયને અનુભવતો ઉપહત છે, અને તે દુઃખથી મૂઢ બને છે, તે દરેક જગ્યાએ જોડવું.

તેજ પ્રમાણે જાતિ (જન્મ-મરણ) એ વસ્ત્રને “પાણી કાઢવાના રેંટના ન્યાયે” નવા નવા જન્મ-મરણનાં દુઃખસંસારના મધ્યમાગમાં રહીને તે જીવ ભોગવે છે, અથવા ક્ષણેક્ષણે ક્ષયરૂપ આવીચીમરણથી દરેક ક્ષણે જન્મ તથા વિનાશને અનુભવતો દુઃખસાગરમાં ડુબેલો સઘલું નાશવંત છતાં, તેને નિત્ય માનીને: જેમાં હિત થવાનું છે તેને પણ અહિત માની વિમુશ્વ થાય છે. (ધર્મ, જે સુખને આપનાર છે, તે ધર્મને છોડી દુઃખ આપનાર વિષયમાં સ્વેચ્છા છે.) કહું છે કે:—

આયુષ્યને નિત્ય માનીને અથવા, અસંયમજીવિત દરેક પ્રાણીને વધારે વહાલું છે. એટલે આ સંસારમાં અજ્ઞાન અંધકારથી હણા-ણા ચિત્તવાલા મનુષ્યને તથા બીજા પ્રાણીઓને વિષય રસમાં જીવવું વહાલું છે, તે વતાવે છે.

આયુષ્ય વધારવા માટે રસાયણ વિગેરે ક્રિયાઓ બીજા જીવોને જે દુઃખ કરનારી છે તેને કરે છે. તથા ચોખ્ખા વિગેરેનું ક્ષેત્ર સ્વેદાવે છે. ધોળાંઘર (હવેલીઓ) વિગેરે બંધાવે છે. તથા આ મારાં છે. એમ માનીને તેના ઉપર વધારે પ્રેમ કરે છે. તથા થોડાં રંગેલાં અથવા જુદી જુદી જાતનાં રંગેલાં અથવા વગર રંગેલાં વસ્ત્રો તથા રત્નોના કુંડલો તથા સોનું તથા સ્ત્રી વિગેરે મેલવીને તેમાં એટલે ઉપર

સૂત્રમ્

॥૩૪૨॥

આચા૦

॥૩૪૩॥

કહેલી રમણીય વસ્તુઓમાં મૂઢ થઈ જાય છે. તે મૂઢપુરુષો દુઃખ આવતાં ગમરાય છે. અથવા તેમની શરીર શક્તિ બરોબર હોય ત્યારે તેઓ ધર્મ વિગેરેને ઉત્તમ બોલતા નથી પણ તપ તે અણસણ વિગેરે તથા “ ઇન્દ્રિયોનું દમન તથા અહિંસાનો નિયમ ફલવાળો નથી એમ તેઓ ઉલટું બોલે છે. તે બતાવે છે, તપ નિયમ ધારણ કરેલા ધર્મી જીવને તેઓ કહે છે. કે” આ તપ વિગેરેનું ફલ ભવિષ્યમાં નથી. ફક્ત આલોકમાં કાયાને દુઃખ અને ભોગ વિગેરેથી દૂર રહેવું એ તમને ઠગવા માટે ગુરુઓએ સ્વોટું બતાવેલું છે.

વલી વીજા જન્મમાં સુખ મળશે. એ પણ સ્વોટો ગુરુએ ભ્રમ આપેલો છે. કારણકે હાથમાં આવેલા ભોગો તથા સુખો ભોગવવાં છોડીને ભવિષ્યમાં સુખની આશા કરવી એ વધારે પાપરૂપ છે તેથી વર્તમાનનું સુખ ચહાનાર સંસારી જીવો (ગુરુના વચનોને ઝંચા મૂકી) ભોગ ભોગવવામાં એક પુરુષાર્થ માની અવસરે અવસરે સંપૂર્ણ ભોગોને ભોગવતો અજ્ઞાની જીવ લાંબા આયુષ્યને ઇચ્છતો ભોગોને માટે અતિશય કુવચન બોલતી વચન દંડનું પાપ બાંધે છે. એટલે જે માણસ એમ બોલે કે તપ તથા ઇન્દ્રિય દમન અથવા અહિંસાદિક નિયમ ફલવાળું નથી એવું બોલનારો મૂઢ તત્ત્વને ન જાણનારો હત ઉપહત થઈ જાય નવાં નવાં જન્મ ભરણ કરી જીવિત ક્ષેત્ર સ્ત્રી વિગેરેમાં લો-લુપ બની તત્ત્વમાં વિમુક્ત અને અતત્ત્વમાં તત્ત્વ માનીને હિત અહિતની બાબતમાં પણ ઉલટો ચાલે છે. તે બતાવે છે.

દારાઃ પરિભવકારા બન્ધુજનો બન્ધનં વિષં વિષયાઃ । કોઽયં જનસ્ય મોહો ? યે રિપવસ્તેષુ સુહૃદાશા ॥૧॥

સ્ત્રીઓ અપમાનને કરનારી, વંધુજન બંધન સમાન તથા ઇન્દ્રિયોના વિષયો વિષ સમાન છે. છતાં માણસને આ કેવો મોહ છે કે જે સ્વરે સ્વરા શત્રુ છે. તેમાં મિત્રપણાની આશા રાખે છે. પણ જેઓ શુશ કર્મ ઉપાર્જન કરીને મોક્ષની ઇચ્છાવાળા બનેલા છે તે કેવા છે તે બતાવે છે.

સૂત્રમ

॥૩૪૩॥

आचा०

॥३४४॥

इणमेव नावकंखति, जे जणा धुवचारिणो । जाइमरणं परिन्नाय, चरे संकमणे दढे (१)
 नत्थि कालस्स णागमो, सब्बे पाणा पियाउया, सुहसाया दुक्खपडिकूला अप्पियवहा
 पियजीविणो जोविउकामा, सब्बेसिं जीवियं पियं, तं परिगिज्झ दुपयं चउप्पयं अ-
 भिजुंजिया णं संसिंचिया णं तिविहेण जाऽपि से तत्थ मत्ता भवइ अप्पा वा बहुया
 वा, से तत्थ गड्ढिण चिट्ठइ, भोअणाए, तओ से एगया विविहं परिसिट्ठं संभूयं महो-
 वगरणं भवइ, तंपि से एगया दायाया वा विभयंति, अदत्तहारो वा से अवहरति,
 रायाणो वा से विलुंप्पंति, नस्सइ वा से विणस्सइ वा से, आगारदाहेण वा से डज्झइ
 इय, से परस्सऽट्ठाए कूराइं कम्माइं बाले ठकुवमाणे तेण दुक्खेण सं मूढे विप्परिया-
 समुवेइ, मुणिणा हु एयं पवेइयं, अणोहंतरा एए नो य ओहं तरित्तए, अतीरंगमा
 झए नो य तीरं गमित्तए, अपारंगमा एए नो य पारं गमित्तए, अयाणिज्जं च आ-
 याय तंमि ठाणे न चिट्ठइ, वितहं पप्पऽखेयन्ने तंमि ठाणंमि चिट्ठइ (सू० ८०)

सूत्रम्

॥३४४॥

આચા૦

॥૩૪૫॥

જેઓ ધ્રુવચારી ઇટલે મોક્ષનું કારણ જ્ઞાન વિગેરે છે તેને મેઝવવાના સ્વભાવવાળા છે તેવા ધર્માત્માપુરુષો ઉપર કહેલા અસાર જીવિતક્ષેત્ર ધન સ્ત્રી વિગેરેને ચહાતા નથી.

અથવા ધ્રુતચારી ઇટલે ધ્રુત તે ચારિત્ર તેમાં રમણતા કરનારા છે. અર્થાત્ ચારિત્ર લઈ તેને પૂર્ણ પાઠી મોક્ષ મેઝવે તે સંસારને ચહાતા નથી વલી ભોગના અભાવે જ્ઞાન મેઝવીને જન્મમરણના દુઃખને જાણીને તેવા પુરુષે. સંક્રમણ (ચારિત્ર) માં રમણતા કરવી એવું શિષ્યને ગુરુ કહે છે કે વિશ્રોતમિકા રહિત અથવા પરિસહ ઉપસર્ગ આવતાં તારે કંટાઝવું નહીં અથવા હે શિષ્ય તું શંકા રહીત મન-વાળો થઈ સંયમમાં રહે ઇટલે શિષ્યે તપ દમન નિયમ વિગેરે આલોકમાં જે કષ્ટ છે. તે પરમવનું અનંતુ સુખ આપશે એવું નિઃશંકપણે માનીને ધર્મમાં આસ્થા રાખે; અને તે તપ નિયમ વિગેરે કરે; અને તેથીજ પોતે તપના પ્રભાવથી રાજા-મહારાજાઓને પણ પૂજવાયોગ્ય થાય છે.

જેણે વિષય કષાયને જીત્યા છે, તેવા તપસ્વી શાંત પુરુષને અહીં જે સુખરૂપ ફલ મળ્યું છે, તથા તેણે બધા જોડકાંને દૂર કરી સમભાવ મેઝવ્યો છે, તેવા પુરુષને પરલોક કદાચ ન હોય; તોપણ તેનું કંઈ બગઝતું નથી. (ઉપશમભાવમાં અહીંજ અનંતુ સુખ છે, તેને પરલોકના સુખની ઇચ્છાજ નથી. કહ્યું છે કે:—

“સંદિગ્ધેऽપિ પારે લોકે, ત્યાજ્યમેવાશુભં બુધઃ ! યદિ નાસ્તિ તતઃ કિં સ્યાદસ્તિ ચેન્નાસ્તિકો હતઃ॥૧॥”

પરલોક છે કે નહિ ? એવી એવી શંકાવાળા લોકમાં પંડિત પુરુષોએ પાપને છોડવુંજ જોઈએ; જો પરલોક નથી; તો, તેનું શું બગડવાનું છે ? અને પરલોક છે તોપણ, તેનું શું બગડવાનું છે ? એથી પરલોક ન માનનારો નાસ્તિક હોય. અર્થાત્ પાપને કરનારો

સૂત્રમ

॥૩૪૫॥

આચા૦

॥૩૪૬॥

આલોકમાંજ નાસ્તિક કેદમાં પડી દુઃખ ભોગવે છે, તોપણ તેની આશા પુરાતી નથી; અને આસ્તિક ભોગને રોગ માની તેની આશા મૂકે છે, તો તે દેવની માફક પૂજાય છે. તેથી ગુરુમહારાજ શિષ્યને કહે છે કે તમારે પોતાના વશમાં રહેલું સંયમ સુખ મેઢવવામાં દૃઢ રહેવું. પળ આવું ન વિચારવું કે થોડા વર્ષ પછી અથવા વૃદ્ધાવસ્થામાં ધર્મ કરીશ. કારણ કે મૃત્યુનું આવું અનિશ્ચત છે કે હમણા મૃત્યુ નહિ આવે. કારણ કે સોપક્રમ આયુષ્યવાળા જીવને કોઈ અવસ્થા ઈવી નથી કે—જેમાં કર્મરૂપી અગ્નિમાં પડનારા લાલના ગોળા માફક જીવ પીગળી ન જાય. કહું છે કે—

શિશુમશિશું કઠોરમકઠોરમપણ્ડિતમપિ ચ પણ્ડિતં, ધીરમધીરં માનિનમમાનિનમપગુણમપિ
ચ વદુગુણમ્ । યતિમયતિં પ્રકાશમવલીનમચેતન મથ સચેતનં, નિશિ દિવસેઽપિ સાન્ધ્ય
સમયેઽપિ વિનશ્યતિ કોઽપિ કથમપિ ॥૧॥”

વાલક, જુવાન, કઠોર કોમલ, મૂર્ખ, પંડિત ધીર, અધીર, અહંકારી દીન ગુણ રહિત, ઘણા ગુણવાળો, સાધુ, અસાધુ, પ્રકાશવાળો અપ્રકાશવાળો, અચેતન, સચેતન, અર્થાત્ જેટલા જીવો સંસારમાં છે. તે વધા કાલ (મૃત્યુ) થી દિવસમાં, રાત્રીમાં અથવા સંધ્યાના સમયમાં પળ કોઈ રીતે નાશ પામે છે. તેથી મૃત્યુના સર્વેને કડવાપણાને સમજીને ઉત્તમ પુરુષે અહિંસા વિગેરે મહાવ્રતોમાં સાવચેત થવું જોઈએ. શા માટે તે કહે છે.

“ સઢ્ધે પાળા પિયાડયા ”

સૂત્રમ્

॥૩૪૬॥

આચાં

॥૩૪૭॥

एटले सूत्रमां वताव्या प्रमाणे वधा जीवोने पोतानुं आयुष्य प्रिय छे.

शंका—सिद्धने आयुष्य प्रिय नथी, तेथी तमारा कहेवामां दोष आवशे.

उत्तर—एटला माटेज अमे मुख्य शब्द जीवने न वापरतां प्राण शब्द वापर्यो छे. अने तेथी प्राण धारण करनार संसारी जीवज लेवा. तेथी तमारो बांधो नकामो छे.

“ सव्वे पाणा पियायया ”

આ પાઠ છે. એટલે આયુષ્યને બદલે આયત શબ્દ છે અને તેનો અર્થ આત્મા છે.

કારણ કે તે અનાદિ અનંત છે. અને વધાને પોતાનો આત્મા વહાલો છે. અને સુખની વાંછા દુઃખનો નાશ કરવાની અભિલાષા છે. કહું છે કે—

सुहसाया दुक्खपडिकूला.

આનંદરૂપ—સુખ છે, તેનો સ્વાદ કરવો તે સુખ ભોગવવાની ઇચ્છાવાળા જાણવા. અને અસાતા તે દુઃખ. તેના દ્વેષી જાણવા; તથા પોતાનો ઘાત કરે; તો, પોતે અપ્રિય માને છે, તથા જીવિતને પ્રિય માને છે, એટલે દીર્ઘ આયુષ્ય વાંછે છે, અને તે પણ અસંયમ જીવિત વાંછે છે. એટલે દુઃખમાં પીડાઈને પણ, અંતદશામાં પણ જીવવાને ઇચ્છે છે કહું છે કે:—

‘, રમઙ્ગ વિહવી વિસેસે ઠિતિમિત્તં થેવ વિત્થરો મહર્હ । મગ્ગઙ્ગ સરીર મહણો, રોગી જીણ્ઞ ચ્ચિય કયત્થો ॥૧॥’

વૈભવવાળો વિશેષ વૈભવમાં રમે છે. થોડાવાળો પણ રહેવાને ઇચ્છે છે. નિર્ધન પણ પોતાનાં શરીરને સંભાળે છે. રોગી પણ જીવ-

સૂત્રમ

॥૩૪૭॥

આચા૦

॥૩૪૮॥

વામાં કૃતાર્થ માને છે.

તેથી આ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણી સુખના જીવિતના અભિલાષી છે: અને સંસારી-નિર્વાહ આરંભ વિના નથી; અને આરંભ છે, તે પ્રાણીને ઉપઘાત કરનાર છે, અને પ્રાણીઓને પોતાનું જીવિત વધારે વહાલું છે, તેથી વારંવાર ગુરુમહારાજ ઉપદેશ આપે છે કે—દરેકને સર્વથા ઇન્દ્રિયોના વિષય વહાલા છે, અને તેથી વિષયોને ધ્યાનમાં રાખીને શું કરે છે ? તે કહે છે. બે પગવાળા દાસ દાસી ચાર પગવાળા ગાય ઘોડા વિગેરે ઉપભોગમાં લઈને; ધનનો સંચય કરીને મન, વચન, અને કાયાથી કરવું કરાવવું; અને અનુમોદનાવડે પોતાનાં મનુષ્ય-જન્મમાં જે કંઈ જીંદગી પરમાર્થમાં ગુજારવી જોઈએ; તેને બદલે તેને આરંભમાં એટલે પાપકર્મમાં રોકીને વ્યર્થ કરે છે. તે વચ્ચે અર્થમાં શુદ્ધ થયેલો પોતે કલેશને ગણતો નથી. ધનને રક્ષણ કરવાનો પરિશ્રમ વિચારતો નથી; તથા તેની ચંચળતાને ધ્યાનમાં લેતો નથી, તેના નકામાપણાને વિસરે છે. (ધનના અપાયો ભૂલીને લાભજ નજરે જુએ છે, અને પાપમાં રક્ત રહે છે.) કહ્યું છે કે—

કૃમિકુલચિત્તં લાલાક્ષિન્નં વિગન્ધિ જુગુપ્સિતં, નિરુપમરસપ્રીત્યા શ્વાદન્નરાસ્થિ નિરામિષમ ॥

સુરપતિમપિ શ્વા પાર્શ્વસ્થં સશાઙ્કિતમીક્ષતે, ન હિ ગણ યતિશ્ચુદ્રો લોકઃ પ્રરિગ્રહફલગુતામ્ ॥૧॥

કૃમિના સમૂહથી વ્યાપ્ત અને લાલચી ભરેલું દુર્ગંધવાળું નિંદનીક એવું માંસ વિનાનું હાડકું મોઢામાં મમરાવતો અધિક સ્વાદ તેમાં માનતો કુતરો-પાસે ઉમેલા ઇન્દ્રને પણ શંકાથી જુએ છે. (કે રચેને મારું હાડકું ઇન્દ્ર લઈ ન જાય.) આ ઉપરથી નિશ્ચય એમ જણાય છે કે શુદ્ધ જંતુ છે. તે પોતાની સંઘરેલી વસ્તુની અસારતા જાણતો નથી. તે પૈસાને શા માટે ટાળે છે, તે કહે છે. ભોજનને માટે—

સૂત્રમ્

॥૩૪૮॥

આચા૦

॥૩૪૯॥

ઉપભોગને માટે-ધનને ઇચ્છી તેવી તેવી ક્રિયામાં વર્તે છે. ઇટલે અવલગન. (બીજાનો આશરો લેવા) વિગેરેની ક્રિયા કરે છે. તેમાં લાભાંતરાય કર્મના ક્ષય ઉપશમમાં જુદીજુદી જાતનું મળેલું અને વાપરતાં બચેલું સાચવવા મહાન ઉપકરણ મેળાં કરે છે.

અને કોઈ પાપીને તેવા લાભનો ઉદય ન હોય, તો ધનની ઇચ્છાએ તે રંક મનુષ્ય સમુદ્ર ઓઢંધે છે, પહાડ ચઢે છે. સ્વાણ સ્વોદે છે, ગુફામાં પેસે છે, પારાનો રસ બનાવી તેના વડે સુવર્ણ સિદ્ધિ (કીમીયો) કરવા ચાહે છે. રાજાનો આશ્રય લે છે, સ્વેતી કરાવે છે, આ બધી ક્રિયામાં પોતાને અને પરને દુઃખ આપવા વડે પોતાના સુખના માટે મેળવેલું ધન પોતે કષ્ટ કરેલું હોય છતાં કોઈ વસ્તુ તેના પાપના ઉદયથી તેના પીતરાઈઓ તેમાં ભાગ પડાવે છે. અથવા દગાથી લે છે. ચોરો ચોરે છે. રાજાઓ દંડે છે. અથવા પોતે રાજના ભયથી જંગલમાં નાસી જાય છે. અથવા તેનું જુનું ઘર પડી જાય છે. અથવા અગ્નિથી બઢતાં ધન નાશ પામે છે. હુંટાઈ જાય છે; આવાં ઘણાં કારણોથી અર્થ નાશ પામવાનો છે. ઇથી ઉપદેશ કરે છે કે, હે શિષ્ય ! અર્થનો મેળવનારો બીજાનાં ગઢાં રેસનારો પાપ કરીને આજ્ઞાની જીવ તે ધનથી સુખ ભોગવવાને બદલે દુઃખ ભોગવતાં મુઢ બનીને ઘેલો થાય છે. અને તેથી વિવેક નાશ થવાથી કાર્ય-અકાર્યને માનતો નથી. તેજ તેની વિરૂપતા છે. કહું છે કે—

“રાગદ્વેષભિભૂતત્વા, ત્કાર્યાકાર્ય પરાઢ્મુખઃ । ઇષ મૂઢ ઇતિ જ્ઞેયો, વિપરીતવિધાયકઃ ॥૧॥

રાગદ્વેષથી ઘેરાવાથી કાર્ય અકાર્યના વિચારમાં શૂન્ય ઇવો વિપરીત કાર્ય કરનારો મૂઢ માણસ જાણવો.

આ પ્રમાણે મૂઢપણાના અંધકારમાં છવાયાથી જેને આલોકના માર્ગનું જ્ઞાન નથી ઇવા સુખના અર્થો છતાં દુઃખને પામે છે.

સૂત્રમ

॥૩૪૯॥

આચા૦

॥૩૫૦॥

તેથી સર્વજ્ઞ વચન રૂપ દીવાને બધા પદાર્થનું સ્વરૂપ સ્વરેસ્વરું બતાવનાર જાણીને ગુરુ કહે છે. હે મુનિઓ તેનો આશ્રય તમે લ્યો.

મેં આ મારી બુદ્ધિથી નથી કહું. એવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે, ત્યારે કોણે કહું ? તે કહે છે.

ત્રણે કાલમાં જગત વિદ્યમાન છે. એવું જે માને તે મુનિ જાણવા અને તે ત્રણે કાલનું જ્ઞાન જેને હોય તે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર છે. તેમણે કહું છે. તેઓએ અનેકવાર પોતાના પુન્ય વળથી ડુંચ ગોત્ર વિગેરે મેલવ્યું છે. અથવા પ્રકર્ષથી અથવા પ્રથમથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં જ બધા જીવો પોતાની ભાષામાં સમજે તેવાં વચનવડે તેમને ઉપદેશ કર્યો છે. તે કહે છે.

અનોઘ-ઓઘ બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યઓઘ તે નદીનું પૂર વિગેરે છે. અને ભાવઓઘ તે આઠ પ્રકારનું કર્મ અથવા સંસાર છે. તે આઠ કર્મથી સંસારી જીવ અનંત કાલ ભમે છે. તે ઓઘને જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રરૂપી વહાણમાં બેઠેલા મુનિઓ તરે છે. અને જેઓ નથી તરતા તે અનોઘંતરા છે, અર્થાત્ જેઓ મુનિ ધર્મ પાળે છે તેઓ તરે છે, અને જેઓ તે ધર્મને છોડી વિષયના લાલચુ બને છે, તે જૈનેતર અથવા જૈનમાં પતિત સાધુ છે. તેઓ જ્ઞાન વિગેરે ઉત્તમ વહાણથી ષ્રષ્ઠ થવાથી તરવાનો ઉદ્યમ કરે તો પણ સંસાર તરવા સમર્થ થતા નથી. તેજ સૂત્રમાં કહું છે—

નોય ઓહં તરિત્તણ,

જે સંસાર તરતા નથી તે અતીરંગમા છે, ણ્ટણે તીર તે સંસારનો પાર તેની પાસે જવું. તે તીરંગમા છે અને જેઓ વિષય રસમાં પડે તેઓ કિનારે ન જવાથી અતીરંગમ છે. તે કોણ ? તે કહે છે. જૈનેતર અથવા પ્રથમ કહેલા ધર્મ ષ્રષ્ઠ જૈન સાધુ-તે બતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૫૦॥

આચા૦

॥૩૫૧॥

તેઓ વેષ ધારે છે છતાં સમ્યક્ આચાર ન પાઢવાથી સર્વજ્ઞના કહેલા સનમાર્ગથી દૂર હોવાથી કિનારે જતા નથી તેજ પ્રમાણે અપારંગમ પળ જે. અહીં પાર ઇટલે, સામેનો તટ જાણવો. તેજ પ્રમાણે અપારગત પળ જાણવા; ઇટલે વિતરાગના ઉપદેશથી વીરુદ્ધ ચાલવાથી પારગમનમાં સફળતા મળતી નથી. આ બધું કહીને કહે છે કે:—તે સંસારના સુખચ્છકો સંસારમાંજ અનંતકાલ રહે છે. જોકે, તેઓ વેષ ધારવાથી કે, સ્વેચ્છાચારથી થોડુંક કષ્ટ પળ સહેતા હોય; તોપણ સર્વજ્ઞના ઉપદેશથી વિકલ, અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર બનાવેલા શાસ્ત્રની રીતિ ચાલનારા હોવાથી સંસારપાર જવાને સમર્થ નથી.

પ્રશ્ન:—તીર, અને પારમાં શું ભેદ છે ?

ઉત્તર:—અહીંઆં તીર ઇટલે મોહનીયકર્મનો ક્ષય લેવો. તથા બાકીનાં બીજાં ત્રણ ઘાતીકર્મ દૂર થવાથી પાર જાણવો; અથવા તીર ઇટલે, ચાર ઘાતીકર્મનો નાશ અને પારમાં બાકીનાં અઘાતીકર્મનો પળ નાશ જાણવો.

પ્રશ્ન:—જેનેતર અથવા, પતિતસાધુ કેમ મોક્ષમાં ન જાય ?

ઉત્તર:—જેનાથી સર્વ પદાર્થો ગ્રહણ કરાય; તે આદાનીય તે શ્રુતજ્ઞાન જાણવું. તે શ્રુતજ્ઞાનમાં કહ્યા પ્રમાણે સંયમસ્થાનમાં જે ન વર્તે તે મોક્ષમાં ન જાય અથવા લોકોને પ્રિયેવાં ભોગનાં અંગ દાસ દાસી ચોપગાં ધન ધાન્ય સોનું રૂપું વિગેરે ગ્રહણ કરીને અથવા મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય યોગવડે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય કર્મ ગ્રહણ કરીને જ્ઞાનાદિમય મોક્ષમાર્ગમાં અથવા સમ્મ્ક ઉપદેશમાં અથવા પ્રશસ્તગુણ સ્થાનમાં જે જીવ પોતાના આત્માને સ્થિર નથી કરતો તે સંસારમાં ભમે છે.

સૂત્રમ

॥૩૫૧॥

આચા૦

॥૩૫૨॥

વલી તે ધર્મઘ્રષ્ટ પોતે વોતરાગના ઉપદેશ સ્થાનમાં સ્થિર થતો નથી. પળ તેને બદલે અનુચિત સ્થાનમાં વર્તે છે. તે બતાવે છે. વિતથ તે અસત્ વચન દુર્ગતિનો હેતુ છે તેને પામીને અકુશલ અથવા સ્વેદને જાણનારો અસંયમ સ્થાનમાં વર્તે છે. અથવા વિતથ ઇટલે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ભોગ નથી. જુદું જે સંયમ સ્થાન “છે તેને પામીને સ્વેદને જાણનારો નિપુણ સાધુ તેજ સ્થાનમાં ઇટલે કર્મને હ-ળવામાં તત્પર રહે છે અર્થાત્ પોતાને સર્વજ્ઞ પ્રભુની આજ્ઞામાં સ્થાપે છે. આ ઉપદેશ જે શિષ્ય જ્યાં સુધી તત્વનો બોધ પામ્યો નથી તેને સુમાર્ગમાં વર્તવા અપાય છે. પળ જે તત્વનો જાણ તથા હેય (ત્યાગવા યોગ્ય) ઉપાદેય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) નું વિશેષ જાણે છે, તે બુદ્ધિવાન પુરુષ યથાઅવસરે યથાયોગ્ય કરવું, તે પોતાની મેલેજ કરે છે; તે બતાવે છે.

ઉદ્દેસો પાસગસ્સ નરિથ, બાલે પુણ નિહે કામસમણુન્ને અસમિયદુક્ખે દુક્ખો દુક્ખાણમેવ
આવટ્ટં અણુપરિયટ્ટઇ (સૂ૦ ૮૧) ત્તિવેમિ ॥ લોકવિજયે તૃતીયોદ્દેશકઃ ॥

ઉદ્દેશ ઉપદેશ ઇટલે સત્ અસત્ કર્તવ્ય તેના આ દેશને જે જાણે તે પશ્ય જાણવો તેજ પશ્યક છે. તેને આ ઉપદેશની જરૂર નથી. તે પોતેજ સમજે છે.

અથવા પશ્યક તે સર્વજ્ઞ અથવા તેના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલનારો જાણવો.

જે કહેવાય તે ઉદ્દેશો. તે નારકાદિ ચાર ગતિ અથવા ઊંચ નીચ ગોત્રનું કહેવું. તે ઉપર કહેલા સર્વજ્ઞને અથવા ઉત્તમ સાધુને નથી. કારણ કે થોડાજ વસ્તુમાં તેનો મોક્ષ થવાનો છે.

સૂત્રમ્

॥૩૫૨॥

આચા૦

॥૩૫૩॥

પ્રશ્ન:—કયો માણસ વીતરાગના ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલતો નથી ? તે કહે છે—

“બાલ” રાગ વિગેરેથી મોહીત થઈને તે કષાયો તથા કર્મોવડે અથવા પરિસહ ઉપસર્ગવડે હણાય છે. તે “નિહ” અથવા જે નાથી સ્નેહ થાય તે સ્નેહિ તે જેને છે. ને સ્નેહ વાલો રાગી જાણવો. તે ઇચ્છા સંસાર સુખનો અભિલાષી મનોહર ભોગોનો રાગી બની કામની ઇચ્છાવાલો તે કામી વારંવાર વિષયની ઇચ્છા શાંત ન પડવાથી તેના દુઃખથી દુઃખીઓ બનેલો શરીર અને મનમાં દુઃખોથી પીડાતો રહે છે. કાંટા તથા શસ્ત્રનો ઘા અથવા ગુમડું કોડ વિગેરેથી શરીર દુઃખ ભોગવે તથા વહાલાંનો વિયોગ અપ્રિયનો સંયોગ અનિષ્ટનો લાભ અને ઇચ્છિતનો અલાભ તથા દારિદ્ર દુર્ભાગ્યથી મનની પીડાઓ ભોગવે છે. અને તેનાથી વારંવાર આર્તધ્યાન કરતો વારંવાર તેમાં ભમે છે. ઇટલે દુઃખના આવર્તમાં ડુબેલો સંસારમાં ભમે છે. (આ બધાનો સાર એ છે કે—જે અહંકાર કરે—દીનતા કરે તે સંસારમાં ભમે અને જે મુનિ સુખ દુઃખમાં અહંકાર દીનતા ન કરતાં ચારિત્રને સમતા ભાવે આરાધે તે મોક્ષમાં જાય)

લોક વિજયનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

તઓ સે ઇગયા રોગસમુપ્પાયા સમુપ્પજ્જતિ જેહિં વા સાર્હિં સંવસઙ્ક, તે વ ણં ઇગયા નિયયા પુઘ્વિં પરિવયંતિ, સો વા તે નિયમે પચ્છા પરિવઙ્ગા, નાલં તે તવ તાણાણ વા સરણાણ વા તુમંપિ તેસિં નાલં તાણાણ વા સરણાણ વા જાણિત્તુ દુક્ખં પત્તેયં સાયં,

સૂત્રમ

॥૩૫૩॥

ભોગા મે વ અણુસોયન્તિ ઇહમેગેસિં માણવાણં (સૂ૦ ૮૨)

આચા૦

॥૩૫૪॥

ત્રીજો ઉદ્દેશો કહ્યા પછી ચોથો ઉદ્દેશો કહે છે—

ભોગોમાં પ્રેમ ન કરવો. એ આ ઉદ્દેશમાં છે. જેથી ભોગીઓને શું દુઃખો થાય છે, તે બતાવે છે. પૂર્વે પણ તેજ કહ્યું છે કે ભોગીઓને કોઈ વચ્ચે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. પૂર્વે બતાવ્યું કે સંસારમાં વિષયી જીવ પરિભ્રમણ કરે છે. તે જીવ આ દુઃખોને પણ ભોગવે છે, આ પ્રમાણે ત્રીજા ઉદ્દેશનો સંબંધ છે. તથા એના પહેલાંના સૂત્રનો આ સંબંધ છે કે બાલક જેવો જીવ પ્રેમમાં પડીને કામ ભોગ કરે છે. તે કામ દુઃખરૂપજ છે. તેમાં આસક્ત થઈ જાતો જીવને વીર્યનો ક્ષય ભગંદર વિગેરે રોગો થાય છે. તેથી કહે છે કે કામના અભિલાષથી અશુભ કર્મ બંધાય અને તેથીજ મરણ થાય છે, પછી નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને નરકમાંથી નીકળીને માના પેટમાં વીર્યના બીંદુમાં ઉત્પન્ન થઈ કલલ અર્બુદ પેશી વ્યુહ ગર્ભ પ્રસવ વિગેરેનાં દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. ત્યાર પછી મોટો થતાં રોગો થાય છે. આ વધું અશુભ કર્મનું ફળ ઉદય આવતાં થાય છે, તે રોગો બતાવે છે, માથાનું દુઃખનું પેટમાં શૂઝ ઉઠવી વિગેરે રોગો થાય છે. આ રોગ ઉત્પન્ન થતાં જેની સાથે તે વસે છે. તે સગાં તેને નિંદે છે. અથવા ચાકરી ન થતાં સગાંને તે નિંદે છે, વલી ગુરુ કહે છે, કે હે શિષ્ય ! જે સગાં ઉપર મોહ રાખે છે, તે સગાં તેના પ્રાણ રક્ષણના માટે થતાં નથી, તેમ તું પણ તેના પ્રાણ શરણના માટે થવાનો નથી. એવું જાણીને તથા જે કંઈ દુઃખ સુખ આવે છે, તે પોતાના કાર્યોનુંજ પ્રાણીઓ ફળ ભોગવે છે, તેથી રોગોની ઉત્પત્તિમાં દિનતા ન લાવવી; તથા સુંદર ભોગોને યાદ કરવા નહિ, તેથી “ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે” શબ્દ રૂપ રસ ગંધ અને સ્પર્શ એ પાંચ વિષયનો

સૂત્રમ્

॥૩૫૪॥

આચા૦

॥૩૫૫॥

અભિલાષ અમે કોઈ પળ અવસ્થામાં ભોગવીએ એવી ઇચ્છા ન કરવી, તથા પૂર્વે અમારી ચઢતી અવસ્થામાં તેનો આનંદ ન લીધો, એવું પળ યાદ ન કરવું, “એટલે ઇચ્છા” સંસારમાં જેમણે વિષય રસના કડવાં ફળ જાણ્યાં નથી તેવા બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી વિગેરેને થાય છે. પળ બધાને તેવા ભોગની ઇચ્છા થતી નથી. જો તેમ ન માનીએ તો સનત્કુમાર ચક્રવર્તી જેવાને પળ દોષ લાગે તે બતાવે છે—

બ્રહ્મદત્ત મરણાંતિક રોગની વેદનાથી પીડાઈને સંતાપના અતિશયથી પ્રિય સ્ત્રીને સ્પર્શ કરવા માફક વિશ્વાસ ભૂમીમાં મૂર્છાને પામેલો તેને બહુ માનતો તથા કોકડું વલી ગઈને તથા વિષમતાનો વિષયી બનેલો ગ્લાનીથી પીડાઈને દુઃખ તલવારથી ઘવાઈને, કાળે વાથમાં લીધેલો, અને પીડાથી પીડાઈને, નિયતિ દુર્દશામાં મૂકેલો દૈવે ભાગ્યહીન બનાવેલો છેવટના ઉચ્છવાસમાં પહોંચેલો મહા પ્રવાસના મુશ્વમાં પડેલો દીર્ઘ નિદ્રાના દ્વારમાં પડેલો જીવિત ઇશ (જમ) ના જીહ્વાગ્રે આવેલો, બોલીમાં ગદગદ બનેલો, શરીરમાં વિહ્વલ બનેલો, પ્રલાપમાં પ્રચુર થઈને જંમિકા (રોવા) વડે જીતાઈને અર્થાત્ કરેલાં પાપોથી દુર્ગતિમાં જવાની તૈયારી કરી રહેલો. છતાં મહા મોહના ઉદયથી સુંદર ભોગોની ઇચ્છાવાળો પાસે બેઠેલી માર્યા જે પોતે પતિના દુઃખની ભયંકર વેદનાથી પીડાઈને આંખમાંથી આંસુ પાડતી રાત્રી આંખોવાળી સામે બેઠેલી છે. તેને કહે છે કે—હે કુરુમતિ હે કુરુમતિ એમ વારંવાર પોકરવા છતાં (તે સ્ત્રીના દે-સ્વતાજ) પોતે સાતમી નારકીએ ગયો.

ત્યાં પળ અતિશય વેદના ભોગવતો છતાં વેદનાને ન ગણકારતો તે કુરુમતિને બોલાવે છે. આ પ્રમાણે ભોગોનો પ્રેમ કોઈક જીવોને બીજી ગતિમાં પળ તજવો દુર્લભ છે. પળ જે ઉદાર સત્ત્વવાળા મહાન્ પુરુષો છે. તેમને તે નથી જેમકે જેણે આત્માથી શરીર

સૂત્રમ

॥૩૫૫॥

આચા૦

॥૩૫૬॥

જુદું જાણું છે. એવા સનતકુમાર જેવા તત્વપ્રેમીઓને તેવો ભયંકર રોગ આવવા છતાં પણ (હાયપીટ કરવાને બદલે) મેં પૂર્વે પાપ કર્યાં છે. તે હું ભોગવું છું. એવો નિશ્ચય કરીને કર્મ સમૂહને તજવા તૈયાર થઈ જાણે (શરીર દુઃખ છતાં પણ) મનમાં કલેશ થતો નથી. કહું છે કે—

“ ઉત્તો યઃ સ્વત એવ મોહસલિલો જન્માલવાલોઽશુભો, । રાગદ્વેષકષાયસન્તતિમહાન્નિર્વિઘ્નવીજસ્ત્વયા ॥
રોગૈરંકુરિતો વિપત્કુસુમિતઃ કર્મદ્રુમઃ સામ્પ્રતં, ! સોઢા નો યદિ સમ્યગેષ ફલિતો દુઃસ્થિરધોગામિભિઃ ॥૧॥

ઉત્તમ પુરુષ પોતાના આત્માને સમજાવે છે. કે હે આત્મા જે મોહરૂપી પાણીવાલો અને અશુભ જન્મરૂપી “આલવાલ” (ઝાડને પાણી પાવાનો ક્યારો) વાલો તથા રાગદ્વેષ તથા કષાયનો સમૂહ તેના વડે નિર્વિઘ્નપણે મોટું બીજ તેં રોપ્યું છે તથા તે હવે રોગે કરીને અંકુરાવાલું થયું છે. વિપદાઓ તેનાં ફુલો છે. એવું કર્મરૂપી મોટું ઝાડ તેં તૈયાર કર્યું છે જો હવે તેને સારી રીતે સહન નહીં કરે તો નીચ ગતિમાં લઈ જનાર દુઃસ્થિર કરીને તે ફઠવાલો થશે (જો તું તેને લીધે હાયપીટ કરીશ તો ફરીથી દુઃસ્થિર ભોગવવાં પડશે.)

પુનરપિ સહનોયો દુઃસ્થિરપાકસ્ત્વયાઽયં । ન ચ્છલુ ભવતિ નાશઃ કર્મ્મણા સંચિતાનામ્ ॥

इति सह गणयित्वा यद्यदायाति सम्यग् । सदसदिति विवेकोऽन्यत्र भूयः कुतस्त्यः ? ॥२॥

જો તું હાયપીટ કરીશ તો તારે ફરીથી પણ દુઃસ્થિરનો પાક ભોગવવો પડશે. કારણકે હાયપીટથી બંધાયેલાં કર્મોનો નાશ ભોગવ્યા વિના થશે નહીં. આ પ્રમાણે સમજીને જે જે દુઃખ સુખ આવે તે સહન કર. તેજ વિવેક છે. તે સિવાય બીજો વિવેક ક્યાંથી હોય (વિવેકનું લક્ષણ એ છે કે દુઃખ સુખમાં હાયપીટ ન કરવી પણ સંતોષથી રહેવું.)

સૂત્રમ્

॥૩૫૬॥

આચા૦

॥૩૫૭॥

ભોગોનું મુખ્ય કારણ ધન છે, તેથી તેનું સ્વરૂપજ સૂત્રકાર કહે છે.

તિવિહેણ જાડવિ સે તત્થ મત્તા ભવઙ્ અપ્પા વા વહુગા વા, સે તત્થ ગઢિઁ ચિટ્ઠિઁ,
 ભોયણાઁ, તઓ સે ઇગયા વિપરિસિટ્ઠં સંભૂયં મહોવગરણં ભવઙ્, તંપિ સે ઇગયા દા-
 યાયા વિભયંતિ, અદત્તહારો વા સે હરતિ, રાયાણો વા સે વિહંતિ, નસ્સઙ્ વા સે
 વિણસ્સઙ્ વા સે, અગારહાહેણ વા સે હજ્જઙ્ ઇય, સે પરસ્સ અટ્ટાઁ કૂરાણિ કમ્મા-
 ણિ બાલે પકુવ્વમાણે તેણ દુક્ખેણ મૂઢે વિપ્પરિયાસમુવંઙ્ (સૂ૦ ૮૩)

ત્રણ પ્રકારે ઇટલે મન, વચન, અને કાયાથી તેની પાસે જે કંઙ્ મીલકત થોડી અથવા ઘણી છે. તેમાં ભોગી શુદ્ધ થઈને રહે છે. તે માને છે કે—આ મીલકત મારે ભવિષ્યમાં ભોગ ભોગવા કામ લાગશે. તેથી તેનું રક્ષણ કરવા મહાન ઉપકરણો રાખે છે. પણ જો તેનું ઇકઠું કરેલું ધન કોઈપણ રીતે નાશ મામે છે ઇટલે પીતરાઈયો ભાગ પડાવે, ચોરો ચોરી કરે, રાજાઓ હુંડે, નાશ પામે, બઢી-જાય વિગેરેથી પોતાને ભોગમાં ન આવવાથી ઇચ્છા પુરી ન થતાં તે ઘેલો બને છે. અને ધનને માટે કુર કર્મ કરતો અજ્ઞાની જીવ તેના દુઃખ વડે મૂઢ બને છે. આ વધું પૂર્વે કહેલું છે, તેથી સમજી લેવું. અહીં નથી કહેતા આ પ્રમાણે દુઃખના વિપાકવાલા ભોગોને જાણીને ઢાહ્યા મુનિઁ શું કરવું તે કહે છે.

સૂત્રમ

॥૩૫૭॥

આચા૦

॥૩૫૮॥

આસં ચ છન્દં ચ વિર્ગિંચ ધીરે ? તુમં ચેવ તં સહ્સમાહટ્ટુ, જેણ સિયા તેણ નોસિયા,
 ઇણમેવ નાવ બુઝ્ઝંતિ જે જણા મોહપાડા, થીભિ લોણ પવ્વહિણ, તે ભો ! વયંતિ ણ-
 યાઈં આયયણાઈં, સે દુઃખ્વાણ મોહાણ મારાણ નરગાણ નરગતિરિખ્વાણ, સયયં મૂઢે
 ધમ્મં નાભિ જાણઈ, ઉઆહુ વીરે, અપ્પમાઓ મહામોહે, અલં કુસલસ્સ પમાણં સં-
 તિમરણં સંપેહાણ ભેઝરધમ્મં સંપેહાણ, નાલં પાસ અલં તે ણ્ણહિં (સૂ૦ ૮૪)

ગુરુ ઉત્તમ શિષ્યને કહે છે કે—

તું ભોગોની આશાઓને તથા ભોગોના અભિલાષોને છોડ, ધી. (બુદ્ધિ) તેના વડે રાજે. (શોભે) તે ધીર પુરુષ જાણવો. તેવા ઉત્તમ શિષ્યને ગુરુનો ઉપદેશ લાગે છે. તેથી કહે છે કે હે શિષ્ય ! ભોગમાં દુઃખજ છે. અને તેમાં સુખની પ્રાપ્તિ નથી. (મૃ-
 ગતૃષ્ણામાં જલ નથી. પણ જલનો સ્વાદો આભાસ છે તેમ ભોગોમાં સુખ નથી.) આ પ્રમાણે શિષ્યને ગુરુ સમજાવે છે. અથવા પોતે આત્માને સમજાવે છે. કે હે આત્મા તું ભોગની આશા વિગેરે શલ્યને છોડીને પરમશુભ સંયમ તેનું સેવન કર. પણ ભોગોને વિસરી જા
 કારણકે જે જે પૈસા વિગેરેના ઉપાયથી ભોગ ઉપભોગની આશા છે તેના વડે મળતો નથી. ઇટલે જેના વડે ભોગો મળે તેજ ધન વિગેરેથી કર્મની પરિણતિ વિચિત્ર હોવાથી ધાર્યા કરતાં ઊલટું થાય છે.

સૂત્રમ્

॥૩૫૮॥

આચા૦

॥૩૫૯॥

અથવા ગુરુ મહારાજ કહે છે કે જેના વડે કર્મ બંધન થાય તે કૃત્ય તારે ન કરવું. ઇટલે પાપના કામમાં ન વર્તવું અથવા જેના વડે રાજના ઉપભોગ વિગેરેનો કર્મ બંધ છે, તે ન કરવું. (ઇટલે સંયમથી રાજ સુખ ન વાંચ્છવું) અથવા જે સાધુપણાથી મોક્ષ થાય તેજ સાધુ જો ભોગમાં પડે તો મોક્ષને બદલે સંસાર ભ્રમણ થાય (માટે સાધુએ દરેક જગ્યાએ વિવેકથી વર્તવું.)

આ પ્રમાણે અનુભવથી નિશ્ચય કરેલું છતાં મોહથી હારેલા જીવો સત્ય વાતને સમજતા નથી. આજ હેતુનું વિચિત્રપણું છે કે જે પુરુષો તીર્થંકર પ્રભુના ઉદ્દેશથી રહીત છે. તેઓનું મોહ તથા અજ્ઞાન વડે અથવા મિથ્યાત્વના ઉદયથી તત્ત્વ સંબંધી જ્ઞાન બંધાઈ છે. તેઓ મોહનીય કર્મના ઉદયથી મૂઢ બને છે. અને તેઓને સ્ત્રીઓ ભોગનું મુખ્ય કારણ છે, તે બતાવે છે.

ઇટલે યુવાન સ્ત્રીઓના કટાક્ષ અંગના ચાઝા સુંદર દેખાવ હાથના લટકા વિગેરેથી આ લોક (સંસારી જીવ સમૂહ) આશા અને અભિલાષથી હારેલા જીવો ક્રૂર કર્મ કરીને નરક વિપાક ફળરૂપ શલ્યને મેઢવીને તે દુર્ગતિના દુઃસ્વરૂપ ફળને વિસરીને મોહથી સુમતિ (અંતરાત્મા) ને વિસરેલો પ્રકર્ષે કરીને પીડાઈ પરાજીત બને છે. ઇટલે પોતેજ પરવશ થાય છે. ઇટલું નહીં પણ બીજાઓને પણ વારંવાર ઓટો ઉપદેશ આપીને દુર્ગતિમાં લઈ જાય છે. તે મૂઢો આ પ્રમાણે બોલે છે. આ સ્ત્રી વિગેરે ઉપભોગને વાસ્તે આનંદમાં સ્થાન બનાવેલાં છે. એના વિના શરીરની સ્થિતિ નજ થાય અને તે ઉપદેશ તેઓના દુઃખના માટે થાય છે. ઇટલે તેમના કહેવા પ્રમાણે ચાલનારને પણ શરીર તથા મનનાં દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. અથવા મોહનીય કર્મ બંધાય છે, અથવા તે અજ્ઞાની બને છે. અને વારંવાર તેમને મરણનાં દુઃખ થાય છે. નરકમાં જવું પડે છે, ત્યાંથી નીકળીને તિર્યંચ થવું પડે છે. આવધાનો મૂઢ કારણ સ્ત્રીમાં મોહ પામવાનું

સૂત્રમ

॥૩૫૯॥

આચા૦

॥૩૬૦॥

છે. ઇટલે સર્વ ભોગોમાં મુખ્ય ભોગનું સ્થાન આ સ્ત્રી છે. અને તેથીજ બધાં દુઃખ છે એમ બધી જગ્યાએ સંબંધ લેવો.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીના દાવભાવથી તેના અંગ જોવામાં રસીઓ બનેલો ઉપર કહેલી યોનીઓમાં ભ્રમતો છતાં આત્માના હિતને જાણતો નથી. તથા નિરંતર દુઃખથી હારીને મૂઢ બનેલો ક્ષમા વિગેરે દશ પ્રકારના લક્ષણવાળા સાધુ ધર્મને જાણતો નથી. અને તે ધર્મ દુર્ગતિના ભ્રમણને રોકનાર છે. તેવું જાણતો નથી. આ તીર્થંકરે કહેલું છે કોણે કહ્યું ? તે કહે છે.

જેણે સંસારનો ભય વિસાર્યો તે વીર પ્રયુષ્ઠ કહ્યું છે. હે શિષ્યો, તમારે મહા મોહમાં ઇટલે સ્ત્રીઓના દાવભાવમાં રક્ત થવું નહીં પણ સાવચેત રહેવું. તેજ મહા મોહનું કારણ છે. ઇટલે તે સ્ત્રીમાં જરાએ પણ રાગી ન થવું પ્રમાદ ન કરવો. આ નિપુણ બુદ્ધિવાળા શિષ્યને માટે આટલું વચન વસ છે. વલી મદ્ય, વિષય, કષાય, નિદ્રા, વિકથા, એ પાંચ પ્રકારના પ્રમાદથી તમારે સાવચેત રહેવું કારણકે તે પ્રમાદ ઉપર કહેલાં દુઃખો આપવાને માટેજ છે.

પ્રશ્ન—શું આધાર લઈને પ્રમાદને છોડવો ?

ઉત્તર—શાંતિ ઇટલે શમન તે બધા કર્મનો નાશ જાણવો તે મોક્ષ તેજ શાંતિ છે.

પ્રાણીઓ વારંવાર ચાર ગતિના સંસારમાં મરણ જેના વડે પામે છે, તે સંસાર છે. તે શાંતિ અને મરણ એ બન્નેને વિચારીને પ્રમાદ છોડવો. ગુરુ કહે છે કે હે શિષ્ય, એક બાજુ પ્રમાદીને વારંવાર જન્મ મરણનું દુઃખ છે. અને બીજી બાજુ અપ્રમાદીને જન્મ મરણના ત્યાગરૂપ અનંતું સુખ છે એ બન્નેને કુશલ બુદ્ધિવાળા શિષ્યે વિચારીને વિષય કષાયરૂપ પ્રમાદને ન કરવો.

સૂત્રમ્

॥૩૬૦॥

આચા૦

॥૩૬૧॥

અથવા શાંતિવઢે મરણ ંટલે મરણસુધી જે ફ઼઼ થાય છે તે વિચારીને પ્રમાદ ન કરવો. ંટલે જીવતાં સુધી ઉત્તમ પુરુષે કોઈપણ સાથે કલેશ ન કરવો. અને તે કલેશ પ્રમાદથી થાય છે માટે પ્રમાદ ન કરવો.

વ઼઼ી વિષય કષાય અને સ્ત્રીના વિલાસરૂપ જે પ્રમાદ છે તે શરીરના અંદર રહેલો છે. અને તે શરીર પોતાની મે઼લે નાશ પામનારું છે. તો તેવા નાશવંત શરીરને વિચારીને સાધું પ્રમાદ ન કરવો. (જે શરીરના માટે પ્રયાસ થાય તે શરીર નાશવંત છે. ધન અહીંજ રહેવાનું છે.) ંટલે ભોગો ભોગવવા છતાં પળ તૃપ્તિ થતી નથી. તેમ ભોગો અભિલાષને સંતોષ પમાડી શકતા નથી. માટે હે શિષ્ય! તારી બુદ્ધિવઢે જો કે દુઃસ્વના કારણવાલા પ્રમાદરૂપ વિષયોનું ભોગવવું છે તે તૃપ્તિને અથવા શાંતિને આપતા નથી. કહું છે કે—

“યલ્લોકે બ્રોહિયવં, હિરણ્યં પશવઃ સ્ત્રોયઃ । નાલમેકસ્ય તત્સર્વમિતિ મત્વા શમં કુરુ ॥ ૧ ॥

આ લોકના વિષે વ્રીહિ, જવ, સોનું, પશુઓ, સ્ત્રીઓ, વિગેરે વધું પળ ંક માણસની તૃપ્તિના માટે સમર્થ નથી ંવું સમજીને તેનો મોહ છોડ, આત્માને શાન્ત કર.

ઉપભોગો પાયપરો વાંછતિ યઃ શમયિતું વિષયતૃષ્ણામ્ । ધાવત્યાક્રમિ તુમસૌ, પુરોઽપરાહ્ને નિજચ્છાયામ્ ॥૨॥

ઉપભોગના ઉપાયમાં તત્પર થલો જે વિષય તૃષ્ણાને શાન્ત કરવા ંછે છે તો ફરીથી આંતરે પોતાની છાયામાં આક્રમણ કરવાને તે તૃષ્ણા તૈયાર રહે છે (ંક ંછ્છા પૂરી કરીકે બીજી તૈયારજ છે. તૃષ્ણાનો અંત કોઈ વસ્ત નથી) તેથી ભોગના લાલચુઓને તેની પ્રાપ્તિમાં કે અપ્રાપ્તિમાં દુઃસ્વજ છે તે બતાવે છે.

સૂત્રમ

॥૩૬૧॥

આચા૦

॥૩૬૨॥

एयं पस्स मुणी ! महब्भयं, नाइवाइज्ज कंचणं, एस वीरे पसंसिए जे न निव्विज्जइ,
आयाणाए, न मे देइ न कुपिज्जा थोवं लद्धुं न खिंसए, पडिसेहिओ परिणमिज्जा एयं
मोणं समणुवासिज्जासि (सू० ८५) ॥त्तिबेमि॥

गुरु सारा शिष्यने वहे छे के हे मुनि ! भोगनी आशारूप महा तापथी घेरायेला पुरुषने कामदशानी अवस्थाना मोटा भयने
तुं प्रत्यक्ष जो, कामीने डगले डगले बीजानो भय छे. तेथी मोटो भय तेज दुःख छे. अने भोग लंपटोने मरणनुं कारण छे. तेथी ते
मोटो भय कह्यो, तेथी हे शिष्य ! आ लोक अने परलोकमां भय आपनार भोगोने जाण, तेथी शिष्ये शुं करवुं ते गुरु कहे छे.

माटे तुं ते भोगोथी तारा आत्माने दुर्गतिपां न नाखीश, तुं कोइ जीवोने दुःख न आपीश. तेज प्रमाणे बीजा कोइने जुटुं
बोली न फसावीश तेम चोरी पण न करीश विगेरे पांचे पापोने त्यजजे.

जे भोगथी दूर रहे छे अने जीव हिंसाथी दूर रहे छे. ते महात्माने शुं गुण थाय छे ते बतावे छे. ते भोगोनी आशा अभिलाषा
त्यागनार अप्रमादि साधु पंच महाव्रतना भारथी पोतानो स्कंध नमावेलो अनेक कर्म विदारण करवाथी वीर पुरुष इंद्र विगेरेथी स्तुति कराय छे.

प्रश्न—क्या पुरुषनी स्तुति थाय छे ?

उत्तर—जे महात्मा आत्माने ग्रहण करवा योग्य तत्त्वने ग्रहण करे छे एटले वधां घातीकर्म क्षय थवाथी बधी वस्तुनो प्रकाश
करनार केवलज्ञान तेने प्रकट थवाथी अव्याबाध सुख मळे छे. ते ज्ञान मळवानुं मुख्य कारण संयमनुं अनुष्ठान छे. तेमां दोष ल-

સૂત્રમ્

॥૩૬૨॥

આચા૦

॥૩૬૩॥

ગાઢતો નથી. અથવા રેતીના કોલીઆ યાવા મુઢકેલ છે તેવું સંયમ પાઢવું કઠણ છે છતાં પાઢે છે. ંટલે કોઈ વચ્ચત મોચરી ન મઢે તોપણ સાધુ સંયમને મૂકે નહિં તેમ મનમાં દિનતા પળ ન ઢાવે.

અથવા આ ગૃહસ્થ પોતાની પાસે વસ્તુ છે છતાં મને આપતો નથી. ંવું માનીને તેના ઉપર ક્રોધ ન ઢાવે. પરંતુ મુનિં ંમ માનવું કે આ મને અંતરાય કર્મનો દોષ છે. અને ન મઢવાથી તપનો ઢાભ થશે તેથી મને કાંઈપણ નુકસાન નથી. અથવા થોડું આપે અથવા તુચ્છ ચોરાક આપે તોપણ દાન આપનારને નિંદે નહીં.

કોઈ ગૃહસ્થ ના પાઢે તો ત્યાંથી રીસાયા વિના ચ્ચસી જવું. ંકક્ષણ માત્ર પળ હઠ ઢડ્ ડખા ન રહેવું. અથવા દાન આપનારી ઢાઈને કડુ વચ્ચન ન કહેવાં જેમકે તારા ગૃહસ્થાવાસને ઢિક્કાર છે ?

“દિઢ્ઢાઢસિ કસેરુમઈ ! અણુમૂયાસિ કસેરુમઈ ! । પીયં ચિય તે પાણિયયં વરિ તુહ નામ ન દંસણં ॥૧॥”

હે ઉદાર બુઢ્ધિવાલી સ્ત્રી ! તને જોઈ ! હે ઉદાર બુઢ્ધિવાલી ! તારો અનુભવ કર્યો ! તારું પાણી પીધુંજ ! તારું નામ સારું ! આટલું ઢધું છતાં પળ તારું દર્શન સારું નથી. (આવું સાધું ઢોલવું નહિ.)

કદાચ તે આપેતો ઢડ્ને રસ્તો પકઢવો. પળ ત્યાં ઉખારહીને નીચા ઉચા વચ્ચન ઢઢે તેની સ્તુતિ નિંદા ન કરવી. અર્થાત્ ઢાટની માફક તેનાં ચ્ચોટાં ગીતઢાં ન ગાવાં. આ ઢધાનો સાર કહે છે.

આ પ્રવ્રજ્યાના નિર્વેદરૂપ (શાંતિથી) દાતાર ઉપર ન આપે તો પળ કોપ ન કરવો, થોડું આપે તો નિંદા ન કરવી. આપે તો ઢ-

સૂત્રમ

॥૩૬૩॥

આચા૦

॥૩૬૪॥

ફને ચાલતા થવું. આ મુનિનું મૌન છે. ઇટલે મોક્ષાર્થી સાધુનું આ આચરણ છે. તું પણ અનેક ભવ કોટિને ઞ્રમણ કરતાં અમૂલ્ય ંવા સંયમને પામીને સારી રીતે પાઝજે, આમ ગુરુ શિષ્યને સમજાવે છે. અથવા પોતાના આત્માને ઉપદેશ આપે છે. કે તું રાગ દ્વેષ ન કરજે. ચોથો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

હવે પાંચમો ઉદ્દેશો કહે છે. તેનો આ સંબંધ છે આ લોકમાં ભોગોને તજીને સંયમ દેહ પાઝવાને માટે લોકની નિશ્રાણ વિહાર કરવો જોઈએ. તે આ ઉદ્દેશમાં બતાવે છે.

આ લોકમાં સંસારથી સ્વેદ પામેલા ભોગના અભિલાષ તજેલા મોક્ષાભિલાષિણ પોતાનામાં ગુરુણ સ્થાપન કરેલા પંચ મહાવ્રત ભાર વહે નિર્વચ્ય અનુષ્ઠાન કરનારા મુનિણ દીર્ઘ સંયમની યાત્રા માટે દેહતું પરિપાલન કરવા લોકની નિશ્રાણ વિહાર કરવો જોઈએ, કારણ કે આશ્રય વિના દેહનાં સાધન ક્યાંથી થાય ? અને દેહ વિના ધર્મ ક્યાંથી થાય ? કહું છે કે—

“ધર્મ્મ ચરતઃ સાધોલોંકે નિશ્રાપદાનિ પશ્ચાપિ । રાજા ગૃહપતિરપરઃ ષટ્કાયા ગણશરીરે ચ ॥૧॥”

ધર્મમાં ચાલનારા સાધુને લોકમાં પાંચ નિશ્રાનાં પદ છે, રાજા ગૃહસ્થ છકાય સાધુ સમૂહ તથા શરીર ં પાંચ જાણવાં વસ્ત્ર, પાત્ર, અન્ન, આસન, શયન, વિગેરે સાધનો છે. તેમાં પણ પ્રાયઃ નિરંતર આહારનો મુખ્ય ઉપયોગ છે. અને તે આહાર ગૃહસ્થ પાસેથી જ લેવાનો છે. અને ગૃહસ્થો જુદા જુદા ઉપાયો વહે, પોતાના પુત્ર સ્ત્રી વિગેરે માટે આરંભમાં પ્રવર્તેલા છે, તેમને ત્યાં સાધુણ સંયમ દેહની

સૂત્રમ્

॥૩૬૪॥

આચા૦

॥૩૬૫॥

રક્ષામાટે નિર્વાહ કરવા જોઈતી વસ્તુ શોધવી જોઈએ. તે બતાવે છે—

જમિણં વિરુવરૂવેહિં, સત્થેહિં લોગસ્સ ‘કમ્મસમારંભા’ કજ્જંતિ, તંજહા—અપ્પણો સે
પુત્તાણં, ધૂયાણં સુણ્હાણં નાઈણં, ધાઈણં રાઈણં દાસાણં દાસીણં કમ્મકરાણં કમ્મ
કરીણં આણસાણ પુઢોપહેણાણ સામાસાણ પાયરાસાણ સંનિહિ સંનિચઓ કજ્જઈ,
ઇહમેગેસિં માણવાણં ભોયણાણ (સૂ૦ ૮૬)

તત્ત્વને જાણનારા પુરુષો સુખ મેઢવવા તથા દુઃખ છોડવા માટે જુદાંજુદાં શસ્ત્રો જે પ્રાણીઓને દુઃખ આપનારાં છે, તે દ્રવ્ય અને
ભાવથી બે પ્રકારનાં બતાવ્યાં છે, તેનાવડે પોતાનું શરીર પુત્ર દીકરી છોકરાની વહુ જ્ઞાતી વિગેરેના નિર્વાહ માટે કર્મના સમારંભો
કરે છે, તે બતાવે છે.

સુખ મેઢવવું, દુઃખ છોડવું, તેના માટે કાયાથી અધિકરણવડે, અથવા દ્વેષથી, પરિતાપ ઉપજાવવાવડે, અથવા જીવથી શરીર
દૂર કરવાવાલી પાંચ પાપની ક્રિયાઓ છે, અથવા खेतीवाड़ी व्यापार વિગેરે કર્મના સમારંભો છે, તે લોકો કરે છે.

આ સમારંભ શબ્દ છેવાથી “સંરંભ.” તથા આરંભ પળ જાણી છેવા ણ્ટલે શરીર અને સ્ત્રી માટે લોકો સંરંભ સમારંભ અને આરંભો કરે છે.
સંરંભનું વર્ણન—ઇષ્ટ પ્રાપ્તિ અનિષ્ટ છોડવું. તેને માટે પ્રાણાતિપાત વિગેરે, સંકલ્પનો આવેશ જાણવો.

સૂત્રમ

॥૩૬૫॥

આચા૦

॥૩૬૬॥

સમારંભનું વર્ણન—સંકલ્પ કર્યા પછી તેનાં સાધન ભેગાં કરવાં, તથા કાયા અને વચનના વેપારથી બીજાને પરિતાપ વિગેરેના લક્ષણવાળો છે. આરંભનું વર્ણન—ત્રણ દંડ (મન વચન કાયા) ના વ્યાપારથી મેઢવેલી તથા ઉપયોગમાં લીધેલી જીવ હિંસા વિગેરેની ક્રિયા ચાલુ કરવી, તે આરંભ છે, અથવા આઠ પ્રકારના કર્મના સમારંભ, ઇટલે જોડતી વસ્તુને મેઢવવાના ઉપાયો કરવા તે.

સૂત્રમાં લોક શબ્દ છે, તે લોક ક્યો છે, કે જેના વડે આરંભો કરાય છે ? તે બતાવે છે.

આત્મા શરીરથી જોડાણો છે, તે શરીર નિભાવવા લોકો આરંભ કરે છે, તેજ પ્રમાણે પુત્ર દીકરી વિગેરે માટે પણ આરંભ કરાય છે, ઇટલે રસોડા વિગેરે બનાવવી પડે છે. તેવી રીતે બીજા આરંભો પણ કરવા પડે છે એવું પૂર્વે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન—શરીર લોકશબ્દના અર્થમાં કેવીરીતે ઘટે. ?

ઉત્તર—તમારું કહેવું બરાબર નથી, કારણ કે પરમાર્થ દૃષ્ટિથી જોનારાઓને જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રરૂપ અત્મતત્ત્વને છોડીને બાકીનું શરીર વિગેરે પણ પારકુંજ છે, કહ્યું છે કે—વહારના પુદ્ગલનું બનેલું અચેતનરૂપ કર્મનું વિપાકરૂપ પાંચે શરીરો છે. તેથી શરીર આત્મ પણ લોક શબ્દવડે બતાવ્યો, તેથી કોઈ શરીર માટે પાપક્રિયાઓ કરે છે, બીજો કોઈ દીકરા દીકરી માટે, તો કોઈ દીકરાની વહુને માટે તો કોઈ ન્યાત માટે, તેજ પ્રમાણે સંબંધથી જોડાણાં સગાં, ધાવ માતા માટે, રાજા માટે દાસ દાસી માટે નોકર નોકરહી માટે આરંભ કરે છે, કોઈ પરોળા માટે કરે છે, કોઈ જુદા જુદા પુત્ર વિગેરેને પ્રદેશ માટે કરે છે, કોઈ રાત્રિમાં સ્વાવા રાંધે છે. કોઈ પ્રભાતમાં સ્વાવા રાંધે છે, તે આ બધામાં કર્મ સમારંભ છે, વળી વિશેષ કહે છે—

સૂત્રમ્

॥૩૬૬॥

આચા૦

॥૩૬૭॥

જલ્દી નાશ પામે તેવી વસ્તુઓને રાખી મૂકે છે, દહીં ભાત મેઢવી રાખે છે, તથા ઘણો કાઢ રહી શકે તેવી વસ્તુઓનો સંચય પળ કરે છે, તે બાલ હરઢે, સાકર દ્રાક્ષ, વિગેરેને સંઘરે છે, આ બધું પરિગ્રહ વિગેરે આજીવિકાના કારણે છે, અથવા ધનધાન્ય સોનું વિગેરેનો સંગ્રહ કરે છે. આ બધું શા માટે કરે છે તે કહે છે:—

આ લોકમાં પરમાર્થ બુદ્ધિવાળા મુનિઓને જમાદવા માટે કરે છે, ઇટલે કોઈ સ્વાર્થ માટે, તથા કોઈ પરમાર્થ માટે રાત્રિમાં, પ્ર-ભાતમાં કે દિવસમાં ખોજન માટે કે, નિર્વાહ માટે સંસારી-પાપક્રિયાઓ કરે છે, અને વિરૂપ શસ્ત્રોવઢે બીજાં જીવોને પીઢા કરે છે. આ પ્રમાણે લોકની સ્થિતિ હોય; તો, સાધુ ઇ શું કરવું તે કહે છે:—

સમુદ્દિઇ અળગારે આરિઇ આરિયપન્ને આરિયદંસી અયંસંધિત્તિ અદક્ખુ, સે નાઈઇ ના-

ઈયાવઇ ન સમણુજાણઇ, સવામગંધં પરિન્નાય નિરામગંધો પરિવ્વઇ (સૂ૦ ૮૭)

જે સાધુ સમ્યક્ રીતે નિરંતર સંયમ અનુષ્ઠાનવઢે વર્તે છે, તે જુદાં જુદાં શસ્ત્રોવઢે થતી પાપક્રિયાથી મુક્ત થયલો છે, તે મુનિને ઘર નથી; તેમ મમત્ત્વ પળ નથી; તેથી તે અનગાર છે, તેમ તેને ગૃહસ્થની માફક દીકરા-દીકરી વહુ વિગેરેને પળ પોષવાં નથી. તે અનગાર પોતે વધાં પાપક્રમોથી દૂર થયેલ છે, તેથી તે આર્ય છે, તેથી તે ચારિત્રને પાઢવા યોગ્ય છે. વઢી જેની બુદ્ધિ ઉત્તમ છે, તે આર્ય પ્રજ્ઞાવાળો જાણવો; ઇટલે સૂત્ર મળ્યાથી; જેની બુદ્ધિ પરમાર્થમાં સ્ત્રીલેલી છે, તથા ન્યાયમાં મન રહેલું હોવાથી તે ન્યાયને જુઇ તેથી તે આર્યદર્શી છે, ઇટલે તે જુદા “ પ્રહેળક ‘ ઇયામા ’ અશન ” (પૂર્વે પરોળા વિગેરે માટે રાતે રાંધવું; વિગેરે તેનાથી મુક્ત)

સૂત્રમ

॥૩૬૭॥

આચા૦

॥૩૬૮॥

છે, તથા પોતે “ અયંસંધિ ” છે, ઇટલે પોતાનાં દરેક કાર્ય યોગ્યવસ્તુ કરનારો છે. જ્યારે જે કરવું હોય; તે પ્રમાણે કરે છે. કપડાં જોવાં; ધ્યાન રાખવું; સિદ્ધાંત મળવો; ગોચરી જવું; પ્રતિક્રમણ કરવું. વિગેરે દરેક ક્રિયા એકબીજાને ‘બાધા’ વિના સમયે સમયે કરે છે, તેજ પરમાર્થને જોનારો જાણવો. તથા તે મુનિ “ અદક્ષુ ” છે, ઇટલે જે આર્ય છે, આર્યબુદ્ધિવાળો છે. આર્યદર્શી છે, કાઢને જાણનારો છે, તેજ પરમાર્થને જાણનારો જાણવો. બીજી પ્રતિમાં સૂત્રપાઠમાં મેદ છે, તે,

અયં સંધિમદક્ષુ છે—

તેનો અર્થ કહે છે:—પૂર્વે વતાવેલાં ઉત્તમ વિશેષણવાળો સાધુ કર્તવ્યકાઢને જાણે છે, ઇટલે જે પરસ્પર હિત-અહિત મેલવવું, છોડવું; વિગેરે ક્રિયાને બાધા ન કરતાં; પ્રથમ અવસરને જાણે છે, અને તે પ્રમાણે કરે છે. તે પરમાર્થને જાણનારો છે.

ભાવસંધિ—જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર તેની વૃદ્ધિ શરીર વિના ન થાય, અને શરીરનો નિર્વાહ આહારના કારણ વિના ન થાય, અને તેમાં પળ સાવચ્છનો ત્યાગ કરવાનો છે. તેથી તે મિશ્રુક જે ઉત્તમ સાધુ છે, તે પોતે દોષિત આહારને ગ્રહણ ન કરે તેમ બીજા પાસે લેવઢાવે નહીં, અથવા કોઈ લેતો હોય તેને અનુમોદે નહીં, અથવા ઈગાલ દોષ, અથવા ધુમ દોષ, ન લગાડે, ઇટલે સારા આહારની સ્તુતિ ન કરે, તેમ ચરાબ આહારની નિંદા પળ ન કરે, તેજ પ્રમાણે બીજા પાસે તેવા દોષો ન લાગવા દે, તથા તેવા નિંદા સ્તુતિ કરનારાની પ્રશંસા પળ ન કરે, તથા આમ ગંધને છોડે ઇટલે અશુદ્ધ આહાર વડે દોષ ન લગાડવો જોઈએ.

શંકા—પૂતિ શબ્દનો અર્થ અશુદ્ધ છે, તો આમ શબ્દ શા માટે વાપર્યો ?

સૂત્રમ્

॥૩૬૮॥

આચા૦

॥૩૬૯॥

ઉત્તર-અશુદ્ધ તે સામાન્ય શબ્દ છે, અને પૂતિ શબ્દ લેવાથી અહીં આધાકર્મ વિગેરેની અશુદ્ધ કોટિ પળ બતાવી, અને તેનો મોટો દોષ હોવાથી તેનું પ્રધાનપણું બતાવવા ફરી કહું છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ગંધ શબ્દ લેવાથી (૧) આધાકર્મ (૨) ઔદે-શિકત્રિક (૩) પૂતિ કર્મ (૪) મિશ્ર (૫) બાદર પ્રાભૃતિકા (૬) અધ્યય પૂર્વક ઇમ છ પ્રકારના ઉદ્ગમ દોષ અવિશુદ્ધ કોટિની અંદર રહેલા છે, અને બાકીના વિશુદ્ધકોટિમાં છે તે આમ શબ્દવડે બતાવ્યા છે, તથા સૂત્રમાં સર્વ શબ્દ છે, તે બધા પ્રકારોને સૂચવે છે, તેથી ઇમ જાણવું કે, કોઈપણ પ્રકારે અપરિશુદ્ધ, અથવા પૂતિ હોય; તો, તે દોષિત ભોજન વિગેરે જ્ઞ-પરિજ્ઞાવડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન, પરિજ્ઞાવડે નિરામગંધવાળો બને; ઇટલે નિર્દોષ ભોજન વિગેરે લેનારો વર્તે; બને; તેથી પોતે જ્ઞાન દર્શન-ચારિત્ર નામના મોક્ષમાર્ગમાં સારીરીતે વર્તે; અને સંયમ અનુષ્ઠાનને પાલે.

આમ શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી સ્વરીદ કરેલું સાધુને ન કલ્પે; છતાં, અલ્પસત્ત્વવાળા સાધુને ઓછું સમજાય; તેથી વિશુદ્ધકોટિમાં રહેલ વ્રતદોષ છે, ઇમ જાણીને તે છે, તેવી તેની વૃત્તિ, ન થાઓ; તે માટે ફરીથી તેનું નામ લઈને નિષેધ કરે છે. સાધુ માટે વેચાતું આણેલું; પળ સાધુનું ન લેવું તે બતાવે છે:—

અદિસ્તમાણે કયવિક્રયેસુ, સે ણ કિણે ન કિણાવણ, કિણંતં ન સમણજાણઈ, સે
ભિક્ખૂ કાલન્ને બાલન્ને માયન્ને સ્વેયન્ને સ્વણયન્ને વિણયન્ને સસમયપરસમયન્ને ભાવ-
ન્ને પરિગ્ગહં અમમાયમાણે કાલાણુદ્ઢાઈ અપહિણ્ણે (સૂ૦ ૮૮)

સૂત્રમ

॥૩૬૯॥

આચા૦

॥૩૭૦॥

લેવું, વેચવું, તે ક્રય-વિક્રય છે. તે પોતે તેનાથી અદૃશ્ય રહે; અર્થાત્ પોતે સાધુ માટે સ્વરીદ કરેલી વસ્તુને ભોગવે નહિ; એટલે મોક્ષવાંચ્છક સાધુ કર્મ ઉપકરણોને પણ સ્વરીદ ન કરે; બીજા પાસે ન કરાવે; તેમ સ્વરીદ કરનારને પ્રશંસે પણ નહિ; અથવા નિરામગંધવાળો બની સાધુપણું પાળે. અહીયાં પણ આમ શબ્દ ગ્રહણ કરવાથી હનનકોટિની ત્રિક છે, તથા ગંધ ગ્રહણવડે પચનત્રિક લેવી; તથા ક્રયણકોટિત્રિક તે પોતાનાં સ્વરૂપ બતાવનારા શબ્દવડે લીધી છે, એથી નવકોટિ પરિશુદ્ધ આહારને અંગાર ધૂમદોષરહિત સાધુ ‘ભોજન’ કરે અથવા વસ્તુને ભોગવે.

એ ગુણથી ઉત્તમ સાધુ કેવો હોય તે કહે છે, તે ભિક્ષુક (સાધુ) સમયનો જાણ હોય છે. તથા બઢને જાણનારો છે, એટલે પોતાની શરીરશક્તિ વિચારીને તે પ્રમાણે ધર્મક્રિયા કરે છે, પણ બઢને છુપાવી રાખતો નથી, કરવાના કામમાં પ્રમાદ કરતો નથી, તથા પોતાને કેટલી વસ્તુ જોઈશે, તેને જાણનારો છે, તે “માત્રજ્ઞ” કહેવાય છે. તથા ‘સ્વેદ’ તે અભ્યાસ તેનાવડે જાણનારો છે. અથવા સ્વેદ એટલે ‘શ્રમ’ કે, સંસારના ભ્રમણમાં આટલું દુઃખ છે, તેને જાણે છે. કહ્યું છે કે—

“જરામરણદોર્ગત્યવ્યાધયસ્તાવદાસતામ્ । મન્યે જન્મૈવ ધીરસ્ય, ભૂયો ભૂયસ્ત્રપાકરમ્” ॥૧॥

જરા (બુઢાપો) મરણ, દુર્ગતિ, રોગ, આ મોટી પીડા ‘તો’ ‘દૂર’ રહો, પણ ધીર પુરુષને વિચારતાં માલુમ પડશે કે, જન્મ વારે વારે લેવો, તે જન્મ વચ્ચેની અવસ્થા પણ નિંદનીક છે, એવું હું માનું છું.

અથવા ક્ષેત્રજ્ઞ શબ્દ લઈએ તો સંસક્ત (રાગનું કારણ) વિરુદ્ધ દ્રવ્ય, પરિહાર્ય, (તજવા યોગ્ય) કુલ વિગેરે ક્ષેત્રનું સ્વરૂપ જાણનારો

સૂત્રમ્

॥૩૭૦॥

આચા૦

॥૩૭૧॥

एटले आ जग्याए जवाथी राग थशे, आ जग्याए जवाथी द्वेष थशे, अमुक जग्याएथी अमुक वस्तु मळशे, आवां भ्रष्ट क्षेत्रमां गोचरी लेवा योग्य नथी. विगेरे स्थिति जाणनार तथा “खण यन्न” एटले क्षण (अवसर) एटले अमुक वखते गोचरी जवुं ते जाणनारो मुनि होय छे, तथा ज्ञान दर्शन चारित्रने योग्य रीते पाळवां, ते ‘विनय’ छे, तेने जाणनारो छे. तथा जैन तथा अन्य मतोना तखने जाणनारो छे. एटले पोताना सिद्धांतनो जाण होवाथी गोचरी विगेरेमां गएलो सुखेथी गोचरीना दोषोने जाणे छे. ते दोषो नीचे मुजब छे.

સોઝ ઉદ્દમ દોષો કહે છે—

૧ આધાકર્મી (સાધુના માટે રાંધેલું) ૨ ઔદેશિક (અમુક મુનિ માટે અમુક ભોજન બનાવેલું) ૩ પૂતિકર્મ (નિર્દોષ અન્નને આધા કર્મ સાથે મેળવવું) ૪ મિશ્ર (સાધુ તથા પોતાના માટે મેળુ બનાવેલું) ૫ સ્થાપના [સાધુના માટે રાखी મુકેલું] ૬ પ્રાશ્નતિકા [સાધુના માટે વહેલું મોડું કાર્ય કરવું] ૭ પ્રકાશકરણ [અંધારમાંથી અજવાળે બહાર લાવે. અથવા દીવી વિગેરે કરે તે. ૮ ક્રીત [વેચાતું લાવેલું.] ૯ ઉચ્ચતક [ઉચારે લાવીને આપવું તે.] ૧૦ પરિવર્તિત [વદલી કરીને લાવે તે.] ૧૧ અભ્યાહત (સામે લાવીને આપવું.) ૧૨ ઉદ્ ભિન્ન (લાખ વિગેરે શીલ તોડીને આપવું.) ૧૩ માલાપહત (ઉપરથી નીચે લાવીને આપવું.) ૧૪ અછેદ્ય (જોર જુલમ કરી વીજા પાસેથી લઈને આપવું) ૧૫ અનિસૃષ્ટ [ઘણાઓની મેગી રસોડામાંથી વગર ગજાણે એક માણસ આપે તે.] ૧૬ અધ્યવ પૂર્વક [સાધુને આવતા જાણીને તેમના માટે પૂર્વ રંધાતા અનાજમાં થોડું ઉમેરે તે.] આ ઉપરના સોઝ દોષો વોહોરાવનાર તરફથી સાધુને લાગે છે.

સોઝ ઉત્પાદ દોષો કહે છે—

સૂત્રમ

॥૩૭૧॥

આચા૦

॥૩૭૨॥

૧ ધાત્રીપિંડ. [ગૃહસ્થના છોકરાને રમાડીને સાધુ લે તે.] ૨ દૂતીપિંડ-પરદેશના સમાચાર આપીને ગોજરી લે તે. ૩ નિમિત્ત-પિંડ [જ્યોતિષથી સમજાવી ગોચરી લે.] ૪ આજીવપિંડ [પોતાનો પહેલાંની અવસ્થા બતાવી ગોચરી લે તે.] ૫ વનીપકપિંડ (જૈનેતર પાસે તેનો ગુરુ વની ગોચરી લે તે.) ૬ ચિકિત્સાપિંડ (દવા કરીને ગોચરી લે તે.) ૭ ક્રોધપિંડ (ધમકાવીને ગોચરી લે તે.) ૮ માનપિંડ (પોતાની ઊંચ જાતિ વિગેરે બતાવીને ગોચરી લે તે.) ૯ માયાપિંડ (વેષ બદલીને ગોચરી લે તે.) ૧૦ લોભપિંડ (સ્વાદિષ્ટ ભોજન માટે વારંવાર તે જગ્યાએ ગોચરી લેવા જાય તે.) ૧૧ પૂર્વ સ્તવપિંડ (પહેલાંના સગપણનો પરિચય કરાવવો) ૧૨ પશ્ચાત્ સંસ્તવપિંડ (તેના સંબંધીના ગુણ ગાઈને ગોચરી લે તે.) ૧૩ વિદ્યાપિંડ છોકરા ભણાવીને ગોચરી લે તે. ૧૪ મંત્રપિંડ કામળ દુમળના મંત્ર બતાવીને ગોચરી લેવી તે. ૧૫ ચુર્ણયોગપિંડ-વાસ ક્ષેપ વિગેરે મંત્રી આપીને ગોચરી લે તે. ૧૬ મૂળ કર્મપિંડ-ગર્ભ રહેવા સંબંધી ઉપાય વિગેરે બતાવીને ગોચરી લે તે. આ ઉપરના સોઠ દોષો ગોચરી લેનાર સાધુને પોતાને લીધે થાય છે.

દશ ઇષળા દોષો આપનાર લેનારના ભેગા થવાથી બને તે કહે છે.

૧ શંકિત-અશુદ્ધ આહારની શંકા છતાં લેવું તે ૨ અશ્નિત-અશુદ્ધ વસ્તુથી સ્વરડાણા હાથે લેવું તે. ૩ નિશ્ચિત્ત-સચિત્ત વસ્તુમાં પહેલી અચિત્ત વસ્તુ મુકેલી લેવી તે. ૪ પિહિત-અચિત્ત વસ્તુ ઉપર સચિત્ત વસ્તુ ઢાંકેલી હોય તે અચિત્ત વસ્તુ લે તો તેનો પણ દોષ લાગે ૫ સંહત-બીજા વાસણમાં નાચીને આપે તે. ૬ દાયક-આપનારને ખાન ન હોય તે લે તે. ૭ મિશ્ર-સચિત્તમાં અચિત્ત વસ્તુ મેળવીને આપે તે. ૮ અપરિણત-અચિત્ત થયા વિનાની વસ્તુ આપે તે. ૯ લિપ્ત. લીટ-બઝાવા વિગેરે ગંદા હાથથી આપે તે. ૧૦ ઝજ્જિત-

સૂત્રમ્

॥૩૭૨॥

આચા૦

॥૩૭૩॥

છાંટા પાડતી આપે તે. ઉપરના દશ દોષો લેનાર તથા આપનાર, બન્નેના મેળા થાય છે.

પર સમયજ્ઞ હોવાથી ઝનાઝના બપોરે खरा તડકાના તાપમાં તપેલા સૂરજથી પરસેવાના 'વિંદુ' ટપકતા સાધુના મેલા શરીરને જોઈ કોઈ અન્ય ગૃહસ્થે પૂછ્યું કે, ભાઈ તમારામાં બધા માણસોએ ઉચિત્ત માનેલું સ્નાન શામાટે નથી કરતા ? ત્યારે સાધુએ જવાબ આપ્યો કે, હે બંધુ ! સર્વ સાધુઓને જલ્લનું સ્નાન છે. તે કામ 'સ્ત્રીનો અભિલાષ' તેનું એક અંગ છે. તેથી નિષેધ કર્યો છે તે સાંભળો:—

“સ્નાનં મદદર્પકરં, કામાર્જુનં પ્રથમં સ્મૃતમ્ । તસ્માત્કામં પરિત્યજ્ય, નૈવ સ્નાન્તિ દમે રતાઃ ॥૧॥”

સ્નાન મદનો દર્પ કરાવનાર છે, તથા કામનું પહેલું અંગ છે. માટે કામને છોડનારા બ્રહ્મચારી, અને દમનમાં રક્ત થયેલા છે તેઓ સ્નાન કરતા નથી. આ પ્રમાણે સ્વ અને પરસિદ્ધાંતને જાણનારો પરને ઉત્તર આપવામાં કુશલ હોય છે, તથા ભાવજ્ઞ ઇટલે, ચિત્તના અભિપ્રાયને જાણનારો છે કે આ 'દાન' આપનાર કે, વ્યાખ્યાન સાંભળનારનો આવો અભિપ્રાય છે. વઢી પરિગ્રહ તે, સંયમમાં જોડતાં ઉપકરણથી વધારે છે, તે ન છે, અને લેવાની પળ મનમાં ઇચ્છા ન રાખે; તેવા સાધુ કાલજ્ઞ, બલજ્ઞ, માત્રજ્ઞ, ક્ષેત્રજ્ઞ, સ્વેદજ્ઞ, ક્ષણજ્ઞ, વિનયજ્ઞ, સમયજ્ઞ, ભાવજ્ઞ; હોય તે પરિગ્રહને ગ્રહણ ન કરતો યોગ્યસમયે યોગ્યક્રિયાનો કરનારો બને છે.

શંકા—પૂર્વે 'કાલજ્ઞ' શબ્દમાં તે વાત આવી છે, અને અહીં ફરીથી કેમ કહો છો ?

ઉત્તર:—ત્યાં જ્ઞપરિજ્ઞાવહે જાણવાનું છે, અને અહીંયાં કર્તવ્ય કરવાનું છે.

વઢી કોઈપણ જાતનું નિયાળું ન કરે; તે અપ્રતિજ્ઞ છે. જેમકે, ક્રોધના કારણે સ્કંદક આચાર્યે પોતાના શિષ્યોને ઘાળીમાં પીલેલા

સૂત્રમ

॥૩૭૩॥

આચા૦

॥૩૭૪॥

જોડને પ્રતિજ્ઞા કરી કે, જો મારું 'તપ-તેજ' હોય; તો, બીજા ભવમાં લશ્કર, વાહન, રાજધાનીસહિત પુરોહિત, જેણે મને દુઃસ્વ દીધું છે, તે વધાનો નાશ કરીશ. તે પ્રમાણે પાછલ્લી દેવતા થઈને નાશ કર્યો, તેજ પ્રમાણે માનના ઉદયથી બાહુબલી પ્રતિજ્ઞા કરી કે, પ્રથમ દિક્ષા લીધેલા નાના ભાઈઓને હું કેવીરીતે નમસ્કાર કરું. કારણ કે તેઓ કેવલજ્ઞાની થયા છે, અને હું હૃદયસ્થ જ્ઞાનવાળો છું. તેજ પ્રમાણે કપટના ઉદયથી મલ્હિસ્વામીના જીવે પૂર્વ ભવમાં વધારે ડુંડું પદ લેવા બીજા મિત્ર સાધુઓને ઠગવા માટે કર્યું હતું, ઇટલે પેલા મિત્રોને સ્વઢાવીને પોતે ઉપવાસ કરેલ હતા તે, તથા લોભના ઉદયથી પરમાર્થ ન જાણનારા વર્તમાનનો લાભ જોનાર યતિનો વેશ રાખનારા માસ ક્ષપણ (મહીના મહીનાના ઉપવાસ) કરનારા છતાં પ્રતિજ્ઞા (નિયાણું) કરે છે, (અર્થાત્ ક્રોધ, માન, માયાના લોભથી ચારિત્ર ભ્રષ્ટ ન કરવું. તે વતાવ્યું છે.)

અથવા વસુદેવ માફક સંયમનું અનુષ્ઠાન કરતો નિયાણું ન કરે કે હું આવતા ભવમાં આવા ભોગ ભોગવનારો થાઉં અથવા ગોચરી વિગેરેમાં ગણો એવી પ્રતિજ્ઞા ન કરે કે મને આવીજ ગોચરી મલ્લી જોડે, અથવા જૈન મતમાં સ્યાદ્વાદ પ્રધાન હોવાથી જિન વચનમાં એકાંત પક્ષ ગ્રહણ ન કરે, તે અપ્રતિજ્ઞ જાણવો, જેમ કે મૈથુન વિષય છોડીને કોઈપણ જગ્યાએ કોઈપણ નિયમવાળી પ્રતિજ્ઞા ન કરવી જેથી કહ્યું છે કે:—

“ન ય કિંચિ અણુપ્પણાયં, પઢિસિદ્ધં વાવિ જિણવરિંદેહિં । મોત્તું મેહુણભાવં ન તં વિણા રાગદોસેહિં ॥૧॥”

જિનેશ્વરે કંઈપણ કલ્પનીયની આજ્ઞા આપી નથી. અને કારણ વડે કોઈપણ જાતનો નિષેધ પણ કર્યો નથી; પણ તીર્થકરોની આ

સૂત્રમ્

॥૩૭૪॥

આચા૦

॥૩૭૫॥

નિશ્ચય વહેવાર 'બે' નયને આશ્રયો સમ્યક્ આજ્ઞા માનવી કે જ્ઞાનાદિ આલંબન 'ના' કાર્યમાં સત્યવહે સારાં સ્વભાવવાળા સાધુએ થવું; પળ કપટથી કંડપણ સ્વોટો આશ્રય ન લેવો.

તાત્ત્વીકજ્ઞાન વિગેરેના આલંબનની સિદ્ધિથીજ મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિવાળા બાહ્ય અનુષ્ઠાનની સિદ્ધિ છે, કારણકે, બાહ્યઅનુષ્ઠાનમાં અ-નેકાંતવાદ, અને અત્યંતિપણું ન હોવાથી સમજવું. આજ પ્રમાણે કરવાથી દ્રવ્યસ્વભાવની સિદ્ધિ થાય છે, અથવા સત્ય નામ સંયમનું છે, તેનાવહે કાર્ય ઉત્પન્ન થતાં તેમ નેમ વર્તવું; અને તેનું ઉત્સર્પણ (વધવું.) પળ શક્તિને છુપાવ્યા વિના નિર્વાહ કરવો. અર્થાત્ શક્તિ પ્રમાણે સંયમ પાલવામાં ઉચ્ચ કરવો. આના સંબંધમાં વૃહત્ભાષ્યકાર કહે છે:—

“ કજ્ઞં નાણાદીયં સચ્ચં પુણ હોઈ સંજમો ગિયમા । જહ જહ સોહેઈ ચરણં, તહ તહ કાયવ્યયં હોઈ ॥૧॥ ”

જ્ઞાનાદિ કાર્ય તે સત્ય તે; સંયમ છે, માટે જેમ જેમ ચરણ (ચારિત્ર) નિર્મલ રહે; તેમ વર્તન કરવું.

(ઉપર બતાવેલ ટીકાનાં ટીપણમાં લીધું છે,) પળ ટીકાની ગાથાનો અર્થ નીચે મુજબ છે. જિનેશ્વરે મૈથુન (સ્ત્રીસંગ) છોડીને બાકીનું જે કંઈ કર્તવ્ય છે, તેમાં કોઈપણ વાતની એકાંત આજ્ઞા કરવાની આપી નથી; તેમ ન કરવાનો નિષેધ પળ કર્યો નથી. એ-ટલે સાધુ થુદ્ધ બુદ્ધિએ જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્રની વૃદ્ધિ માટે ઉપદેશ આપે; અને પોતે વર્તે. ફક્ત રાગદ્વેષ વિના સ્ત્રીસંગ થાય નહીં; માટે તેનોજ નિષેધ કર્યો છે.

“:દોસા જેણ નિરુજ્ઞંતિ જેણ જિજ્ઞંતિ પુવ્વકમ્માઈ । સો સો મુલ્લોવાઓ. રોગાવત્થાસું સમણં વ ॥૨॥”

સૂત્રમ

॥૩૭૫॥

આચા૦

॥૩૭૬॥

જેનાવડે દોષો દૂર થાય અથવા ન થાય; અને જેનાવડે પૂર્વનાં કર્મ ક્ષય થાય; તે તે મોક્ષનો ઉપાય, ઇટલે અનુષ્ઠાન સાધુએ કરવાં. જેમકે રોગમાં ઊચિત્ત ઔષધ આપવાવડે, તથા પથ્ય-ભોજનવડે રોગની શાંતિ કરે છે, તેજ પ્રમાણે સાધુએ ઉત્સર્ગ-અપવાદને આચરવાં; પણ રાગદ્વેષ ન કરવા અને કર્મો સ્વપાવવાં.

વઢી કોઈ વસ્ત, તેજ ઔષધ ઉપયોગી હોય છે, તેમ કોઈ વસ્ત, અનુપયોગી પણ છે, તેથી જરૂર પડતાં અપાય તેજ પ્રમાણે સાધુનાં અનુષ્ઠાનમાં પણ સમજવાનું છે. નીચે ટીપ્પણમાં લખ્યું છે કે:—

“ઉત્પદ્યતે હિ સાઽવસ્થા, દેશકાલામયાન પ્રતિ । યસ્યામકાર્યં કાર્યં સ્યાત્ કર્મકાર્યં ચ વર્જયે ॥૧॥”

તે અવસ્થા દેશકાલના રોગપ્રત્યે છે. કે જેમાં, અકાર્ય તે કાર્ય થાય; અને કાર્ય તે અકાર્ય થાય; માટે દેશ, અને કાલ વિચારી રોગને વૈધે ઔષધ આપવું.

“જે જત્તિયા ડ હેડ ભવસ્સ તે ચેવ તત્તિયા મુક્કલે । ગણણાઝ્યા લોયા ઢુપ્પહવિ પુણ્ણા ભવે તુલ્લા ॥૩॥”

જેટલા હેતુઓ ભ્રમણના છે, તેટલાજ હેતુઓ મોક્ષના પણ છે, અને તે ગણત્રીએ ગણાય તેવા નથી; પણ વસ્ત્રે વરાવર છે. આ વધાનો પરમાર્થ એ છે કે સાધુએ રાગદ્વેષ કર્યા વિના પોતાની શક્તિને અનુસાર ઇકાંત ન પકડતાં જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર્યની આરાધના કરવી.

ઉપર પ્રમાણે “અયંસંધિ” ત્યાંથી લઈને “કાલે અણુટ્ટાઈ” સુધી અગીઆર પિંડેષણા બતાવી છે. આ પ્રમાણે હોય તો પ્રશ્ન થાય છે, અપ્રતિજ્ઞાવાળો આ સૂત્રવડે એમ સિદ્ધ થયું કે કોઈએ ક્યાંય પણ પ્રતિજ્ઞા ન કરવી, ત્યારે શાસ્ત્રમાં આવે છે કે જુદા જુદા અભિ-

સૂત્રમ્

॥૩૭૬॥

આચા૦

॥૩૭૭॥

ગ્રહો કરવા તેથી શું સમજવું ?

આચાર્યનો ઉત્તર—સૂત્રમાં આપેલ છે કે—

દુહઓ છેતા નિયાદિ, વત્થં પડિગ્ગહં કંબલં પાયપુંછણં, ઉગ્ગહણં ચ કડાસણં એસુ ચેવ જાણિજ્ઞા (સૂ૦ ૮૧)

રાગ અને દ્વેષ વડે જે પ્રતિજ્ઞા થાય છે, તેને છેદીને નિશ્ચયથી જે કરે તે નિયાતિ એટલે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, નામનોજ મોક્ષ માર્ગ છે, તેમાં અથવા સંયમ અનુષ્ઠાનમાં અથવા ભિક્ષાદિમાં પ્રતિજ્ઞા કરે, એટલે રાગ દ્વેષ વિનાની પ્રતિજ્ઞા ગુણવાલી છે. અને રાગ દ્વેશવાલી પ્રતિજ્ઞા દુઃખદાઈ છે, હવે તે સાધુ ઉપરના ગુણવાળો રાગ દ્વેષને છેદીને શું કરે તે કહે છે. પોતે જોડતાં વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, પાદપુંછન વિગેરે નિર્દોષ જાણીને લે, તેની વિધિ બતાવે છે.

પૂર્વ કહ્યા મુજબ જે ગૃહસ્થો પોતાના પુત્ર વિગેરે માટે આરંભમાં વર્તેલા છે. તથા પોતાને જોડતી વસ્તુનો સંગ્રહ કરનારા છે, તેમને ત્યાં જઈ લેવા યોગ્ય વસ્તુની તપાસ કરે એટલે શુદ્ધ ને લે. અને દોષિતને છોડી દે તે કેવી રીતે જાણે તે કહે છે.

વસ્ત્ર શબ્દ લેવાથી વસ્ત્રની ણ (શુદ્ધિ) બતાવી અને પાત્ર શબ્દ લેવાથી પાત્રાંની શુદ્ધિ બતાવી. કંબલ શબ્દથી આવિક પાત્રાંનો નિયોગ ગુચ્છા વિગેરે બતાવ્યા, તથા સવાર સાંજ કે રાતના કારણ વિશેષે સુલ્લામાં નીકળવું પડે. તો ઓઢવાની કામઝ પળ સૂચવી તેજ પ્રમાણે પાદ પુંછન તે રજોહરણ (ઓઘો) જાણવો, આ સૂત્રોથી ઓઘ ઉપધિ અને ઉપગ્રહીક ઉપધિ બતાવી તેજ પ્રમાણે વસ્ત્ર ણ તથા પાત્રેણા પળ સૂચવી.

સૂત્રમ

॥૩૭૭॥

આચા૦

॥૩૭૮॥

અવગ્રહ કહે છે—

જેની આજ્ઞા લઈને ક્ષેત્રમાં ફરાય; તે અવગ્રહ છે. તે પાંચ પ્રકારે છે. (૧) ઇંદ્રનો અવગ્રહ (૨) રાજાનો અવગ્રહ (૩) ગામના માલિક પટેલ વિગેરેનો અવગ્રહ (૪) ઘરવાલાનો અવગ્રહ (૫) પ્રથમ ઉતરેલા સાધુનો અવગ્રહ આ પ્રમાણે અવગ્રહની બધી પ્રતિમાઓ સૂચવી; તેથી તેનું પળ સમર્થન કર્યું, અને અવગ્રહના કલ્પનું વર્ણન આ સૂત્રમાં કહે છે—

કટાસણ કહે છે—

કટ શબ્દથી સંથારો જાણવો. અને આસન શબ્દથી આસંદક વિગેરે બેસવાનાં આસન જાણવાં, જેનામાં બેસાય તે આસન છે. અને તેજ શય્યા છે. તેથી આસન શબ્દથી શય્યા પણ જાણવી, તેનું સ્વરૂપ કહું. ઉપર બતાવેલ સાધુને ઉપયોગી સર્વ વસ્તુ વસ્ત્ર વિગેરે તથા આહાર વિગેરે આરંભ કરનારા ગ્રહસ્થ પાસેથી મળતા જાણવા અને તેમાં આમગંધ(દોષિત) છોડીને નિર્દોષ જેમ મળે તેમ વર્તે પ્રશ્ન—આવીરીતે ગૃહસ્થોને ત્યાં જતાં જે મળે, તે છે કે તેની કંડ હદ છે ? તે બતાવે છે.

લઠ્ઠે આહારે અળગારો માયં જાણિજ્ઞા, સે જહેયં ભગવયા પવેઈયં લાભુત્તિ ન મજિજ્ઞા અ-

લાભુત્તિ ન સોઈજ્ઞા, બહુંપિ લહું ન નિહે, પરિગ્ગહાઓ અપ્પાણં અવસક્કિજ્ઞા (સૂ૦ ૧૦)

સાધુને આહાર મળતાં વિચારે કે હું લઈશ, તો પછી મારે સ્વાતર નવો આરંભ ગૃહસ્થને કરવો પડશે કે નહીં તેવું વિચારીને છે, કે જેથી નવો આરંભ ન કરવો પડે; તેવીજરીતે વસ્ત્ર-ઔષધ વિગેરેમાં પણ જાણી લેવું; તથા નવો આરંભ ન કરવો પડે; પણ

સૂત્રમ્

॥૩૭૮॥

આચા૦

॥૩૭૯॥

પોતાને વધારે પળ ન આવે; તે ધ્યાનમાં રાખીને લે, આ હું મારી બુદ્ધિથી નથી કહેતો; પરંતુ જિનેશ્વરે આ ઉદ્દેશથી માંડીને હવેપ-
છીનું બધું જ બતાવેલું છે તે કહે છે:—

તે જિનેશ્વર ચોત્રીસ અતિશયયુક્ત કેવલ જ્ઞાની અર્ધમાગધી ભાષામાં કહ્યું છે, અને વધી ભાષાવાળા જાણે, તેવા શબ્દોમાં દેવતા-
મનુષ્યની સભામાં કહ્યું. આવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે:—

તથા વસ્તુ મલ્લતાં મને વસ્ત્ર-આહારનો લાભ થયો. હું લબ્ધિમાન છું, એવો અહંકાર ન કરે: તેમ યાચવા છતાં મળે તો, દીન
પણ બને; ઇટલે વસ્તુ ન મલ્લતાં શ્રેદ ન કરે કે, મને ધિકાર છે ! હું મંદભાગી છું ! કે, સર્વને સર્વ વસ્તુ આપનાર દાતાર હોવા
છતાં, મને નથી મલ્લતું. તેથી સાધુજી લાભઅલાભમાં મધ્યસ્થપણું રાખવું. કહ્યું છે કે:—

“લભ્યતે લભ્યતે સાધુ, સાધુરેવ ન લભ્યતે । અલબ્ધે તપસો વૃદ્ધિર્લબ્ધે તુ પ્રાણધારણમ્ ॥૧॥”

મળે તો સારું, અને ન મળે તો પણ સારું. કારણ કે, ન મળે તો, ન ભોગવવાથી તપશ્ચાનો લાભ થશે; અને મળવાથી પ્રાણનું ધારણ થશે.

આપ્રમાણે પિંડપાત્ર, વસ્ત્રોની ઇષ્ણા બતાવી છે.

હવે વધારે ન સંઘરે તે કહે છે.

ઘણું મળે તો મોહ ન કરે; અને વધારે લઈને રાખી ન મુકે; ઇટલે થોડો પણ સંગ્રહ ન કરે. જેમ આહાર વધારે ન લે, તેમ
સંયમ ઝપકરણ કરતાં વધારે વસ્ત્રપાત્ર વિગેરે ન લે, તે સૂત્રમાં કહ્યું છે કે:—

સૂત્રમ્

॥૩૭૯॥

આચા૦

॥૩૮૦॥

પરિગ્રહ કહે છે—

ધર્મઁપકરણથી જેટલું વધારે ઁપકરણ લેવું, તે પરિગ્રહ છે. માટે વધારે મઁલું ન લે, અથવા સંયમ ઁપકરણમાં પળ મૂઁર્છા કરવાથી પરિગ્રહ છે. કહું છે કે:—

(તત્વાર્થ ‘ખ. ૮. સૂ.’) મૂઁર્છા પરિગ્રહ છે, તેથી વધારે મઁલું છોડીને જોડતાં લીધેલાં ઁપકરણમાં પળ મૂઁર્છા ન કરે.

શંકા—જે કંડ ધર્મઁપકરણ વિગેરેનો પરિગ્રહ છે, તે પળ ચિત્તની મલીનતા (રાગ) શિવાય થતો નથી કહું છે કે:—પોતાને ઁપકાર કરનારમાં રાગ થાય; તો ઁપઘાત કરનાર ઁપર દ્વેષ પળ થાય; તેથી પરિગ્રહ રાખતાં રાગદ્વેષ નજીક આવે છે, અને નેનાથી કર્મ બંધ થાય છે, માટે તમો કહો છો કે, ધર્મઁપકરણ પરિગ્રહ નહીં; તે કેવીરીતે માનીં ? કહું છે કે:—

“મમાહમિતિ ચૈષ યાવદભિમાનદાહજ્વરઃ. । કૃતાન્ત મુખમેવ તાવદિતિ ન પ્રશાન્ત્યુન્નયઃ ॥

યશઃ ‘સુખ’ પિપાસિતૈરયમસાવનર્થોત્તરૈઃ. । પરૈરપસદઃ કુતોઽપિ, કથમપ્યપાકૃષ્યતે ॥૧॥”

આ મારું ઁવો ઁયાં સુધી અભિમાનરૂપ, દાહજ્વર રહેલો છે, ત્યાંસુધી જમના મુખમાં જવાનું છે તેમ ત્યાં સુધી શાંતિ પળ નથી તેમ ઁન્નતિ પળ નથી.

માટે જસ અને સુખના વાંછકોં પરિણામે આ અનર્થ છે ઁમ જાળે છે, તેથી તે ઁત્તમ પુરુષોં આ મમતાના દુર્ગુણને કોંડપળ રીતે ગમે ત્યાંથી સ્વેંચી કાઢવો જોડં.

સૂત્રમ્

॥૩૮૦॥

આચાં

॥૩૮૧॥

આચાર્યનો ઉત્તર—તેવો દોષ નથી, કારણ કે ધર્મઉપકરણમાં સાધુઓને આ મારું છે, એવો પરિગ્રહનો આગ્રહ નથી. એજ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,
“અવિ અપ્પણોઽવિ દેહંમિ, નાયરંતિ મમાઇઉં”

જે મુનિઓને પોતાના શરીરમાં પળ મમત્વ નથી, તે બીજામાં મમત્વ કેવી રીતે કરે ? (ન કરે.)

જે અહીંયાં કર્મબંધના માટે લેવાય તેજ પરિગ્રહ છે, પણ જેનાથી કર્મની નિર્જરા થાય (કર્મ ઓછાં થાય) તે પરિગ્રહજ નથી, (સાધુનો લેપ કરવાથી પૂર્વના તેલ વિગેરેના લેપમાં વધારો થતો નથી, પણ તેલને ટ્વાઈ વસ્ત્ર સાફ બનાવે છે. તેવી રીતે જોડતું ઉપકરણ સંયમની રક્ષા કરે છે.) કહ્યું છે કે—

અન્નહા ણં પાસણ પરિહરિજ્ઞા, એસ મગ્ગે આયરિણ્હિં પવેડ્ડણ, જહિત્થ કુસલે નોવલિંપિંજ્ઞાસિ ત્તિવેમિ ॥

આ પ્રકારે દેશ્વતો બનીને (વિચાર પૂર્વક) પરિગ્રહ છોડે જેમ ગૃહસ્થો તત્ત્વ જાણ્યા વિના આ લોકના સુખના માટે પરિગ્રહ સંઘરવા જુએ છે, પણ સાધુઓ તેમ કરતા નથી, તેનો આશય આ છે. આચાર્યને આશ્રયી આ વધારાનું ઉપકરણ છે પણ મારું નથી, જેમાં રાગદ્વેષનું મૂલ છે; તે પરિગ્રહનાં આગ્રહનો યોગ અહીં નિષેધવો પરંતુ ધર્મ ઉપકરણનો નિષેધ ન કરવો, તેના વિના સંસાર સમુદ્રથી પાર જવાય નહીં. કહ્યું છે કે—

સાધ્યં યથા કથશ્ચિત્ સ્વલ્પં કાર્ય મહચ્ચ ન તથેતિ । પ્લવનમૃતે ન હિ શક્યં, પારં ગન્તું સમુદ્રસ્ય ॥૧॥

સૂત્રમ

॥૩૮૧॥

આચા૦

॥૩૮૨॥

કોઈ નાનું કાર્ય ગમે તેમ સાધી લેવાય, પણ મોટું કાર્ય તેમ સિદ્ધ ન થાય. કદાચ નાનું ટાલોચું કુદીને જવાય પણ નાવ વિના સમુદ્રની પાર જવું શક્ય નથી. જેઓ ધર્મોપકરણને પણ પરિગ્રહ માને છે, તેવા દિગંબર બંધુઓ માટે આ સંબંધમાં મતભેદ છે, તેથી અવિવક્ષિત અર્થને તોર્થકરના અભિપ્રાયને અનુસારે સાધવાની ઇચ્છાથી કહે છે, કે “ એસમગ્ગે ” મૂલ સૂત્રમાં બતાવ્યા પ્રમાણે આ ધર્મોપકરણ પરિગ્રહને માટે નથી, એવું પૂર્વે કહ્યું, તે માર્ગ તોર્થકરોએ કહ્યો છે, કારણ કે સર્વ પાપરૂપ “હેય” ધર્મથી જેઓ દૂર છે. તે આર્યો, તોર્થકરો, છે, પણ જેઓ ધર્મોપકરણને ઇચ્છતા નથી. તેવાઓ પણ કુંડિકા, તટ્ટિકા લંબણિકા અશ્વવાલ્લધિ, વિગેરે ઇચ્છાનુસાર ઉપકરણ રાખવાનો માર્ગ પોતાની મેળે શોધી કાઢ્યો છે, તેમ અમારા ઉપકરણો નથી.

(વર્તમાનમાં શ્વેતાંબર સાધુઓ પાસે રજોહરણ મુહપત્તિ વિગેરે ધર્મોપકરણો છે, ત્યારે દિગંબર સાધુઓ પાસે મોરની પીછીનું ઉપકરણ વિગેરે છે, અને ટીકાકારના સમયમાં તે વચ્ચે દિગંબર સાધુઓ જેમ કરતા હશે. તેને ઉદ્દેશીને લખ્યું છે, સ્વરીરીતે તે ચર્ચા કરવા કરતાં પરમાર્થદ્રષ્ટિએ જોનારા બંને પક્ષના સાધુઓ રાગદ્વેષ રહિત બની જે ભવિષ્યમાં અને વર્તમાનમાં વધારે લાભદાયી થાય તેવાં ધર્મોપકરણ વાપરી સંયમનો નિર્વાહ કરે અને સમ્યક્જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રની આરાધના કરે.)

અથવા ઉપરની ચર્ચા બૌદ્ધ મતના મૌગદ્લિ તથા સ્વાતિ પુત્ર એ બંનેથી બૌદ્ધ મતનું જે મંતવ્ય છે. તેને આશ્રયી કહે છે.

તેજ પ્રમાણે ધર્મોપકરણનું કોઈ સ્વંડન કરતો હોય. તો તેમને પણ તે પ્રમાણે સમજાવવા.

કારણ કે જિનેશ્વરે પરોપકારના માટે રાગદ્વેષ રહિત થઈને જે કહ્યું છે. તેના બહુ માનના માટે આટલું લખવું પડ્યું. અને

સૂત્રમ્

॥૩૮૨॥

આચા૦

॥૩૮૩॥

તેટલા માટેજ આ જિનેશ્વરના કહેલા માર્ગમાંજ ઉત્તમ સાધુએ ઉદ્યમવાલા થવું, તેજ સૂત્રમાં કહે છે કે આ કર્મભૂમી છે. જેમાં મોક્ષના શ્રાદ્ધના બીજ સમાન સોધી (સમ્યક્ત્વ) તથા સર્વ સંવર રૂપ ચારિત્ર પામીને કર્મમાં જેમ લેપ ન થાય, નવાં કર્મ ન બંધાય તેમ આ ઉત્તમ માર્ગમાં વર્તવું, તે વિદિત વેદ્ય (પંડિત) જાણવો, જો તે માર્ગ ઉલંઘીને બતાવેલાં ધર્મ અનુષ્ઠાન ન કરે તો કર્મનો બંધ થાય. તેથી આ સત્પુરુષોનો માર્ગ છે તેથી પોતે ચારિત્ર લેતાં પ્રથમ સર્વ જીવને સમાધિ આપવારૂપ પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તે છેવટનો ઉચ્છવાસ લેતાં સુધી પાલ્લી જોડે. કહ્યું છે કે:—

“લજ્ઞાં ગુણૌઘજનનીં જનનોમિવાર્યામત્યન્તશુદ્ધહૃદયમનુ વર્તમાનાઃ । તેજસ્વિનઃસુખમસૂનપિ સન્ત્યજન્તિ; સત્યસ્થિતિવ્યસનિનો ન પુનઃ પ્રતિજ્ઞામ ॥૧॥”

ગુણના સમૂહની માતા તથા અત્યંત શુદ્ધ હૃદય વનાવનારી જે લજ્ઞા છે, તેને શ્રેષ્ઠ માતા માફક માનીને તેની પાછળ ચાલનારા તેજસ્વી પુરુષો (સાધુઓ) સુખે કરીને પોતાના પ્રાણ પળ ત્યજે છે, પરંતુ સત્ય સ્થિતિને ચાહનારા તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરતા નથી. આપમાણે સુધર્માસ્વામી જંઘુસ્વામીને કહે છે કે:—મેં ઉપર પ્રમાણે જે કહ્યું તે મહાવીરપ્રમુખનાં ચરણસેવન કરતાં સાંભળ્યું છે, તે તને કહ્યું છે, માટે પરિગ્રહથી આત્માને દુર કર; એવું જે કહ્યું છે, તે સંસારી-વાસનાના ઉચ્છેદ વિના ન થાય; અને તે સંસારી-વાસના પાંચ પ્રકારના ઇન્દ્રિયોના વિષયરસને અનુસરનારા અભિલાષો છે, અને તે તજવા મુશ્કેલ છે. તેથી કહે છે કે:—કામા દુરતિક્રમા, જીવિયં દુષ્પટિવૃહગં, । કામકામી ખલુ અયં પુરિસે, સે સોયઙ્ જૂરઙ્ તિષ્પઙ્ પરિતપ્પઙ્

સૂત્રમ

॥૩૮૩॥

આચા૦

॥૩૮૪॥

કામ કહે છે:—

કામના બે ભેદ છે. (૧) ઇચ્છાકામ, (૨) મદનકામ, તેમાં, મોહનીયકર્મનાભેદ હાસ્ય (હાંસી) રતિથી ઉત્પન્ન થયેલ ઇચ્છાકામ છે, અને મોહનીયકર્મના વેદના ઉદયથી મદનકામ છે. તે બન્ને પ્રકારના કામોનું મૂળ મોહનીયકર્મ છે, તેના સદ્ભાવમાં કામનો ઉચ્છેદ કરવો મુશ્કેલ છે, એટલે તેનો વિનાશ કરવો દુર્લભ છે, તેથી મુનિને એમ સમજાવ્યું કે, તારે પ્રમાદ ન કરવો, આ કામમાં પ્રમાદ ન કરવો; પણ જીવિતમાં પ્રમાદ ન કરવો. કારણકે, ક્ષણ ક્ષણ જે ઓછી થાય છે, તે વૃદ્ધિ પામવાની નથી; અથવા સંયમ—જીવિતનો સંસારીવાસનામાં પડતાં દુઃખેકરીને નિર્વાહ થાય છે. અર્થાત્ સંયમ પાળવો મુશ્કેલ થાય છે. કહ્યું છે કે:—

“અગાસે ગંગસોડવ, પડિસોડવ દુત્તરો । બાહાહિં ચેવ ગંભીરો, તરિઅવો મહોઅહી ॥૧॥

આકાશમાં ગંગા નદીનો પ્રવાહ છે, તેને સામે જઈને તરવું મુશ્કેલ છે; અથવા મહાસાગર હાથવડે તરવો મુશ્કેલ છે.

બાલુગાકવલો ચેવ, નિરાસાણ હુ સંજમો । જવા લોહમયા ચેવ, ચાવેયવા સુદુક્કર ॥૨॥”

વેલુ (રેતી) ના કોઢીઆ મુશ્કેલ છે. તેજ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોનો કોઈપણ જાતનો સ્વાદ જેમાં નથી; તેવું સંયમ પાળવું ઘણું મુશ્કેલ છે, અથવા લોઢાના બનાવેલા જવ ચાવવા મુશ્કેલ છે. તેવું સંયમ પાળવું મુશ્કેલ છે.

આ અભિપ્રાય પ્રમાણે અભિલાષ તજવા મુશ્કેલ છે, તે બતાવ્યા છતાં વધારે ખુલાસા માટે કહે છે. કામકામી એટલે, ઇન્દ્રિય—વિષયુરસનો લાલચુ જીવ જે છે, તે શરીર, અને મન સંબંધી ઘણા દુઃખોને ભોગવશે તે બતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥૩૮૪॥

આચા૦

॥૩૮૫॥

ઘટલે ઇચ્છીત વસ્તુ ન મળતાં, અથવા તેનો વયોગ થતાં તેનો શોક કરીને જેમ તાવ ચઢેલો વેલો માણસ બકે છે, તેમ પોતે પોષ મૂકીને રહે છે.

“ગતે પ્રેમાબન્ધે પ્રણયબ્રહ્માને ચ ગલિતે । નિવૃત્તે સન્નાવે જન ઇવ જને ગચ્છતિ પુરઃ ॥

તમુત્પ્રેક્ષ્યોત્પ્રેક્ષ્ય પ્રિયસખિ ? ગતાંસ્તાંશ્ચ દિવસાન્, ન જાને કો હેતુર્દલતિ શતધા યન્ન હૃદયમ્? ॥૧॥”

પ્રેમનું બંધન નાશ પામતાં, અથવા પ્રણય (વહાંલા) નું બહુ માન ઓછું થતાં અથવા સદ્ભાવ ઓછો થતાં જતો રહેતાં પ્રેમ, માણસમાં માણસની માફક આગલ જાય છે, તેને જોઈ જોઈને કોઈ સ્ત્રી પોતાની સખીને કહે છે કે:-હે સખી ! તે ગયેલા દિવસોને જ્યારે યાદ કરું છું, ત્યારે હું નથી જાણતી કે; ક્યો હેતુ મને સો પ્રકારે દુઃખ આપે છે ? પણ, તે મારું હૃદય ભેદતો નથી. (આ વિલાપ પ્રેમી સ્ત્રીપુરુષોના વયોગમાં અથવા, બન્નેને કંઈપણ કારણે ભેદ પડતાં, વીરહી બનેલાં પોતાનાં હૈતસ્વી આગલ પૂર્વનાં સુખો યાદ કરીને કહે છે):-

તેજ નમાણે પોતે હૃદયથી શુરે છે.

“પ્રથમ તરમથેદં ચિન્તનીયં તવાસી-હ્રહુજનદયિતેન પ્રેમ કૃત્વા જનેન ॥

હૃતહૃદય ! નિરાશ ! ક્લીબ ! સંતપ્યસે કિં ? । ન હિ જડગતતોયે સેતુબન્ધાઃ ક્રિયન્તે ॥૧॥”

હે હૃદય (પહેલું આ તારે ચિંતવું જોઈએ કે, તારો પ્રેમીજન પ્રેમ કરીને છુટો પડી ગયો છે ! હે હૃદય ! હે આશારહિત ! હે ન-

સૂત્રમ

॥૩૮૫॥

આચા૦

॥૩૮૬॥

પુંષક ! તું હવે શામાટે સ્વેદ કરે છે ! પાણી ગયા પછી પાઠો બાંધવી નકામી છે. (પોતે પોતાનાં હૃદયને ટપકો આપે છે કે, તારાં વહાલાં સંબંધીને જવા કેમ દીધો ? અને હવે, ગયા પછી રોયે શું થાય ? પાણી જ્યારે જોડતું હતું; ત્યારે પાઠ બાંધીને કાં રોકી ન લીધું ?) તથા જેનાં ઘરમાં મોત થાય; તે પોતે મર્યાદાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. એટલે શરીર, અને મનમાં દુઃખોથી પીડાય છે. તથા તેજ પ્રમાણે ઘણું વહાલું સગું ગુજરીગયું હોય; તો કેટલાંક લોકો પશ્ચાંતાપ કરે છે કે—હે વહાલા પુત્ર ! હે વહાલી સ્ત્રી ! તું મને મુકીને કેમ જતી રહી ? इत्यादि. અથવા કોઈ જગ્યાએ કોષ કરીને મયેલો હોય. અર્થાત્ નાશી મયેલો હોય; અને બંનેનો વિયોગ થાય તો પછીથી, કહે કે:—મેં તારું કહેવું ગુસ્સામાં ન માન્યું; તેથી તું રીસાડને ચાલ્યોગયો. इत्यादि વ્યર્થ દુઃખો ભોગવે છે.

આ વધાં દુઃખો શોક વિગેરે જે કહ્યાં છે. તે વધાં જે મનુષ્યો વિષય-વિષના આશ્રયમાં અંતઃકરણને રાખે છે, તેમની દુઃખની અવસ્થા સૂચવે છે. (કેટલીક સ્ત્રીઓ રડી રડીને આંધળી થાય છે, કોઈ છાતી કુટીને પોતાનાં નાનાં બાલકોને અથવા, પોતાના ગર્ભાશયને અથવા, ગર્ભમાં રહેલાં બાલકને દુઃખ આપે છે, કેટલીક અજ્ઞાન સ્ત્રીઓ માથાં કુટીને પીડાય છે.) અથવા શોક કરે છે. એટલે યૌવન, ધન, મદ વિગેરેના મોહથી ઘેરાયેલા મનવાલો વિરુદ્ધ કૃત્ય કરીને જ્યારે બુદ્ધાપો થાય; ત્યારે, મોતનો સમય આવતાં મોહ દૂર થતાં પસ્તાય છે. કે, મેં દુર્ભાગીએ પૂર્વમાં વધા શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ આચરેલો સુગતિમાં જવાના એક હેતુરૂપ અને દુર્ગતિદ્વાર અટકાવવાને બારણાંની પાછલી ઝુગલસમાન ધર્મ ન કર્યો. કહું છે કે:—

“भवित्रिं भूतनां परिणतिमनालोच्य नियतां । पुरा यद्यत् किञ्चिद्विहितमशुभं यौवनमदात् ॥

સૂત્રમ્

॥૩૮૬॥

આચા૦

॥૩૮૭॥

પુનઃ પ્રત્યાસન્ને મહતિ પરલોકૈકગમને, । તદૈવૈકં પુંસાં વ્યથયતિ જરાજીર્ણવપુષામ્ ॥૧॥”

નિશ્ચય કરીને જીવોને ભવિષ્યમાં થનારી અવસ્થાને વિચાર્યા વિના મેં જુવાનીમાં જે જે અશુદ્ધ કૃત્યો કર્યા છે, તે પરલોકમાં જવાના વસ્તુને બુઢાપાથી જીર્ણ થયેલા શરીરવાળા પુરુષને સેદ પમાડે છે. (કે, મેં ધર્મ ન કર્યો. હવે મારી શી દશા થશે ! તથા હવે પસ્તાયે શું લાભ ?) તથા તેજ પ્રમાણે કડવાં ફલ અહીં ભોગવતાં, પાપીઓ પણ શુરે છે. વિગેરે ઉપર બતાવ્યા માફક લંપટોને દુઃસ પડે છે, તે બુદ્ધિમાન વાંચકે વિચારી લેવું કહું છે કે:—

“સગુણમપગુણં વા કુર્વતા કાર્યજાતં, । પરિણતિરવધાર્યા યત્નતઃ પણ્ડિતેન ॥

અતિરભસકૃતાનાં કર્મ્મણામાવિપક્ષે—ભવતિ હૃદયદાહી શલ્યતુલ્યો વિપાકઃ ॥૧॥”

ગુણવાલું કે અગુણવાલું કાર્ય કરતાં પહેલાં બુદ્ધિમાને પ્રયાસથી વિચારવું કે એનું પરિણામ શું આવશે. કારણ કે ઉતાવળમાં કરેલા કાર્યનું ફલ ભોગવતાં તે સમયે હૃદયને બાળનારો શલ્ય સમાન પશ્ચાતાપ વિપત્તિના માટે થાય છે—

આવું કોણ ન શોચે તે બતાવે છે. કહું છે કે—

આયયચક્ષૂ લોગવિપક્ષી લોગસ્સ અહો ભાગં જાણઈ ઉઢું ભાગં જાણઈ, તિરિયં ભાગં જાણઈ ગઢિઢણ લોણ અણુપરિયટ્ટમાણે સંધિં વિઢિત્તા ઇહ મચ્ચિણ્હિં, એસ વીરે પસંસિણ

સૂત્રમ

॥૩૮૭॥

આચા૦

॥૩૮૮॥

જે વઢે પડિમૌયડ જહા અંતો તહા બાહિં જહા બાહિં તહા અંતો, અંતો અંતો પૂડ
 દેહંતરાણિ પાસડ, પુઢોવિ સવંતાઈં પંડિણ પડિલેહાણ ॥ (સૂ૦ ૧૩)

જેને આ લોક અને પરલોકના પરિણામનાં દુઃખ જોવામાં (વિચારવામાં) વિશાલ દૃષ્ટિ (જ્ઞાન) છે. તે વિશાલ ચક્ષુવાળો બને છે. તે ઉપર કહેલા ભોગોને ઘણા અનર્થોનું મૂલ સમજીને તેને છોડીને “શમ સુખ” (વીતરાગ દશા) ને અનુભવે છે. તથા સંસારી લોકો જે વિષય રસમાં પડતાં અતિશય દુઃખી થઈ જાય છે. (ઈંદ્ર સહતાં વિસફોટકનો રોગ થતાં કે ક્ષયથી મરતાં જોઈને) પોતે તેવા કુમાર્ગને ઇચ્છતા નથી. તેથી પ્રશમ સુખને અનેક પ્રકારે જુદા છે. તેથી તે લોકવિદર્શી છે. અથવા લોક ઈંદ્ર ઉર્ધ્વ અધઃ તથા તિર્યક્ (સ્વર્ગ પાતલ અને મૃત્યુ) એ ત્રણ લોકમાં ચાર ગતિમાં થતાં દુઃખો સુખોના કારણોને તથા ત્યાં ભોગવાતા આયુષ્ય વિગેરેને જુદા છે. તે વતાવે છે.

લોકના અધો ભાગમાં શું છે તે જાણે છે. ઈંદ્ર ઉર્ધ્વ અધર્મ અસ્તિકાયથી વ્યાપ્ત આકાશ સ્વંદનો નીચલો ભાગ જાણે છે. તેનો સાર આ છે કે જીવો જે કર્મો વડે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા ત્યાં સુખ દુઃખનો વિપાક કેવો છે. તેને જાણે છે. (નારકીના જીવોને થતું દુઃખ પોતે જાણે છે. તથા ભુવનપતિ વ્યંતરના દેવોનું સુખ પણ જાણે છે.)

તેજ પ્રમાણે ઉર્ધ્વ તથા તિર્યક્ લોકને પણ જાણે છે. (ઉર્ધ્વ લોકમાં વૈમાનીક દેવ તથા મોક્ષનું સુખ છે. તે જાણે છે. તથા તિર્યક્ લોકમાં જ્યોતિષના દેવતાનું સુખ તથા ધર્મી મનુષ્યનું સુખ તથા પાપી તથા તિર્યક પ્રાણીનું દુઃખ જાણે છે.) અથવા લોક

સૂત્રમ્

॥૩૮૮॥

આચા૦

॥૩૮૧॥

વિદર્શી તે કામ મેલેલવા પૈસો પેદા કરવા એક ધ્યાન રાખનારા પુન્ય પાપને ભૂલી ગયેલા અન્ય લોકોને પોતે જુએ છે. તે બતાવે છે. જે કામ વિગેરેમાં અથવા તેને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયમાં લાગેલા છે. તેને વારંવાર આચરવાથી બંધાતા તથા અશુભ કર્મ વડે સંસાર ચક્રમાં ભમતા જોડેને પોતે વિશાળ ચક્ષુવાળા કામના અભિલાષથી દૂર થવા કેમ સમર્થ ન થાય ? (અર્થાત્ ઢાહો માણસ દુઃખ વિચારી પાપથી દૂર ભાગે.)

ગુરુ શિષ્યને કહે છે—હે શિષ્ય ! સંસારના ભોગોમાં રાચતા અને તેથી દુઃખી થતા જીવોને તું જો, વ્હી આ મનુષ્ય લોકમાં જે જ્ઞાનાદિક ભાવ સંધિ છે. તે મનુષ્ય લોકમાંજ સંપૂર્ણ પ્રાપ્ત થાય છે, (કેવળ જ્ઞાન યથારૂપાત ચારિત્ર જે મોક્ષના હેતુઓ છે, તે મળ્યનેજ છે. માટે મર્ત્ય લોકને લીધો છે,) અને જે ઢાહો છે તે પોતે ઉપર બતાવેલ તત્વને સમજીને વિષય કષાય વિગેરેને છોડે છે, તેજ વીર પુરુષ છે. તે સૂત્રકાર બતાવે છે એટલે જે આયત ચક્ષુવાળો છે. તથા લોકના વિભાગના સ્વભાવને યથાવસ્થિત પળે જાણે છે. તે ભાવ સંધિનો જાણ છે, અને વિષય તૃષ્ણાને છોડનારો છે. તે વીર પુરુષ કર્મને વિદારણ કરવાથી વચ્ચળાયો છે. અર્થાત્ તત્વ જાણનારા પુરુષોએ તેની પ્રશંસા કરી છે.

તે આ પ્રમાણે તત્ત્વજ્ઞાની બનીને વીજું શું કરે છે તે કહે છે—

“જે વહે” એટલે દ્રવ્ય ભાવ બંધન વડે બંધાયેલા છે. તેમને પોતે મુક્ત બની વીજાને મુકાવનાર છે. તેજ દ્રવ્ય ભાવબંધનો વિમોક્ષક (મુક્તિ અપાવનાર) છે. તે વાચાની યુક્તિ વડે બતાવે છે. જેવીરીતે પોતે અભ્યંતરથી મુકાવેલો છે, તેવીરીતે બહારથી પણ મુક્ત છે, એટલે અંદર આઠ પ્રકારની કર્મની બેઢી છે, તે છોડાવે છે. તથા પુત્ર, સ્ત્રી, વિગેરેને પણ છોડાવે છે. એટલે જેમ આઠ પ્ર-

સૂત્રમ

॥૩૮૧॥

આચા૦

॥૩૯૦॥

કારની કર્મની બેડી છે. તેમ બહારનું સગાંનું બંધન છે, તે બંને મોક્ષ ગમનમાં વિઘ્નનું કારણ છે, તે બન્નેથી મુકાવે છે—

અથવા આ કેવી રીતે મુકાવે છે. તે કહે છે. પોતે પોતાના વિશાલ જ્ઞાનવડે તત્વનો પ્રકાશ કરી બોધ આપવા વડે મુકાવે છે. બોધ આપતાં પોતે કહે છે કે આ કાયા વિષ્ટા, પિશાબ, માંસ લોહી, પરુ, વિગેરે ગંદી વસ્તુથી ભરેલી અસાર છે. ઇટલે વિષ્ટાનું ભરેલું માટલું અંદર પળ ગંદું છે. અને બહારથી પળ તેવુંજ છે. તે પ્રમાણે આ કાયા, અંદરથી ગંદી છે અને બહારથી લગાડેલા સારા પદાર્થને પળ ગંદા બનાવે છે. કહ્યું છે કે—

“यदि नामास्य कायस्य, यदन्तस्तद्वहिर्भवेत् । दण्डमादाय लोकोऽयं, शुनः काकांश्च वारयेत् ॥”

આ કાયાની જેવી અંદરની ગંદકી છે, તેવી સાક્ષાત્ બહાર જળાતી હોત તો લોકો હાથમાં દંડ લઈને કુતરાને અને કાગડાને વારતા હોત (બહારથી માંસના લોચા જોઈને કાગડા ચુંથત, અને વિષ્ટાને જોઈને કુતરા બાઝત, તેથી લાકડી લઈને હાંકવા પડત.)

આપ્રમાણે જેમ બહાર અસારતા છે. (પરસેવાની ગંધ બહાર દેવાય છે. તે અનુમાને) અંદર પળ કાયા ગંદી છે. તે જાણે છે. વલી જેમ જેમ શરીરમાં ડંડાળમાં તપાસે તેમ તેમ વિશેષ ગંદી ઇટલે માંસ રુધિર મેદ મજ્યા વિગેરે જળાય છે. તથા કોઢ રક્તપીત વિગેરે રોગો આવતાં ઉપર કહી બધીજ મલીનતા સાથે પ્રત્યક્ષ દેવાય છે,

અથવા શરીરનાં નવે દ્વારોથી ઝરતી ગંદકી છે, કાનનો મેલ આંખના પીયા બલ્લખો લાલ પિશાબ ઝાડો વિગેરે છે. તે સિવાય બોજી વ્યાધિથી ગુમડાં પાકતાં લોહી, પરુ, તથા રસીવાળા પદાર્થો વિગેરેથી ગંદકી છે—

આ પ્રમાણે બધું જોઈને પંડિત પુરુષ વિચારે છે કે દ્વારો વહે છે, ગુમડાં રોમે રોમે પીડા કરે છે. તે તત્વ સમજનારો તેનું સ્વ-

સૂત્રમ્

॥૩૯૦॥

આચા૦

॥૩૯૨॥

વિવેકના અભાવે ચાટે છે. તેમ તું તજેલા ભોગોને પાછા સ્વીકારતો નહીં અર્થાત્ ભોગો તજીને પાછા ન ભોગવતો.

વલી તે સંસારમાં ભ્રમણ કરાવનાર અજ્ઞાનઅવિરતિ મિથ્યાદર્શન વિગેરેને તિરસ્વીન (તિરછી ગતિ) અથવા પ્રતિકુલ ઉપાય વહે, ડલંઘી જા, અને નિર્વાણના ફરણરૂપ જ્ઞાન દર્શન વિગેરેમાં તું અનુકુલતા કર, એટલે તું અજ્ઞાન વિગેરેમાં આત્માને ડુબાવીશ નહીં, અને જ્ઞાનાદિ કાર્યમાં પ્રતિકુલતા ન કરીશ તેથી સાવચેત રહેવું.

જે પ્રમાદી છે, તે અહીં પણ શાંતિ નથી પામતો; એટલે, જે જ્ઞાનથી વિમુક્ત થઈને ભોગનો અભિલાષિ થઈને તિરછી ગતિમાં પડે છે, તે પુરુષ કર્તવ્યતામાં મૂઢ બનેલો છે તે માને છે કે, આ મેં એમ કર્યું; અને હવે એમ કરીશ; એવી ભોગના અભિલાષની તૃષ્ણામાં વ્યાકુલ બનેલો ચિત્તની શાંતિને નિષ્ણે ભોગવતો નથી. (મૂઢાં ભૂત ભવિષ્ય લીધો; પણ વર્તમાનકાલ અતિ સૂક્ષ્મ હોવાથી ન લેતાં, અતીત અનાગત ભૂત ભવિષ્ય લીધા છે.)

આ પ્રમાણે મેં કર્યું અને કરીશ; એમ વિચારનારા કામાતુરને શાંતિ નથીજ થતી. કહું છે કે:—

“इदं तावत् कराम्यद्य, श्वः कर्त्ताऽस्मीति चापरम् ॥ चिन्तयन्निह कार्याणि, प्रेत्यार्थं नावबुध्यते ॥१॥”

આ હમણાં કરું છું. અને બોલું સવારમાં કરીશ; એમ કાર્યને વિચારતાં તેને, અહીં પરલોકને માટે કંઈ ધર્મ કૃત્ય સૂઝતું નથી.

અહીં દહીંના ઘડાવાળા મીઠાવાળા બોલે છે. કોઈ રંકને કોઈ જગ્યાએ મેંસને ચારતાં ડુધ મળેલું; તેનું દહીં કરીને વિચારવા લાગ્યો કે, આનું ઘી બનાવી, અને તેથી પૈસા પેદા કરી, વેપાર કરીને બૈરી પરણીશ; અને પુત્ર ઉત્પન્ન થઈને મોટો થતાં, સ્વાવા બોલાવવા આવશે; ત્યારે ભક્ત મારીશ. વિગેરે તુરંગમાંજ પગ અફાલતાં માથું ધુણાવતાં દહીંનો ઘડો પડ્યો; અને ઘડો ફુટી ગયો; તેથી

સૂત્રમ્

॥૩૯૨॥

આચા૦

॥૩૧૩॥

બધા તુરંગ દૂર થયા. ન સ્વાધું; ન કોઈને પુન્ય માટે આપ્યું. એ પ્રમાણે બીજા પણ જીવો કરવા કરાવવાના સંસારી-કર્તવ્યમાં-મૂઢ બનીને પોતાનો આરંભ નિષ્ફળ કરે છે.

અથવા જેમાં કષાય તે “કાસ” સંસાર છે તેને કસે; ઇટલે સન્મુખ જાય; તે જ્ઞાન વિગેરેમાં પ્રમાદ કરનારો છે તે કહે છે. ઇટલે સંસાર ભ્રમણ કષાયથી છે, ઇટલે તેમાં માયા લીધી; ઇટલે જે બહુમાયી છે, તે ક્રોધી માની અને લોભી પણ જાણવો; અને અશુભ કૃત્ય કરવાથી મૂઢ બનેલો સુખ વાંછતો છતાં દુઃખજ ભોગવે છે. કહ્યું છે:—

“સોઝં સોવળકાલે મજ્જળકાલે ય મજ્જિઝં લોલો । જેમેઝં ચ વરાઓ જેમળ કાલે ન ચાણ્ઙ ॥૧॥”

જે સ્વાર્થી છે, તે રાતના સુવાનું, અને દિવસમાં નાવાની વચ્ચે, નાવાનું તથા જમવાની વચ્ચે, જમવાનું તે સુખેથી કરી શકતો નથી. આના સંબંધમાં મમ્મળ શેઠનું દૃષ્ટાંત પૂર્વે કહેલું છે, તેના જેવો કાસકષ ઇટલે બહુ કપટી. તેણે કરેલા કપટથી બનેલો મૂઢ, જે જે કરે તેનાવડે વેરનો પ્રસંગ થાય; તે કહે છે:—તે કપટી બીજાને ઠગવા લોભનું કૃત્ય કરે છે, જેથી વેર વધે છે, અથવા લોભ કરીને નવાં કર્મ બાંધીને, સંકડો નવાં ભવ કરે છે, અને નવાં વેર વધે છે. તે કહે છે:—

“ દુઃસ્વાર્તઃ સેવતે કામાન્, સેવિતાસ્તે ચ દુઃસ્વદાઃ । યદિ તે ન પ્રિયં દુઃસ્વં, પ્રસન્નસ્તેષુ ન ક્ષમઃ ॥૧॥ ”

દુઃસ્વથી પીડાયલો કામ ભોગને સેવે છે, અને પરિણામે તે દુઃસ્વ આપે છે, તેથી ગુરુ શિષ્યને કહે છે:—હે મુનિ ! તને જો, દુઃસ્વ પ્રિય ન લાગતું હોય; તો, તે ભોગોનો સ્વાદ છોડ.

પ્રશ્ન:—જીવ, એવાં શું કૃત્ય કરે છે કે, પોતાને વેર વધે છે?

સૂત્રમ

॥૩૧૩॥

આચા૦

॥૩૯૪॥

ઉત્તર:—આ નાશવંત શરીરની પુષ્ટિ માટે જીવહિંસા વિગેરે પાપક્રિયાઓ કરે છે, તે ક્રિયામાં હણાયલા સેંકડો પ્રાણીઓ નાશ પામે છે, તેથી મરેલા જીવો સાથે વેર બંધાય છે. જે ઉપર કહી ગયા કે, ભવભ્રમણમાં કપટ કરવાથી વેર વધે છે, અથવા ગુરુ કહે છે:—આ વારંવાર હું જે ઉપદેશ આપું છું, તેનું કારણ એ છે કે, સંસારમાં વેર વધે છે, તેથી સંયમનીજ પુષ્ટિ કરવી તે સારું છે.

હવે બીજું કહે છે. જે દેવતા નહીં છતાં, દેવતા માફક દ્રવ્ય—જુવાની સ્વામીપણું, સુંદર રુપ, વિગેરેથી યુક્ત હોય: તે મનુષ્ય અમર (દેવતા) માફક આચરે તે અમરાય (દેવતાઈ) પુરુષ કહેવાય; તે મહાશ્રદ્ધી ઇટલે, જેને ભોગમાં, અને તેને મેઢવવાના ઉપાયમાં ઘણી લાલસા (શ્રદ્ધા) હોય; તે મહાશ્રદ્ધી (પાપારંભી) છે, તેનું દૃષ્ટાંત કહે છે:—રાજગૃહ—નગરમાં મગધસેના નામની ગણિકા (વેશ્યા) રહેતી હતી. તેજ નગરમાં ધનશેઠ નામનો સાર્થવાહ હતો. તે કોઈ વચ્ચે ઘણું ધન આપીને, તે વેશ્યાનાં ઘરમાં પેઠો. તેના રુપયૌવન—ગુણોનો સમૂહ, દ્રવ્ય વિગેરેની લાલચથી વેશ્યાએ તેને સ્વીકાર્યો; પણ તે શેઠનું આવક, સ્વર્ચના હીસાબની જંજાઝમાં મન રોકાયાથી તે વચ્ચે, વેશ્યાને નજરે પણ જોઈ શક્યો નહોતો. (મતલબ કે, વેપારની ધુનમાં, વેશ્યા સાથે વાત પણ કરી નહીં.) આ વેશ્યા પોતાના રુપયૌવન—સુંદરતાના અહંકારથી દુઃસ્વી થઈ. તેને અતિ દુઃસ્વી જોઈને જરાસંઘ રાજાએ કહેવડાવ્યું કે તારું દુઃસ્વત્વ કારણ શું છે? અથવા તું કોની સાથે રહે છે! વેશ્યાએ કહ્યું કે હું અમર સાથે રહું છું રાજાએ પૂછ્યું કે કેવી રીતે? તેને કહ્યું કે મને રાસનાર શેઠ આ પ્રમણો પૈસાદાર છે, અને ભોગના અભિલાષીઓ ધનમાં અસક્ત બનેલા દેવતા માફક ક્રિયામાં વર્તે છે, સ્વામા પીવામાં તથા બીજી ક્રિયામાં દેવતા માફક વિલાસ ભોગવે છે, પણ કામનો અભિલાષી શરીર અને મનની પીડામાં પીડાઈને બહારથી સુસ્વી અને અંદરથી દુઃસ્વી ભોગોની ઇચ્છાવાળો છતાં ભવિષ્યના વેપારની ચિંતામાં પડેલો મને જોતો પણ નથી, તેથી મારાં વધાં

સૂત્રમ્

॥૩૯૪॥

આચા૦

॥૩૧૫॥

સુખો એક સુખ વિના રદ છે, તેથી ગુરુ શિષ્યને કહે છે, સંસારી કામી જીવોનાં દુઃખ જોઈને તેમને સુખી ન માનતાં ભોગોની ઇચ્છા ન કરવી. વલી સંસારી ભોગ વાંચ્છકનું સ્વરૂપ કહે છે. પોતે કામના સ્વરૂપને અથવા તેના કડવા વિપાકને ન જાણીને તેમાં ચિત્ત રાખેલો બીજાની સુંદર સ્ત્રીઓ જોઈને તે ન મઝવાથી અથવા પોતાની વહાલી પ્રિયા મરી જવાથી તેની આકાંક્ષામાં રાત દિવસ શોક કરે છે; કહ્યું છે કે:—

“ચિન્તા ગતે ભવતિ સાધ્વસમન્તિકસ્થે—મુક્તે તુ તૃપ્તિરધિકા રમિતેઽપ્ય તૃપ્તિઃ ॥

દ્વેષોઽન્યભાજિ વશ વર્તિતિ દગ્ધમાનઃ—પ્રાપ્તિઃ સુખસ્ય દયિતે ન કથશ્ચિદસ્તિ ॥૧॥”

નાશ પામે તો ચિન્તા થાય, પાસે હોય તો તેના ધાકથી ગભરામણ થાય, ત્યાગ કરે તો તેની ઇચ્છા થાય, બોગવતાં અતૃપ્તી થાય, અથવા પતિ કે પત્ની બીજા સાથે સંબંધ કરે, તો દ્વેષ થાય, વશ કરેતો પતિ બઢેલા જેવો થાય, તેથી કરીને સુખની પ્રાપ્તિ પતિથી સ્ત્રીને કદાપિ પળ નથી, આ પ્રમાણે ધન વિગેરેમાં પળ સમજવું કે કોઈપણ પ્રકારે કામ વિપાકમાં સુખ નથી. પળ પરિણામે દુઃખજ છે, એવું વતાવીને સમાપ્ત કરવા કહે છે.

સે તં જાણહ જમહં બેમિ, તેઢચ્છં પંડિણ પવયમાણે સે હંત્તા, છિત્તા ભિત્તા લુંપઢત્તા વિલુંપ-
ઢત્તા ઉદ્વઢત્તા, અકઢં કરિસ્સામિતિ મન્નમાણે, જસ્સવિ ય ણં કરેઢ, અલં બાલસ્સ સંગેણં,
જે વા સે કારઢ બાલે, ન એવં અણગારસ્સ જાયઢ (સૂ૦ ૧૫) ત્તિવેમિ ॥

સૂત્રમ

॥૩૧૫॥

આચા૦

॥૩૧૬॥

જેથી કામના અભિલાષો દુઃખનાજ હેતુઓ છે. તેવું તમે જાણો તેથી હું કહું છું, મારો ઉપદેશ ચિત્તમાં રાખવા માટે કાનેથી સાંભળો અને સ્વોટી વાસનાને છોડી દો.

શંકા—અહીંયાં કામવાસનાનો નિગ્રહ બતાવ્યો, તે બીજા ઉપદેશથી પણ કાર્ય સિદ્ધિ થાત તેથી આચાર્ય કહે છે. “તે ઇચ્છું” કામ ચિકિત્સામાં પણ પંડિત અભિમાની પોતે તેવા વચન બોલતો અથવા વ્યાધિની ચિકિત્સાનો ઉપદેશ કરતો અન્ય દર્શનીસાધુ જીવના ઉપદર્શનમાં વર્તે છે. એટલે જે ભવિષ્યના કડવા વિપાકને ભૂલે છે, તે બીજાને સંસાર ભોગવવાના (કોકશાસ્ત્ર) ગ્રંથનો ઉપદેશ કરે છે, જેના વડે અજ્ઞાની જીવો વિષય સુખ લેવા શરીર શક્તિ વધારવા અનેક પાપ કરે છે, તેનું મૂળ કારણ તેવા ઉપદેશને કહેવાથી બીજા જીવોને લાકડો વિગેરેથી મારનારો તથા શૂઝ વિગેરેથી કાન વિગેરેનો ભેદનારો તથા ગાંઠ છોડવી, વિગેરેથી ધન ચોરનારો, તથા લૂંટ કે સ્વાતર પાડીને ધન લેનારો તથા જીવ લેનારો બને છે.

કારણ કે કામચિકિત્સા કે શરીરની પુષ્ટિ, કે રોગનું નિવારણ તત્વ દૃષ્ટિથી વિમુક્ત પુરુષોને જીવહિંસા સિવાય થતું નથી. વલી કેટલાક પંડિત માની પુરુષો એમ ગર્વ કરે છે કે તેણે કામચિકિત્સા વિગેરે ન કરી પણ હું તો કરીશજ! એમ માનીને પોતે હણવા વિગેરેની ક્રિયા કરે છે, તેથી કર્મબંધ થાય છે, જે કુવાસના અથવા જીવ હિંસાના ઔષધોનાં શાસ્ત્ર બનાવે છે તે પરિણામે દુર્ગતિને આપનાર શાસ્ત્ર હોવાથી તે અકાર્ય છે.

વલી કહે છે કે, જે પોતે ચિકિત્સા કરે છે. તે કરનાર અને કરાવનાર બન્ને પાપ ક્રિયાઓના ભાગી છે. તેથી તેવી દુર્ગતિમાં જનારા અજ્ઞાની જીવની સંગત પણ ન કરવી, કારણ કે તેથી કર્મબંધ થાય છે, અને જીવહિંસાથી ઔષધ કરાવે, તેની પણ સોબત ન કરવી.

સૂત્રમ્

॥૩૧૬॥

આચા૦

॥૩૧૭॥

ઉત્તમ સાધુઓને ઉપર કહેલ પ્રાણીઓની હિંસાવાલું કામ વાસનાનું અથવા વૈદકશાસ્ત્રનું ભણવા ભણાવવાનું હોય નહિં. એટલે જેમ બાલજીવો કરે તેમ સાધુઓને કરવું કલ્પે નહિં, તેઓનું વચન પણ સાધુઓ સાંભળવું નહિં.

આવું સુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે, પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

હવે છઠ્ઠો ઉદ્દેશો કહે છે.

પાંચમા સાથે છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો આ સંબંધ છે કે, સંયમ દેહના નિર્વાહ માટે લોકોમાં જવું, પણ તેમની સાથે પ્રેમ ન વાંધવો એવું કહ્યું તે હવે સિદ્ધ કરે છે.

આ સૂત્રનો પૂર્વના સૂત્ર સાથેનો સંબંધ કહે છે:—એટલે, “૧૫ મા” સૂત્રની છેવટે કહ્યું કે:—ઉત્તમ સાધુને ચિકિત્સા વિગેરે ન હોય. અહીં આ “૧૬” સૂત્રમાં પણ તેજ કહે છે.

સે તં સંબુજ્ઞમાણે આયાણીયં સમુદ્ઘાય તમ્હા પાવકમ્મં નેવ કુજ્ઞા ન કારવેજ્ઞા। (સૂ૦ ૧૬)

જેને ચિકિત્સા ન હોય; તે અનગાર કહેવાય; અને જે જીવોને દુઃખ આપનાર ચિકિત્સાનો ઉપદેશ આપવો; અથવા તેવું કૃત્ય કરવું તે પાપ છે, એમ જાણીતો (ગીતાર્થ) સાધુ જ્ઞ-પરિજ્ઞાવડે તથા, પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે જાણીને તથા પાપ છોડીને આદાનીય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) પરમાર્થથી ભાવ આદાનીય જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર છે, તેને ગ્રહણ કરીને પાપકર્મ કોઈપણ વસ્તુને ન કરે તેમ ન કરાવે; અને કરનારને અનુમોદના પણ ન આપે.

સૂત્રમ

॥૩૧૭॥

જાચા૦

॥૩૧૮॥

અથવા, તે સાધુ જ્ઞાન વિગેરે, મોક્ષનું સાચું કારણ છે, એમ જાણીને, સંયમ-અનુષ્ઠાનમાં સાવધ થઈને સર્વસાવચ્ચ (પાપનાં) કૃત્ય મારે ન કરવાં; એવી પ્રતિજ્ઞારૂપપર્વત ઉપર ચડીને શું કરે છે ? તે કહે છે:—

આ સાવચ્ચના આરંભની નિવૃત્તિરૂપ-સંયમ લીધો છે, તેથી, મુનિએ પાપકર્મની ક્રિયા ન કરવી. મનથી પણ ઇચ્છવી નહીં; પોતે બીજા પાસે પણ કરાવવી નહીં; એટલે, નોકર વિગેરેને પાપકર્મમાં પ્રેરવાં નહીં; તથા, “૧૮” પ્રકારનું પાપજીવ-હિંસા, જુઠું, ચોરી, કુચાલ, પ્રરિગ્રહ મમતા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, કજીઓ અભ્યાસ્યાન, પૈશુન્ય રતિ અરતિ, પરનિંદા, માયામૃષાવાદ, (કપટનું જુઠું,) મિથ્યાદર્શન-શલ્યને પોતે ન કરે; તેમ ન બીજા પાસે ન કરાવે; તથા, પાપ કરનારી પ્રશંસા ન કરે; એમ, મન, વચન, કાયાથી ત્યાગ કરે.

પ્રશ્ન:—એક પાપ કરે; તેને બીજાં પાપ લાગે કે નહીં ?

ઉત્તર:—તે શાસ્ત્રકાર બતાવે છે.

સિયા તત્થ ઇગયરં વિપ્પરામુસઙ્ગહ સુ અન્નયરંમિ કપ્પઙ્ગ સુહટ્ઠો લાલપ્પમાણે, સણ્ણ દુક્ખેણ મૂઢે વિપ્પરિયાસમુવેઙ્ગ, સણ્ણ, વિપ્પમાણ પુઢો વયં પકુવ્વઙ્ગ, જંસિમે પાણા પવ્વહિયા પહ્ધિ-
હાણ નોં નિકરણયાણ, એસ પરિન્ના પવુચ્ચઙ્ગ કમ્માવસંતી । (સૂ૦ ૧૭)

કોઈ પાપઆરંભમાં પૃથ્વીકાય વિગેરેનો સમારંભ કરે છે, તે એક પ્રકારનું આશ્રવદ્વાર પ્રારંભે છે, તે છ કાયના આરંભમાં વર્તે છે, તે જાણવું. જોકે, પોતે એકને હળવાનો વિચાર કરે છે, છતાં સંબંધને લીધે સર્વ હળાય છે.

સૂત્રમ્

॥૩૧૮॥

આચા૦

॥૩૧૧॥

પ્રશ્ન—જ્યારે કોઈપણ એક કાયને હળવા આરંભ કરે ત્યારે બીજીકાયના સમારંભનું પાપ અથવા સર્વ પાપોમાં વર્તે છે તેવું કેમ મનાય ?
 ઉત્તર—કુંભારની શાલામાં પાણીને અડકવાના દૃષ્ટાંતવડે જાણવું. એટલે પાણીને અડકતાં પાણી સાથે રહેલી માટીને સ્પર્શ થાય તેથી બીજી પૃથ્વીકાયનો આરંભ થયો અને પાણીમાં રહેલી વનસ્પતિનો આરંભ થયો, તે હાલતાં વાયુનો સમારંભ થાય, ત્યાં રહેલી અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય. એ પ્રમાણે અગ્નિ બઢતાં ત્રસ જીવોનો આરંભ થાય. (માટે સાધુએ દરેક જગ્યાએ વિચારીને પગ મૂકવો) અથવા પ્રાણાતિપાત આશ્રવદ્વારમાં વર્તવાથી, અથવા એક જીવના અતિપાત (હિંસા) અથવા એક કાયના આરંભથી બીજા જીવોનો પણ ઘાતક સમજવો, તથા પ્રતિજ્ઞા લોપવાથી તે બીજું પાપ વાંધે છે. કારણ કે જીવ હિંસાની આજ્ઞા જિનેશ્વરે આપી નથી, તથા પ્રાણીઓના પ્રાણ છેવાણી આજ્ઞા પ્રાણીઓ આપતા નથી, માટે ચોરીનો દોષ છે, તથા સાવચ્છના ગ્રહણ કરવાથી પરિગ્રહવાળો પણ છે, અને પરિગ્રહમાં મૈથુન તથા રાત્રિભોજન પણ આવે, કારણ કે ગ્રહકાર્ય વિના સ્ત્રી ભોગવાય નહીં. એથી એકના આરંભમાં બધી કાયનાં આરંભ છે, અથવા ચાર આશ્રવદ્વારને રોક્યા વિના ચાર મહાવ્રતમાં તથા છઠ્ઠા રાત્રિભોજન વિરમણવ્રત કેવી રીતે થાય ? એથી વધારાનો આરંભ લાગે અથવા એક પાપ આરંભ કરે, તે અકર્તવ્યમાં પ્રવર્તવાથી છાંદ કાયના આરંભનો દોષિત છે, અથવા જે એક પણ પાપ કરે, તે આઠે પ્રકારના કર્મને ગ્રહણ કરી વારંવાર તેમાં પ્રવર્તે છે. પ્રશ્ન—શા માટે તે પાપ કરે છે ?

ઉત્તર—સુખનો અર્થ તે વારંવાર અયુક્ત બોલે છે, અને કાયથી દોડવા-કુદવાની ક્રિયા કરે છે, અને પૈસો પેદા કરવા ઉપાયોને મનથી ચિંતવે છે, તે કહે છે. સ્વેતી વિગેરે કરીને પૃથ્વીનો આરંભ કરે છે, સ્નાન માટે પાણીનો, તાપવા માટે અગ્નિનો ગરમી દૂર કરવા હવાનો (પંચાવડે) તથા સ્વાવાને માટે વનસ્પતિ અથવા પશુ હત્યા વિગેરેનો આરંભ કરે છે, આ પાપ વરનાર

સૂત્રમ

॥૩૧૧॥

આચા૦

॥૪૦૦॥

ગૃહસ્થ અથવા વેષધારી સાધુ રસનો રસીઓ બનીને સચિત્ત લવણ વનસ્પતિ ફલ વિગેરેને ગ્રહણ કરે છે, તથા બીજી વસ્તુ પણ વાપરે છે, ને સમજી લેવું.

આ પ્રમાણે જે વધારે બોલનારો હોય, તે પાપકર્મથી બીજા નવા જન્મના દુઃખરૂપી શ્વાદનું કર્મબીજ પણ વાવે છે, અને તેથી દુઃખના શ્વાદનું કાર્ય પ્રકટ થશે, તે તેણે અહીંં કર્યું. માટે આત્મીય (પોતાનું) કર્યું અને તે પાપ કર્મના વિપાકનો ઉદય થતાં મૂઢ માણસ પરમાર્થને ન જાણવાથી, ધર્મ કરવાને બદલે સુખને મેલવવા પ્રાણીને દુઃખ આપવાનાં કૃત્યો કરે છે, અર્થાત્ સુખને બદલે ભવિષ્યમાં પણ દુઃખજ પામશે. કહું છે કે:—

“દુઃખદ્વિટ્ સુખલિપ્સુ-મોહાન્ધત્વાદદૃષ્ટગુણદોષઃ । યાં યાં કરોતિ ચેષ્ટાં તયા તયા દુઃખમાદત્તેઃ ॥૧॥”

દુઃખનો દ્વેષી, સુખનો ચાહક, મોહથી આંધળો થવાથી ગુણ દોષને ન જાણનારો જે જે ચેષ્ટાઓ કરે છે, તેનાથી પોતે દુઃખ પામે છે. અથવા તે મૂઢ હિત મેલવવા, અહિત છોડવાના ચિવેકથી શૂન્ય ઉલટો ચાલે છે, એટલે હિતને અહિત માને છે. તથા અહિતને હિત માને છે: તથા કાર્યને અકાર્ય, પથ્યને અપથ્ય વિગેરેમાં પણ સમજવું; એટલે એમ બતાવ્યું કે, મોહ તે અજ્ઞાન છે, અથવા મોહનીયનો ભેદ છે, તે બન્ને પ્રકારના મોહથી મૂઢ બનેલો અલ્પ સુખના માટે તેવો તેવો આરંભ કરે છે કે, જેનાવડે શરીરના અને મનના દુઃખના વ્યસનોને પામીને અનંત કાલના સંસાર ભ્રમણની પાત્રતાને પામે છે. વલી મૂઢની બીજી અનર્થની પરંપરા બતાવે છે, એટલે પોતાના આત્માવડે મદ્ય વિગેરેના પ્રમાદથી એટલે ઇન્દ્રિયોનો રસ લેવો, કષાયો કરવા, વિકથા કરવી, અથવા ઘણી નિદ્રા કરવાથી જુદું જુદું વૃત (પાપના ચાલા) કરે છે. અથવા વય એટલે પોતાના કર્મવડે જેમાં જીવો ભ્રમણ કરે છે તે વય સંસાર જાણવો, એટલે

સૂત્રમ્

॥૪૦૦॥

આચાર્ય

॥૪૦૧॥

એકે એક કાચમાં ઘણો કાઢ રહેવાથી તેનો અનંતોકાઢ દુઃખમાં વીતે છે.

અથવા કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીએ; તો પોતાના જુદીજુદીરીતે કરેલા પ્રમાદથી બંધાયેલાં કર્મવડે વચ્ચે એટલે, કોઈપણ અવસ્થા ભોગવે; તે એકેન્દ્રિય વિગેરેમાં કલલ, અર્બુદ વિગેરેથી લઈને, એક દિવસના જન્મેલા બાલક પણ વિગેરેની અવસ્થામાં વ્યાધિથી પીડાયેલા, અથવા દારિદ્ર તથા દુર્ભાગ્ય વિગેરેનાં દુઃખથી પ્રાપ્ત થયેલ તે પ્રકર્ષ કરીને બાંધે છે. (એટલે પૂર્વે કર્મ બાંધે; અને પછીથી ભોગવે; તે આશ્રયી વચ્ચે શબ્દ લીધો છે.

તે સંસારમાં અથવા, ઉપર કહેલી અવસ્થામાં પ્રાણીઓ પીડાય છે તે બતાવે છે. 'જં સિ મે.' એટલે, આ પોતાના કરેલા પ્રમાદના કારણે અશુભકર્મનાં ફળ ભોગવતાં ચારગતિવાળા આ સંસારમાં અથવા, એકેન્દ્રિયાદિ અવસ્થામાં પ્રાણીઓ દુઃખોથી પીડાય છે, (એવું ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે તું જા.)

તેઓ સુખને માટે આરંભમાં રાચીને મોહથી ધર્મને વડલે અધર્મ કરીને ગૃહસ્થો તથા સાધુ વેષધારી તથા પાશ્વંડીઓ પીડાય છે, (જે બ્રહ્મચર્યને વડલે કુશીલ સેવે; તેને ઇન્દ્રિય સડતાં સંસારમાંજ નરકવાસ ભોગવવો પડે. વૈદની ગુલામી કરવી પડે; અને વધારે રોગ ન વધે; તે માટે, વધો ઇન્દ્રિયો વશમાં રાખવી પડે; એ કુમાર્ગે ચાલ્યાનું ફળ છે.)

જો એવીરીતે પ્રાણીઓ પોતાનાં પાપોથી અહીં પીડાતાં દેખાય; તો શું કરવું ? તે કહે છે:—આ સંસાર-ભ્રમણમાં પોતાનાં કૃત્યોનું ફળ ભોગવવામાં સમર્થ જીવોનું સ્વરૂપ જાણીને અથવા, ગૃહસ્થવડે મારસ્વાતાં અથવા, પરસ્પર લઢતાં અથવા રોગાદીની પીડાઓ ભોગવતાં, તેમનાં કર્મનાં ફળ ભોગવતાં જાણીને પંડિત સાધુએ નિશ્ચયથી તેનો ત્યાગ કરવો; એટલે સર્વથા અથવા, નિશ્ચયથી પ્રાણી-

સૂત્રમ

॥૪૦૧॥

આચા૦

॥૪૦૨॥

ઓને જુદા જુદા દુઃખોની અવસ્થા જેમાં થાય; તે “નિકરણ” અથવા “નિકાર” છે, અને તેજ અશુભકર્મ શરીર મનનું દુઃખ ઉત્પાદક છે, તે કર્મને સાધુ ન કરે; ઇટલે જેથી પ્રાણીઓને પીડા થાય; તેવું કૃત્ય સાધુ ન કરે; (સાધુએ કોઈ પણ જાતનો પાપારંભ ન કરવો;) તેથી શું થાય તે કહે છે.

આજે સાવચ્છ વેપારની નિવૃત્તિરૂપ—પરિજ્ઞા છે, તેજ તત્ત્વથી પ્રકર્ષથી ‘પરિજ્ઞાન’ કહેવાય છે, પણ શૈલુષ (ઠગની) માફક મોક્ષ ફળ રહિત જ્ઞાન નથી.

આ પ્રમાણે જ્ઞ પરિજ્ઞા, તથા પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે પ્રાણીનો નિકાર (હિંસા) છોડવાવડે સાધુને મોક્ષ મળે છે, ઇટલે કર્મો શાન્ત પામે છે, સંપૂર્ણ જોડલાં રાગ દ્વેષ વિગેરેનાં છે, તે બધાં સંસાર જ્ઞાનનાં બીજરૂપ કર્મ છે, તેનો ક્ષય થાય છે, તે જીવહિંસાનો ક્રિયા દૂર કરનારને થાય છે.

અને આ કર્મક્ષયમાં વિગ્રરૂપ જીવ હિંસાનું મૂળ આત્મામાં વિષયવાસનાનું મમત્વ છે, તે દૂર કરવા કહે છે.

જે મમાઇયમઇં જહાઇ સે ચયઇ મમાઇયં, સે હુ દિટ્ઠપહે મુળી જસ્સ નત્થિ મમાઇયં, તં પરિન્નાય મેહાવો વિહિત્તા લોગં ઘંતા લોગસન્નં સે મઇમં પરિક્કમિજ્ઞાસિ ત્તિવેમિ ॥ નારઇં સહઈં વીરે, વીરે ન સહઈં રતિં । જમ્મા અવિમેળ વીરે, તમ્હા વીરે ન રજ્જઇ ॥૧॥ (સૂ૦ ૧૮)

સંસારી જડ વસ્તુમાં મારાપણાની મતિ તેને જે સાધુ પરિગ્રહના કડવાં ફઠવે જાણે છે, તે છોડે છે. તે પરિગ્રહ દ્રવ્યથી અને

સૂત્રમ્

॥૪૦૨॥

આચા૦

॥૪૦૩॥

ભાવથી એમ બે પ્રકારે છે, તે બન્ને પ્રકારની પરિગ્રહની બુદ્ધિ છોડવાથી અંતરનો ભાવપરિગ્રહ પણ નિષેધ કર્યો, અને પરિગ્રહની બુદ્ધિ વિષયનો પ્રતિષેધ કરવાથી બહારનો દ્રવ્યપરિગ્રહ પણ તજવાનો કહ્યો અથવા કાકુન્યાયે લઈએ તો એમ અર્થ થાય કે, જે પરિગ્રહના વિચારનું મલિન જ્ઞાન છોડે, તેજ પરમાર્થથી બહાર અને અંદરનો પરિગ્રહ છોડે છે, તેનો અર્થ આ છે.

સંબંધ માત્રથી ચિત્તના પરિગ્રહની કાઢાશનો અભાવ છે. જેમ નગરમાં સાધુ રહે, અથવા પૃથ્વી ઉપર બેસે છતાં જેમ જિનકલ્પી મુનિને નિષ્પરિગ્રહતાજ છે, તેમ સ્થવિર કલ્પીને પણ જાણવું, તેથી શું સમજવું તે કહે છે.

જે મુનિ જાણે છે કે મોક્ષમાં મુખ્ય વિગ્નનો હેતુ તથા સંસાર ભ્રમણનું કારણ છે, તે પરિગ્રહ મમત્વથી છુટવાના વિચારવાળો છે, તેજ દેખતો છે, તેણેજ મોક્ષનો માર્ગ જ્ઞાનાદિક જોયું છે, તે દ્રષ્ટપથ છે.

અથવા દૃષ્ટ ભય લઈએ તો સાતે પ્રકારનો ભય જે શરીર વિગેરેના મમત્વથી સાક્ષાત્ દેખાય છે, અથવા વિચારતાં પરંપરાજ જણાય છે, તે સાતે પ્રકારના ભયને જાણનારો નિશ્ચયથી થાય છે, તેનો વધારે ખુલાસો કરે છે.

જેમ મમત્વ ન કરે, પરિગ્રહ ન રાખે, તે દૃષ્ટ ભય છે, એમ સમજીને પૂર્વે બતાવેલા પરિગ્રહને તે જ્ઞ-પરિજ્ઞાવડે જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાવડે ગીતાર્થમુનિ પરિગ્રહના આગ્રહવાળા એકેન્દ્રિયાદિ સંસારી-જીવલોકને દુઃખી જાણીને પોતે પ્રાણીગણની દશ પ્રકારની મમત્વસંજ્ઞા (પરિગ્રહને) ત્યાગે છે, તેજ મુનિ સત્યાસત્યના વિવેકને જાણનારો છે તેને ગુરુ કહે છે. તું સંયમ અનુષ્ઠાનમાં યોગ્ય રીતે ઉદ્યમ કર!

અથવા, આઠ પ્રકારનાં કર્મને અથવા કર્મનું મૂળ રાગદ્વેષાદિ છ રિપુવર્ગ છે, તેને અથવા, વિષયકષાયને જીતવા પરાક્રમ કર એવું કહ્યું છે.

તે મુનિ સંયમ અનુષ્ઠાનમાં પરાક્રમ કરનારો પરિગ્રહના આગ્રહને છેડનારો મુનિ કેવો થાય છે તે કહે છે:—

સૂત્રમ

॥૪૦૩॥

આચા૦

॥૪૦૪॥

(સારાં કામમાં વિગ્ર વધારે આવે તેમ) કદાચ તે સંસારનો ઘર, સ્ત્રી, ધન સોનું વિગેરે પરિગ્રહ છોડનાર અર્કિચન મુનિને સંયમ અનુષ્ઠાન કરતાં મોહનીયકર્મના ઉદયથી સંયમમાં અરતિ થાય; તોપણ, તે સંયમ સંબંધી અરતિને પોતે સહન કરે; (તેમાં મન ન રાખે;) પણ વધારે વૈરાગ્યથી વીર બનીને આઠ પ્રકારના કર્મશત્રુને પ્રેરણા કરીને તે શક્તિમાન બનેલો વીર અસંયમમાં અથવા, વિષય-પરિગ્રહમાં રતિ ન કરે; અને સંયમમાં જે અરતિ થાય; અને વિષયમાં રતિ થાય તેથી, વિમન બનીને શબ્દાદિમાં રમણતા ન કરે; ઇટલે, રતિ અરતિ, એ બન્નેને છોડવાથી સ્વેદો મનવાળો ન થાય; તેમ, રાગ પણ ન કરે તે બતાવે છે.

જેણે રતિ, અને અરતિમાં મન ન લગાડ્યું તે વીર છે, અરે જે વીર છે, તે પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં આસક્તિ ન કરે ત્યારે શું કરવું તે કહે છે:—

સદૈ ફાસે અહિયાસમાણે નિવિંદ નંદિંં હહ જીવિયસ્સ । મુણો મોણં સમાયાય, ધુણે
કમ્મસરીરગં ॥૨॥ પંતં લૂહંસેવંતિ વીરા સંમત્તદંસિણો । એસ ઓહંતરે મુણી તિન્ને
મુત્તે વિરણ વિયાહિણ, તિવંમિ ॥ (સૂ૦ ૧૧)

જેથી રતિ-અરતિને ત્યાગીને મનોહર શબ્દ વિગેરેમાં સાધુ રાગ ન કરે; તેમ સ્વરાવમાં દ્વેષ પણ ન કરે. તે સ્પર્શ વિગેરેમાં પણ સારીરીતે સહન કરે; ઇટલે, મનોહર શબ્દ સાંભળીને આનંદ ન માને; તેમ, સ્વરાવ સાંભળીને સ્વેદ ન કરે; તે પ્રમાણે શબ્દ, તથા સ્પર્શ લીધાથી બીજી ઇન્દ્રિયના વિષયમાં પણ જાણવું કહ્યું છે કે:—

સદૈસુ અ ભદ્દયપાવણસુ, સોયવિસયમુવગણસુ । તુટ્ટેણ ચ રુટ્ટેણ વ સમણેણ સયા ન હોઅવં ॥૧॥

સૂત્રમ્

॥૪૦૪॥

આચા૦

॥૪૦૫॥

સુંદર કે. સ્વરાવ શબ્દ કાનમાં આવતાં સાધુએ સુશ અથવા નાસુશ હમેશાં, (કોઈપણ વસ્તુ) ન થવું. એજ પ્રમાણે રૂપગંધ વિગે-
રેમાં પણ જાણવું, તેથી, શબ્દ વિગેરેમાં પણ મધ્યસ્થતા રાખનારા શું કરે? તે કહે છે:—

આ ગુરુતી. ઉપાસના કરનાર શિષ્ય જે વિનય છે, તેને અથવા, મોક્ષાભિલાષી બીજાને પણ આ ઉપદેશ છે. કે, તું સારી રીતે જાણ કે, ઐશ્વર્ય, વૈભવ વિગેરેથી મનની જે પ્રસન્નતા છે, તેને દૂર કર. આ મનુષ્ય લોકમાં જે સંયમ વિનાનું જીવિત છે; તેને ત્યજી દે, અથવા વૈભવ વિગેરેથી કુદરતી જે આનંદ થાય છે, કે મને આ આવી ઉત્તમ સમૃદ્ધિ મળી છે, મળે છે. અને મઝશે. એવો જે વિકલ્પ થાય છે, તે આનંદના વિકલ્પને પણ તું નિંદ, વિચાર કે આ પાપના કારણ રૂપ અસ્થિર સમૃદ્ધિવડે શું લાભ છે! કહ્યું છે કે:—
વિભવ ઇતિ કિં મદસ્તે? ચ્યુતવિભવઃ કિં વિષાદમુપયાસિ? । કરનિહિતકન્દુકસમાઃ પાતોત્પાતા મનુષ્યાણામ્ ।

અમારો વૈભવ છે, એવો તને મદ શું કામ થાય છે! અને વૈભવ જતાં રહેદ કેમ કરે છે? તું જાણતો નથી કે માણસોને મઝેલી રિદ્ધિ હાથમાં રમવાના દડા માફક પડે છે, ને ઉછળે! આ પ્રમાણે રૂપ વિગેરેમાં પણ જાણવું. તે સંબંધી સનતકુમારનું દૃષ્ટાંત જાણવું.

અથવા પાંચ અતિચારને પણ તું જે પૂર્વે કર્યા હોય, તેને નિંદ અને થતાને રોક અને આવતાને અટકાવ, કેવી રીતે? તે કહે છે, ત્રણ કાઢને જાણનાર તે મુનિ છે, અને મુનિનું મૌન તે સંયમ છે, અથવા મુનિનો ભાવ તે મૌન અને વચનનું સંયમ છે, અને તે પ્રમાણે કાયા અને મનનું પણ જાણવું તે મન વચન અને કાયાના સંયમને આદરીને કર્મ શરીર, અથવા ઔદારિક વિગેરે શરીરને આત્માથી જુદું કર, અર્થાત્ તેનો મમત્વ મૂક, તે મમત્વ કેવી રીતે મૂકાય? તે કહે છે. પ્રાન્ત ઇટલે રસ રહિત તથા ઘી વિગેરેથી રહિત લુલ્લું ભોજન કર, અથવા દ્રવ્યથી અને ભાવથી પ્રાન્ત ઇટલે વિગત ધુમ તે ગોચરી કરતાં દ્વેષ ન કરવો. તથા રુક્ષભાવ ઇટલે સારી

સૂત્રમ

॥૪૦૫॥

આચા૦

॥૪૦૬॥

ગોચરીમાં રાગ ન કરવો, તે અંગાર દોષ રહિત, વીર સાધુઓ ગોચરી કરે છે, તે સાધુઓ, સમ્યક્ત્વદર્શી છે. તે રાગદ્વેષ રહિત છે. અથવા સમ્યક્ત્વદર્શી છે, એટલે પરમાર્થ દૃષ્ટિવાળા છે. તેઓ જાણે છે. કે આ શરીર કૃતગ્ન છે; નિરૂપકારી છે. એના માટે પ્રાણીઓ આલોક પરલોકમાં કલેશ કરી દુઃખ ભોગવનારા છે. (અને અનેક આદેશમાં એક આ દેશ છે) તેથી રસ રહીત લુલ્લુખું સ્નાનારો તથા સમદર્શી કર્માદિ શરીર છોડીને ભાવથી ભવઓધને તરે છે. તે ઉત્તમ ક્રિયા કરતાં ભવ ઓધને તરે છે. અને જે બાહ્ય અભ્યંતર પરિગ્રહથી રહિત છે. ને યુક્ત છે. એટલે જે નિર્મલ ભાવથી શબ્દાદિ વિષયનો રાગ ત્યજે તે વિરત છે, અને મુક્તપણે તથા વિરતપણે જે વિશ્વ્યાત છે, તેજ મુનિભવ ઓધને તરે છે, અથવા તે તર્યો છે, એમ જાણવું જે મુનિ આ પ્રમાણે મુક્ત અને વિરતપણાથી વિશ્વ્યાત ન થયો, તે કેવો દુઃખી થશે તે બતાવે છે.

દુઃખસુમુળી અણાણા, તુચ્છા ગિલાઈ વત્તણ, એસ વોરે પસંસિણ, અચ્ચેઈ લોયસંજોગં એસ નાણ પવુચ્ચઈ (સુ૧૦૦

વસુ દ્રવ્ય છે. અને મન્ય અર્થમાં ઉત્પન્ન કર્યું છે. તે મોક્ષરૂપી મન્ય દ્રવ્ય છે. એટલે મુક્તિ ગમન યોગ્ય જે દ્રવ્ય તે વસુ છે, અને સ્વાભ માર્ગે વપરાય તે દુર્બસુ છે. એટલે દુરુપયોગ કરનાર જે મુનિ છે. તે મોક્ષગમનને અયોગ્ય છે. (અર્થાત્ તે સંયમરૂપ વસુને સ્વોદે માર્ગે છે છે, તેથી તેનો મોક્ષ ન થાય.) આમ શાથી થાય ? તે કહે છે. તીર્થકરના ઉપદેશથી શૂન્ય બની સ્વેચ્છાચારી બને છે.

પ્રશ્ન—શાથી તે સ્વછંદી બને છે. ? ઉત્તર—પ્રથમ કહેલા ઉદ્દેશમાં બતાવ્યું છે. તે સઘલું અહીં જાણવું, તે આ પ્રમાણે છે. મિથ્યાત્વથી મોહીત લોક છે. તેમાં તત્ત્વ સમજવું દુર્લભ છે અને વ્રતોમાં આત્માને રોકવો તે કઠણ છે. અને રતિ અરતિને દાબવી તથા પાંચ ઇન્દ્રિયના વિષયમાં ઇષ્ટ અનિષ્ટમાં સમભાવ ભાવવો તથા પ્રાન્ત (નિરસ) તથા લુલ્લુખો આદાર કરવો આવી તીર્થકરની આજ્ઞા તલવારની

સૂત્રમ્

॥૪૦૬॥

For Private and Personal Use Only

આચા૦

॥૪૦૮॥

છે તે કહે છે:—અથવા ‘પરં’ તે આત્મા છે, તેને મોક્ષમાં લઈ જાય છે, તે ‘નાય’ (માગધી સૂત્ર પ્રમાણે) છે તેનો અર્થ આ છે. કે જે, લોકનો સંયોગ ત્યજે; તેજ શ્રેષ્ઠ આત્માના મોક્ષનો ન્યાય છે. સદુપદેશથી મોક્ષ મેલ્લવનારો કહેવાય છે.

અમ હો; પણ, તે ઉપદેશ કેવો છે તે કહે છે:—

જં દુઃખં પવેદ્યં ઇહ માણવાણં, તસ્સ દુઃખસ્સ કુસલા પરિન્નમુ દાહરંતિ, ઇહ કમ્મં પરિન્નાય,
સવ્વસો જેઅણન્નદંસી, સે અણન્નારામે, જે અણણારામે, સે અણન્નદંસો, જહા પુણસ્સ
કત્થઈ, તહા તુચ્છસ્સ કત્થઈ, જહા તુચ્છસ્સ કત્થઈ જહા પુણસ્સ કત્થઈ (સૂ૦ ૧૦૫)

જે દુઃખ અથવા દુઃખનું કારણ અથવા, લોકના મમત્વથી બન્ધાતું કર્મ તીર્થકરોણ બતાવ્યું છે કે, આ સંસારમાં જીવોને આવાં આવાં દુઃખો છે, તે દુઃખને અથવા તેનાં કર્મને ધર્મકથાની લબ્ધિ પ્રાપ્ત કરેલા જૈન તથા જૈનેતર મતના જાણ ગીતાર્થ યોગ્ય વિહાર કરનારા; બોલે તેવું પાલનારા, નિદ્રા જીતેલા; ઇન્દ્રિયો વશ રાખનારા, દેશકાલ વિગેરેનું સ્વરૂપ જાણનારા; ઉત્તમ ગુણોવાળા સાધુઓ વિગેરે આવી પરિજ્ઞા બતાવે છે કે, દુઃખોનું મૂળ કારણ તથા, તેનું રોકાવાનું કારણ આ પ્રમાણે છે. તે જાણીને જ્ઞ-પરિજ્ઞાવડે પ્રત્યા-રૂપાન પરિજ્ઞાવડે પાપને ત્યાગે છે. વળી, ઉપર દુઃખ થવાનો વિચાર વિગેરે મનુષ્ય તથા વીજા જીવોનું કહ્યું તે દુઃખ જાણવાની તથા દુઃખનું મૂળ પાપ ત્યાગવાની બે પ્રકારની પરિજ્ઞા-ગીતાર્થ સાધુઓએ બતાવી. તે પરિજ્ઞા કરીને તથા. પાપનાં મૂળ આશ્રવદ્વાર જાણીને છોડવા તે કહે છે:—

સૂત્રમ્

॥૪૦૮॥

આચા૦

૧૪૦૯॥

જ્ઞાનનું શત્રુપણું (ભળનારને વિગ્ન કરવું) વિગેરે કરવાથી જ્ઞાનાવરણીયકર્મ બંધાય છે. તેમ આઠે કર્મ સંબંધી જાણીને પ્રત્યા-
શ્ચ્યામપરિજ્ઞાવડે પાપ છોડીને તેના આશ્રવદ્વારમાં મન-વચન-કરવા-કરાવવા તથા અનુમોદવાવડે પોતે ન વર્તે, અથવા, સર્વથા
જાણીને કહે છે. સર્વથા 'પરિજ્ઞાન' તે કેવલીને ગણધરને અથવા ચૌદપૂર્વિ સાધુને છે.

અથવા સર્વથા 'કહે છે' એટલે આક્ષેપણિ વિગેરે ચાર પ્રકારની ધર્મકથા છે તે ટિપ્પણમાં નીચે મુજબ છે.

સ્થાપ્યતે હેતુ દૃષ્ટાન્તૈઃ સ્વમતં યત્ર પઠિતૈઃ । સ્યાદ્વાદ ધ્વનિસંયુક્તં સા કથાઽઽક્ષેપણી મતા ॥૧॥

હેતુ અને દૃષ્ટાન્ત વડે પંડિતો જેમાં સ્યાદ્વાદવાદને અનુસરી જે વચન બોલે, તે વચનયુક્ત જે કથા તે આક્ષેપણી છે.

મિથ્યાદશાં મતં યત્ર, પૂર્વાપરવિરોધકૃત્ ॥ તન્નિરાક્રિયતે સદ્ધિઃ સા ચ વિક્ષેપણીમતા ॥૨॥

મિથ્યાદૃષ્ટિઓના મતને તેમનો પૂર્વ અપર વિરોધ બતાવી ઉત્તમ પુરુષો તેનો નિષેધ કરે, તે કથા વિક્ષેપણી છે.

યસ્યાઃ શ્રવણ માત્રેણ, ભવેન્મોક્ષાભિલાષિતા ॥ ભવ્યાનાં સા ચ વિદ્વદ્ધિઃ પ્રોક્તા સંવેદનીકથા ॥૩॥

જેના સાંભળવા માત્રથી ભવ્ય પુરુષોને મોક્ષની અભિલાષ થાય, તેવી વિદ્વાનોની કહેલી કથાને સંવેદનીકથા કહે છે.

યત્ર સંસારભોગાદ્, સ્થિતિલક્ષણવર્ણનમ્ । વૈરાગ્ય કારણં ભવ્યૈઃ સોક્તા નિર્વેદનીકથા ॥૪॥

જે સંસાર ભોગના અંગોની સ્થિતિના લક્ષણનું વર્ણન છે અને વૈરાગ્યનું કારણ છે તેવી કથાને ભવ્ય પુરુષો કહે છે તે નિર્વેદનીકથા જાણવી
તે કથા કેવી છે. તે કહે છે બીજું એટલે જૈન સિવાયનું જે તત્ત્વ તેને માને તે અન્યદર્શી-તથા ન અન્યદર્શી તે યથાયોગ્ય

સૂત્રમ્

૧૪૦૯॥

આચા૦

॥૪૧૦॥

પદાર્થ જાણનારો સમ્યક્દષ્ટિ જિનવચન માનનારો ગીતાર્થ સાધુ છે તે મોક્ષ સીવાય બીજા માર્ગમાં રમતો નથી.

હેતુ અને હેતુવાળા-ભાવવડે સૂત્રને જોડવા કહે છે કે જે ભગવાનના ઉપદેશથી અન્ય સ્થાનમાં રમણતા ન કરનારો તે અનન્ય-દર્શી છે અને જે અનન્યદર્શી છે તે બીજે રમે નહીં કહ્યું છે કે—

“શિવમસ્તુ કુશાસ્ત્રાણાં વૈશેષિકષષ્ટિ તંત્ર બૌદ્ધાનામ્ । યેષાં દુર્વિહિતત્વાદ્ભગવત્યનુરજ્યતે ચેતઃ ॥૧॥”

કુશાસ્ત્રો જે, “વૈશેષિકષષ્ટિતંત્ર” તથા બૌદ્ધનાં રચેલાં છે, તેમનું પળ મળું થાઓ; કારણકે, તેમનામાં બિસંવાદ જોડેને જિનેશ્વરના વચનમાં અમારું મન રંજિત થાય છે.

આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ કહેલ છે, તે કહેનાર રાગદ્વેષ દૂર કરનારો થાય છે તે બતાવે છે.

જહા પુણ્ણસ્સ. વિગેરે.

તીર્થંકર, ગણધર, આચાર્ય વિગેરે જે પ્રકારે ઇન્દ્ર ચક્રવર્તી માંડલીક રાજા વિગેરે પુણ્યવાન-જીવને ઉપદેશ કરે છે. તેજ પ્રમાણે કઠીયારા વિગેરે તુચ્છ જીવોને પણ ઉપદેશ કરે છે. (બન્નેમાં તેમનો સમભાવ છે,) અથવા પૂર્ણ તે જાતિ, કુળ, રૂપ, વિગેરેથી પુણ્યવાન છે, અને નીચ જાતિ કુરુપવાળો તે તુચ્છ છે, અથવા, વિજ્ઞાનવાળો પૂર્ણ તથા, અન્ય સામાન્ય બુદ્ધિવાળો તુચ્છ છે, તે દરેકને ઉત્તમ પુરુષો સમાનભાવે ઉપદેશ કરે છે. કહ્યું છે કે:—

“જ્ઞાનૈશ્વર્યધનોપેતો, જાત્યન્વય બલાન્વિતઃ । તેજસ્વી મતિમાન્ રૂપાતઃ પૂર્ણસ્તુચ્છા વિપર્યયાત્ ॥૧॥”

સૂત્રમ્

॥૪૧૦॥

આચા૦

॥૪૧૧॥

જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય અને ધનવાળો, તથા જાતિવંશ, તથા બઢવાળો તેજસ્વી, બુદ્ધિમાન પ્રખ્યાત ણ ગુણવાળો પૂર્ણ કહેવાય; અને તેથી રહિત તે તુચ્છ કહેવાય. આનો પરમાર્થ આ છે કે, સાધુઓ, મિશ્ત્રુક વિગેરેને તેના કલ્યાણ માટે સ્વાર્થ રાખ્યા વિના ઉપદેશ કરે છે. તેજ પ્રમાણે ચક્રવર્તી વિગેરેને પણ ઉપદેશ કરે છે.

અથવા ચક્રવર્તી વિગેરેને સંસારથી પાર ઉતારવાના હેતુને જેવા આદરથી કહે છે, તેજ પ્રમાણે મીશ્ત્રુકને પણ કહે છે. આ વા-
ચ્યથી સાધુમાં 'નિરીહતા' (નિસ્પૃહતા) વતાવી.

પણ ંવો નિયમ નથી કે, બધાને ંક સરસીરીતે કહેવું; પણ જેમ જેને બોધ લાગે તેમ તેને કહેવું; ંટલે, બુદ્ધિમાનને સમ-
જાવું હોય તો સૂક્ષ્મ વાત કહેવી; અને સામાન્ય બુદ્ધિવાળાને સાદી વાત કહેવી; તથા રાજાને કહેતાં તેના અભિપ્રાયને અનુસરીને
કહેવું; ંટલે, ઉપદેશકે વિચારવું કે, આ રાજા અન્યદર્શનના આગ્રહવાળો છે કે, મધ્યસ્થ બુદ્ધિવાળો છે કે સંશયવાળો છે ? કે,
સંશયરહિત છે ? તથા આગ્રહવાળો છતાં, કુતીર્થિઓં કદાગ્રહવાળો બનાવ્યો છે કે, પોતે કદાગ્રહી છે ? જો ંવો હોય; તો, તેને આ
પ્રમાણે કહેતો ક્રોધ થાય. જેમકે:—

“દશસૂના સમશ્ચક્રો, દશચક્રિસમો ધ્વજઃ । દશધ્વજાસમો વેશ્યા, દશવેશ્યા સમો નૃપઃ ॥૧॥”

દશસૂના સમાન ચક્રી છે, અને દશચક્રી સમાન ધ્વજા છે. અને દશધ્વજા સમાન વેશ્યા છે. અને દશ વેશ્યાજેવો ંક રાજા છે.
માટે (આવું ન બોલવું.) તેની મક્તિ રુદ્ર, વિગેરે દેવતા ઉપર હોય; તો, તેનું ચરિત્ર કહેતાં તેને તેના પાપના ઉદયથી સત્ય

સૂત્રમ

॥૪૧૧॥

આચા૦

॥૪૧૨॥

કહેતાં પળ, મોહ ઉત્પન્ન થતાં દ્રેષી થાય; અને દ્રેષી થઈને શું કરે તે પળ કહે છે:—

અવિ ય હળે અળાઙ્ગમાળે, ઇત્થંપિ જાળ સેયંતિ નત્થિ, કેયં પુરિસે કં ચ નણ ?
 ણસ વીરે પસંસિણ, જે બદ્ધે પડિયમોયણ, ઉડ્ઢં અહં તિરિયં દિસાસુ સે સવ્વઓ સવ્વ
 પરિન્નાચારી, ન લિપ્પઈ છળ પણ વીરે સે મેહાવી અણુઘાયણ સે યન્ને જે ય બન્ધ
 પમુક્કલ મન્નેસી કુસલે પળ નો બદ્ધો નો મુક્કે ॥ (સૂ૦ ૧૦૨)

ક્રોધાયમાન થયલો રાજા વાચાથી અપમાન કરે; અને તેનું ગાયું ન ગાવાથી વચ્ચે મારવા પળ તૈયાર થાય; ણસ, લાકડી-
 ચાલકાથી સાધુને મારે કહ્યું છે કે:—

‘તત્થે વ ય નિટ્ઠવણં બંધણ નિહ્લુભણ કડગમહો વા । નિવિસયં વ નરિંદો કરેજ્જ સંઘંપિ સો કુદ્ધો ।૧’

ક્રોધાયમાન થયલો નિષ્ઠાપન કરે; બંધન કરે; દેશનિકાલ કરે; સેનાપાસે માર મરાવે; અથવા, પોતાનાં રાજ્યમાં આવતાં બંધ
 કરે અથવા સંઘને પળ દુઃખ આપે; તે પ્રમાણે, તત્ત્વનિક (વિગેરે નો) ઉપાસક-નંદલની કથાથી ણસ, બુદ્ધની ઉત્પત્તિના કથા-
 નકથી; ભાગવત મતનો મહિગ્રાહનાં દૃષ્ટાંતથી રૌદ્રમતનો પેઢાલનો પુત્ર સત્યકી હમાના દૃષ્ટાંતને સાંભળવાથી દ્રેષી થાય છે. (બીજા
 મતના ગુણો ન જોતાં ઈર્ષારૂપે કથાઓ જોડી કાઢેલ છે, તેવી કથા કહેતાં બીજા મતવાળાને ક્રોધ થાય છે. માટે, બને ત્યાંમુધી

સૂત્રમ્

॥૪૧૨॥

ધાચા૦

॥૪૧૩॥

ગુણપ્રાપ્તિનીજ કથા કરવી;) અથવા ખીચારી કાળોકુટ (હાથપગની ચોડવાળો) તેને ઉદ્દેશીને ધર્મફલના ઉપદેશરૂપ-કથા કહેતાં તેને ક્રોધ થાય. આ પ્રમાણે, વિધિ ન જાણનારો કથા કહે; તો, તેને બાધા (પીડા) થાય છે, તથા તેમાં પરલોકનો પણ કંઈ લાભ નથી વિગેરે જાણવું, જોકે, મુમુક્ષુને ધર્મકથાપરના હિત માટે કહેતાં પુન્ય છે, પણ જો, કહેનારસભાને ન ઓઝાવે; અને દ્વેષનું વચન બોલે; તો, તેને શાસ્ત્રકારે પુન્ય બતાવ્યું નથી.

અથવા રાજાનું અપમાન થતાં ધર્મકથા કહેનાર સાધુને ઠણે; ઇટલે, રાજા પશુવધનો યજ્ઞ કરે; તથા, શ્રાદ્ધ, હોમ, વિગેરે કરે; તેમાં, ધર્મ માનતો હોય; તે સમયે ધર્મકથા કહેનાર સાધુ રાજાના સાંભળતાં કહે કે:-તેમાં ધર્મ નથી; તો, રાજા ક્રોધી થઈને દુઃખ આપે.

અથવા, જે જે અવિધિએ કહે; તેમાં પણ સાધુને શ્રેય નથી. તે બતાવે છે.

સાક્ષર પંડિતની સભામાં પક્ષહેતુ દૃષ્ટાંત વિગેરે છોડીને પ્રાકૃત ભાષામાં કહેવું તે અનુચિત છે, તથા મૂર્ખાની સભામાં તત્ત્વ સમજાવવા જવું; તે પણ અનુચિત છે. એજ પ્રમાણે કંઈપણ અનુચિત કાર્ય કરતો સાધુ જૈનધર્મની હીલનાજ કરે છે, અને તેને પાપનોજ બન્ધ છે, તેનું કલ્યાણ થવાનું નથી; માટે, તેવા વિધિ ન જાણનારા પુરુષે મૌન ધારણ કરવું વધારે સારું છે. (કે બીજાને ક્રોધ ઉત્પન્ન કરી અશુભકર્મ પોતે ન બાંધે.) કહ્યું છે કે:—

‘સાવજ્ઞાણવજ્ઞાણં વયણાણં જો ન યાણઈ વિસેસં । વુત્તુંપિ તસ્સ ન ચમં, કિમંગ પુણ દેસણં કાઉં ॥૧॥’

જેને સાવજ્ઞ અને નિર્વજ્ઞ વચનનું જાણપણું નથી; તેને બોલવાનો પણ અધિકાર નથી. તો, તેને ઉપદેશ આપવાનો અધિકાર

સૂત્રમ

॥૪૧૩॥

આચા૦

॥૪૧૪॥

ક્યાંથી હોય ? આ પ્રમાણે છે. તો, ધર્મકથા કેવીરીતે કરવી તે કહે છે:—જે, પોતાની ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખનારો છે, અને વિષય વિષનો વેરી છે, સંસારથી ઉદ્દેગ મનવાળો છે, અને વૈરાગ્યથી જેનું હૃદય ઝેંચાયલું છે, તેવો માણસ ધર્મને પૂછે; તો, તે સમયે આચાર્ય વિગેરે ધર્મકથા કહેનારે વિચારવું કે, આ પુરુષ કેવો છે ? મિથ્યાદૃષ્ટિ છે કે ભદ્રક છે ? અથવા, કેવા આશયથી પૂછે છે ? એનો ઇષ્ટ-દેવ કયો છે ? એને કયો મત માન્યો છે ? વિગેરે વિચારીને યોગ્ય ઉત્તર સમય ઉચિત કહેવો તે બતાવે છે.

એનો સાર આ છે કે ધર્મકથાની વિધિ જાણનારે પોતે આત્મમાં પરિપૂર્ણ હોય તે સાંભળનારનો વિચાર કરે કે દ્રવ્યથી તે કેવો છે. તથા આ ક્ષેત્ર કેવું છે ? જેમાં તત્ત્વનિક ભાગવત અથવા બીજા મતવાળા અથવા પતિત સાધુએ અથવા ઉત્કૃષ્ટ સાધુઓએ આ ક્ષેત્રને કેવા રૂપમાં બનાવ્યું છે. અને કાઠ તે સુકાઠ છે કે દુકાઠ છે. અથવા વસ્તુ મળે તેમ છે કે નહીં. અને ભાવથી જોવું કે પૂછનાર માણસ મધ્યસ્થ ભાવવાળો છે. કે રાગી દ્વેષી છે, વિગેરે વિચારીને જેમ તે બાંધ પામે, તેવી ધર્મકથા કરવી. ઉપરના ગુણવાળો માણસ ધર્મકથા કરવાને યોગ્ય છે. બીજાને અધિકાર નથી. કહ્યું છે કે—

‘જો હેઊવાયપક્ષ્વમિ, હેઊઓ આગમમ્મિ આગમિઓ । સો સસમયપણવઓ સિદ્ધંત વિરાહકો અણ્ણો ।૧।’

જે હેતુવાદ પક્ષમાં હેતુને બતાવનાર છે. આગમમાં આગમ બતાવનાર છે. તે સ્વસમયનો પ્રજ્ઞાપક (ઉન્નતિ કરનાર) અને બીજો સિદ્ધાંતનો વિરાધક છે (જો પૂછનાર હેતુ માગે તો હેતુ બતાવે અને યુક્તિથી સિદ્ધ કરે અને આગમ પ્રમાણ માગે તો આગમ બતાવે તે બન્નેનો જાણનારો બીજાને ધર્મકથા કહે તે યોગ્ય છે.)

સૂત્રમ્

॥૪૧૪॥

આચા૦

॥૪૧૫॥

જે ઉપર પ્રમાણે ધર્મકથાની વિધિને જાણનારો છે. તે પ્રશસ્ત છે, અને જે પુન્યવાન અને પુન્યહિનને ધર્મ કથામાં સમદૃષ્ટિના વિધિ જાણે છે. તથા સાંભળનારનો વિવેક કરી શકે તેવા ગુણવાળો કર્મને વિદારણ કરનાર વીર સાધુ, ઉત્તમ પુરુષોથી વચાણા-
 ણ્ણો છે. વળી તેનું વર્ણન કરે છે.

‘જે બદ્ધે’ વિગેરે.

તે આઠ પ્રકારના કર્મવડે અથવા સ્નેહ રૂપ સાંકળ વિગેરેથી બંધાણા પ્રાણીઓને ધર્મકથા સંભળાવવા, વિગેરેથી મુકાવનારો થાય તેજ તીર્થંકર ગણધર અથવા આચાર્ય વિગેરે ઉપર કહેલી ધર્મકથાની વિધિ જાણનારો છે.

તે કયે સ્થાને રહેલા જીવોને મુકાવે છે? તે કહે છે. ડંવે રહેલા જ્યોતિષી વિગેરેને તથા નીચે ભવનપતિ વિગેરેને તથા તિર્યંચ તથા મનુષ્યને બોધ આપે છે; (દેવતાના જીવો સમ્યક્ત્વ પામે અને તિર્યંચ પચેન્દ્રિય ચારિત્રનો થોડો ભાગ અને મનુષ્ય પૂર્ણ ચારિત્ર પળ પામે.)

વળી તે વીર પુરુષ બીજાને મુકાવનારો હમેશાં બન્ને પરિજ્ઞાણ પોતે ચાલે છે, ણ્ટલે સર્વોત્તમ જ્ઞાને યુક્ત છે, અને સર્વ સંવર ચારિત્ર પાલનાર છે, તે પોતે જે ગુણોને મેલવે છે તે કહે છે:—

પોતે હિંસાથી થતાં પાપે લેપાતો નથી; (ણ્ટલે કોઈની હિંસા કરતો નથી.) (ક્ષણનો અર્થ હિંસા કર્યો છે,) તે મેઘાવી (બુદ્ધિમાન) પળ છે, ણ્ટલે, જેનાવડે જીવો ચાર ગતિમાં ભમે તે અળ (કર્મ) છે, તેનો ઘાત કરે; તે રેવદને જાણનારો નિપુણ મુનિ છે. ણ્ટલે તે કર્મ ક્ષય કરવાનો ઉદ્યમ કરનારા મોક્ષાભિલાષીઓને કર્મ ક્ષય કરવાની વિધિ બતાવનાર પળ છે, તે મેઘાવી, કુશલ, વીર મુનિ છે,

સૂત્રમ

॥૪૧૫॥

આચા૦

॥૪૧૬॥

તથા, જે પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, રસ, પ્રદેશ. એમ ચાર પ્રકારનાં બન્ધનાથી મોક્ષ કરાવે; અથવા તેનો ઉપાય બતાવે; તે 'અન્વેષિ' પણ છે, (તે પૂર્વનાં વાક્ય સાથે જોડવું;) એટલે, જે જીવ હત્યાને દૂર કરે; खेदने जाणे; તે મૂઝા ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદોવડે મિત્ર, તથા યોગનિમિત્તે આવતી કર્મપ્રકૃતિ, તથા કષાય-સ્થિતિવાળી કર્મની બન્ધાતી અવસ્થાને જાણે છે. બાંધવું; સ્પર્શ કરવો; નિષ્કર્ત કરવું; નિકાચિત કરવું. આ કર્મ પરિણામને આશ્રયી બન્ધાય છે, અને સારા ભાવથી તેનો નાશ થાય છે, એ બન્નેને તે જાણે છે.

પ્રશ્ન—આ ફરીથી કેમ કહું ? ઉત્તર:—પુનરુક્ત દોષ લાગતો નથી; કારણકે, એનાવડે કર્મ છોડવાનું બતાવ્યું છે.

પ્રશ્ન—ઉપર બતાવેલા ગુણોવાળો સાધુ છદ્મસ્થ કહેવો કે, કેવળી કહેવો ? ઉત્તર:—ઉપરનાં વિશેષણ કેવળી સાધુને ન ઘટે; માટે, છદ્મસ્થ લેવો; તો કેવળીની શી વાત. પ્રશ્ન:—કુશલ સાધુના કેવા ગુણો હોવા જોઈએ ?

ઉત્તર:—કુશલ એટલે, જેણે ઘાતિકર્મનો સંપૂર્ણ ક્ષય કર્યો છે, તે તીર્થંકર અથવા, સામાન્ય કેવળી છે.

અને છદ્મસ્થ-ઘાતિકર્મથી બન્ધાયલો મોક્ષાર્થી તથા, તેના ઉપાયને શોધનારો છે, અને કેવળી પોતે ઘાતિકર્મનો ક્ષય થવાથી પોતે કર્મથી બન્ધાયલો નથી; પણ, અઘાતિ ચાર કર્મ જે ભવ ઉપગ્રહીક છે, તે તેને હોવાથી પોતે મુક્ત પણ નથી; અથવા, તેવા ગુણીને છદ્મસ્થજ કહીએ છીએ. કે, 'કુશલ' ને, જેણે જ્ઞાનદર્શન-ચારિત્ર મેઝવેલું છે, તથા મિથ્યાત્વ, અને વાર કષાયોનો ઉપશમ કરેલો હોવાથી; તેને ઉદયમાં ન હોવાથી તે 'બન્ધ' ન કહેવાય. આ પ્રમાણે, ગુણવાન સાધુ કુશલ હોય; પછી, તે કેવળી હોય કે, છદ્મસ્થ હોય; પણ તે સાધુના આચારને પાઠતો હોવો જોઈએ. જેમ સાધુ માટે કહું; તેમ, બીજા મોક્ષાભિલાષી પણ વર્તવું તે બતાવે છે.

સૂત્રમ્

॥૪૧૬॥

આચા૦

॥૪૧૭॥

સે જં ચ આરમે જં નારમે, અઞારદ્ધં ચ ન આરમે, છળં છળ પરિણાય લોગસન્નં ચ સદ્વસો (સૂ૦ ૧૦૩)

જે સંયમ અનુષ્ઠાનને સંપૂર્ણ કર્મક્ષય માટે આદરે; તે મિથ્યાત્વ અવિરતિ વિગેરે સંસારનાં કારણને ન આરંભે; ઇટલે, સાધુપણું આરાધે; અને સંસારીપણું છોડે; ઇટલે, અઢારે પ્રકારનાં પાપો વિગેરે જે એકાંતથી દૂર કરવાનાં છે, તેવાં પાપો છોડીને સંયમ અનુષ્ઠાનને કરીને મોક્ષ પામે; અને કેવલી, અથવા, ઉત્તમ સાધુઓ જેને અનાચીર્ણ કહ્યું; તે પોતે ન કરે; અને મોક્ષ અનુષ્ઠાન કરે. વલી, જિનેશ્વરે ત્યાગવા યોગ્ય કહ્યું; તેમાં મુખ્યત્વે હિંસા છે. તે હિંસાનાં કારણને જાણીને સાધુ તેને છોડે. જ્ઞ-પરિજ્ઞાણ જાણે; અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાણ ત્યાગે; અથવા, ક્ષણનો અર્થ હિંસાને બદલે સમય લઈએ; તો સમયને જાણીને તે કાલે તે કામ કરે.

વલી લોક જે ગૃહસ્થો છે, તેમને સુખની અભિલાષા છે, અથવા, તે કારણે તેને પરિગ્રહની સંજ્ઞા છે, તેવી સંસારી-વાસનાને સાધુ છોડે, તે મન, વચન, કાયાથી પોતે ન કરે, ન કરાવે; ન અનુમોદે; તેથી કહ્યું કે:—ઉપરના ગુણવાળો ધર્મકથા-વિધિ જાણનારો, બન્ધાયલા ને મુકાવનારો કર્મને છેદવામાં કુશલ, અને બન્ધ-મોક્ષની સ્થિતિ કરનારો સુમાર્ગે ચાલનારો, કુમાર્ગને સમજી અઢાર પાપને રોકનારો, સંસારી-લોકની સ્થિતિ ચાણારો જે મુનિ છે, તેને શું થાય તે બતાવે છે.

ઉદ્દેસો પાસગસ્સ નત્થિ, બાલે પુણે નિહે કામસમણન્ને અસમિય દુક્ખે દુક્ખો દુક્ખાણમેવ
આવદં અણુપરિયટ્ઠ, (સૂ૦ ૧૦૪) તિવેમિ લોકવિજયાધ્યયનમ્ ॥૨॥

સુત્રમ્

॥૪૧૭॥

આચા૦

॥૪૧૮॥

જે પરમાર્થથી જોનારો છે, તેને ત્રીજા ઉદ્દેશથી લઇને આ ઉદ્દેશના છેડા સુધી જે દોષ વતાવ્યા; જેનાથી નારકાદિ ગતિ મો-
ગવવી પડે; તે ઉદ્દેશો છે, તે ગીતાર્થ સાધુને ન હોય; તથા બાઝ (મૂર્ખ) સંસાર પ્રેમી હોય; તે સ્નેહ કરીને કામની ઇચ્છાથી દુઃખના
આવર્તમાંજ વારંવાર વર્તે છે. એવું હું કહું છું. (ટીકાના શ્લોક ૨૫૦૦ છે.) છઠ્ઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો. સૂત્ર અનુગમ તથા સૂત્રાલાપક
નિષ્પન્નનિક્ષેપો સૂત્રને સ્પર્શ કરનારી નિર્યુક્તિ સહિત પૂરો થયો નયોનું વર્ણન વીજે સ્થળે કહ્યું છે. અહીં સંક્ષેપમાં જ્ઞાન ક્રિયાનું પ્રધા-
નપણું જાણવું. તેમાં પળ પોતે જ્ઞાનવાળો જ્ઞાનને એકાંત રહેવે અને ક્રિયા ઉઠાવે અથવા ક્રિયાવાળો ક્રિયાને પકડી રાખે તો તે મિ-
થ્યાત્વી છે. શિષ્યને એમ કહ્યું કે તમારે બંનેને અપેક્ષાપૂર્વક સમજીને બંનેને આરાધવાં ૐ શાંતિ

લોકવિજયનામનું વીજું અધ્યયન સમાપ્ત થયું.
इति श्री आचाराङ्गमूत्रे द्वितीयो भाग समाप्तः ॥श्रीरस्तु॥

સમાપ્ત.

સૂત્રમ

॥૪૧૮॥

